

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlügi.
Türkmen dilindäki ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň
gysga sözlügi

Sözlükleri taýýarlan: Ahal welaýatynyň Gökdepe etrabyndaky 5-nji orta mekdebiň türkmen dili we edebiýat mugallymy Akmyrat Baýramow.

2021ý.

Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow:

— Eziz ýaşlar! Bagtyýar zamanada halal zähmet çekip, Watanyň gülläp ösmegine uly goşant goşup, onuň at-abraýyny belende göterip, halkyň söýgüsine, sylag-hormatyna mynasyp bolmak uly bagtdyr. Siz ata Watana wepaly, ilhalar adamlar bolup ýetişmelisiňiz, halkymyzyň sylag-hormatyna mynasyp bolmalysyňyz, döwletimiziň özüňiz hakda edýän atalyk aladalaryna gowy okamak, halal zähmet çekmek, gurmak, döretmek bilen jogap bermelisiňiz. Siz ylym-bilimiň ynsanyň bezegidigini, onuň hiç haçan egilmejek hazynadygyny ýatdan çykarmaň! Hakyky bagtyň ylym-bilimdedigini, päk zähmetdedigini, örän yhlasly okamalydygyňyzy, ýadawsyz zähmet çekmelidigiňizi unutmaň!

Sözbaşy

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň Ýurdumyzyň geljegi bolan ýaşlaryň her biriniň ösen aň-düşünjeli, sowatly şahsyýetler bolup ýetirmekleri üçin, bilim ulgamyny kämilleşdirmek maksady bilen kabul eden kararlary öz dilimizi çuňlaşdyryp öwrenmeklige badalga boldy. Garaşsyz, baky Bitarap Watanymyzyň geljegi bolan bagtyýar ýaşlarmyzyň dil medeniýetini ösdürmekde bilim işgärleri üçin bahasyny hiç bir zat bilen ölçäp bolmajak özüniň gymmatly Atalyk kitaplaryny, taglymatlaryny bagyş etdi. Şonuň bilen birlikde türkmen dilşynaslarynyň yhlas-zehini siňen täze-täze lingwistik sözlükleriň, okuw kitaplarynyň we beýleki dürli okuw gollanmalaryň neşir edilip, mugallymlara, okuwçylara gowuşmagyna hemaýat etdi.

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlüginini düzmeklik işi türkmen dil biliminde ilkinji synanyşyk bolup, orta mekdeplerde türkmen dili we edebiýat derslerinden sapak berýän mugallymlara gollanma bolmak bilen, okuwçylaryň sözleýiş dilini ösdürmeklige, söz gorlaryny baýlaşdyrmaklyga gönükdirilen işdir.

Paronimleri hasyl edýän aýry-aýry manyly sözleriň birisiniň deregine ýalňyşlyp, beýlekisiniň ulanylyşyna ýazuwly edebiýatlarda-da, janly gepleşikde-de seýrek duşulmaýar. Aýratynam jähet, jäht; sepmek, serpmek; holtum, hortum; tikmek, dikmek; teleke, tereke; gowrak, gowurak; syza, syzy; köpen, köpün; mäki, mäkiýan; çapy, çapgy ýaly gündelik durmuşda ýygy-ýygydan ulanylýan sözleriň mysalynda köp gabat gelmek bolýar. Paronimleriň sözlügi ýazuwda, sözleýişde ses düzümi boýunça biri-birine ýakyn bolup, ulanylyşda biri beýlekisine derek ters ulanylyp, ýalňyşlyk döredýän sözleriň — paronimleriň biriniň deregine beýlekisiniň ulanylyp, ýalňyşlygyň ýüze çykmazlygyny maksat edinýär.

Sözleriň paronim hasaplanmagy üçin aşakdaky üç şert zerurdyr:

- 1) Paronimi hasyl etmäge gatnaşýan sözler ses düzümi taýdan biri-birine juda ýakyn bolmaly.
- 2) Paronimi hasyl etmäge gatnaşýan sözler aýdylyşy, ýazylyşy, manysy taýdan tapawutlanmaly.
- 3) Ýazuwda, gepleşikde biri beýlekisine derek ters ulanylyp, ýalňyşlyk döredip biläýjek sözler bolmaly.

Paronimleriň sözlüğünde häzirki zaman türkmen edebi dilinde işjeň ulanylýan: gurdamak, gurdukmak; güman, gümana; içigar, içigara; kelpez, kelpeze; münker, münkür we ş.m. paronimler bilen birlikde nusgawy edebiýatlarda işjeň ulanylyp, häzirki döwürde ulanylyş

gerimi daralan: çetnik, çitnik; gazamat, gazawat; goduk, guduk; saýak, syýak, süýek ýaly paronimleriň hem ençemesi orun tapdy.

Sözlügiň gurluşy hakynda

Her bir paronimi hasyl edýän sözleriň ilkinjisiniň baş sözi elipbiý tertibine salnyp, has gara ýazylan hat bilen berildi. Mysal üçin: **Çerim**, *Çirim* paronimleriň başky has gara hat bilen ýazylan «**Çerim**» sözi «Ç» harpy bilen başlanýan sözleriň düzüminde elipbiý tertibi boýunça öz ornunda goýuldy. Şol has gara ýazylan hat bilen berlen baş sözün taýy bolup, bilelikde paronimi hasyl edýän soňky (2-nji, 3-nji) baş sözler täze setirden baş harp bilen başlanýan gyýa (kursiw) harplarda berildi. Meselem:

Çaşyrmak

Çaşarmak

Çäşermek

Paronimleriň sazlaşykly, akgyňly okalmagy (aýdylmagy) hem göz önünde tutuldy. Mysal üçin: sözlükde berlen kümpüç, tümpüç, tüňküç paronim sözleriniň orunlaryny çalşyryp, tüňküç, kümpüç, tümpüç görnüşde okalmaly (aýdylmaly) bolsa, akgyňlylyk, sazlaşyk ýitip, sözleri aýtmaklyk kynlaşýar.

Düşündiriş beriljek baş sözün yzyndan gönüburçly ikigyraň ýaýyň [ ] içinde olaryň dogry aýdylyşy şu aşakdaky görnüşlerde berildi:

Çekimlileriň uzynlygy uzyn aýdylýan çekimliniň yzyndan iki nokat [:] belgisini goýmak arkaly görkezildi. Çekimsizleriň özara meňzeşleşmesi (assimilleşmegi); dodak, inçe we ýogyn çekimlileriň söz içindäki sazlaşygy (uýgunlaşmasy) görkezildi. Basaga, bosaga; çiglik, çiglek ýaly sözlerde «g» harpynyň süýkeş aýdylyşy şertli [ğ] belgisi bilen berildi. Özbaşdak ulanylman, başga bir söz bilen ulanylýan baş sözleriň yzyndan iki nokat (:) goýlup, yzyndan bile ulanylýan sözi bilen bilelikde getirildi. Meselem: **Ebşir: ebşir tutmak** — berk, mäkäm tutmak, gapjap tutmak, ebşirlemek. *Ýalaňy: ýalaňy odun* — ownuk odun, çöp-çalam. Köp manyly (polisemiýa) sözleriň her biri sanlar bilen belgilendi. Meselem: **Çirk** — 1. Kir, hapa, ýokuşan gara. 2. (göçme many) Erbet pikir, nädogry düşünje. Omonimleri köp manyly sözlerden tapawutlandyryp, rim sanlary (**I II**) bilen belgilendi. Meselem: **Diger** [diğer] **I** (köne söz) — hiç zat, nam-nyşan. **Diger** [diğer] **II** (köne söz) — jykryň küýzesi.

Sözleriň dogry aýdylyşyndan soň kese çyzyk (—) goýlup, baş sözleriň aňladýan manylary düşündirildi. Düşündirişleri tassyklaýjy halk döredijiligi eserlerinden we awtorly edebiýatlardan alnan mysallar, sitatlar türkmen diliniň punktuasiýasyndaky düzgünnamalara laýyklykda goşa dyrnagyň (« ») içinde berildi. Mysalyň alnan ýeri, awtory ýaýyň içinde görkezildi. Şeýle-de, düşündirişleri tassyklaýjy durmuşdan alnan mysallaryň awtorlary görkezilmezden ýaýyň ( ) içinde berildi. Baş söz bilen baglanyşykly bolan durnukly söz düzümleri pişme (◊) şekiliniň yzyndan has gara ýazylan hatlar bilen berlip, onuň düşündirişleri, tassyklaýjy mysallary ýokarda agzalan tertipde berildi. Meselem: ◊ **Bark urmak** — ýaldyramak, öwşün atmak; ýyldyrym çakmak. «Bark urar asmanda, baran eglenmez.» (Magtymguly)

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlügi.

Agdarmak [a:ğdarmak] — 1. Birini ýa-da bir zady beýleki tarapyna öwürmek, döndermek. (Çarşagyň çiş tarapyny aşak edip, agdaryp goýdy) 2. Birini ýa-da bir zady ýykyp düşürmek. (At büräp, üstündäki oglanjygy agdardy) 3. (göçme many) Patyşany tagtyndan düşürip, häkimiýet başlygyny üýtgetmek. «Husyt, adalatsyz şany tagtyndan agdaryp, Aýazhany serdar bellemeli.» (Halk döredijiliginden) 4. Çäýnege demlenen çäý käsä guýup, ýañadan yzyna, çäýnege gaýtarmak (bir ýa-da üç gezek) (Çäý agdaryp, basyryp goýdy) 5. Yeri ekişe taýýarlap sürmek, depmek. «Ýer-suwdan paý alan garyp ýoksullar, Agdaryň, dönderiň, ýer-suw siziňki.» (Mollamurt) 6. Dökmek, döküp boşatmak; dündermek. (Ýüküni özi agdaryp düşürýän maşyn) 7. Gazandaky palawyň ýüzüniň alaçig bolman, endigan bişmegi üçin, kepgirli garyp, palawyň üstki gatlagyny gazanyň düýbüne düşer ýaly etmek. (Aşpez 30-40 minut bäri basyrylgy duran palawy agdaryp, ýene-de az salym basyryp goýdy) 8. Gözüniň hanasyny giňden açyp, garagyny eýläk-beýläk gezdirmek, ýokaryk döndermek. (Meret gorkudan essi aýylyp, gözüni agdaryp ýatyrady) 9. Kitabyň, depderiň sahypalaryny açyşdyryp, gözden geçirmek. (Kitabyň birnäçe sahypasyny agdarandan soň, gözleýän ýerini tapdy) ◇ **Gurhan agdarmak (çykamak)** — Mukaddes Kurany boýdan-başa okap çykamak, hatm etmek we onuň sogabyny niýetlenen merhum(lar)a (özüne ýa-da kimdir birine) bagyş etmek, olara ýagşy dileg etmek. (Öten-geçen ýakynlaryny ýatlap, Gurhan agdardyp, olara aş bermekligi niýet etdi)

Agtarmak [ağtarmak] — 1. Birini ýa-da bir zady gözläp tapmak üçin, gözlemek, döwürşdirmek, dökmek, gözläp ters aýlanmak, sermeşdirmek. «Agtaran tapar.» (Nakyl) 2. Bir zadyň üstüni açmak, öwrenmek üçin, ylmy barlag geçirmek. (Gömlüp galan şäherleri, go:rganlary gazyp, agtaryp öwrenýän hünärmen) 3. Birin-birin, yzly-yzyna gözden geçirmek. «Gündizlerne okadyp, gije kitap agtardyň.» (B.Hudaýnazarow)

Ahyry [a:hyry] — 1. Ahyr soňy, iň soňunda, ahyryn; öňi-soňy. (Ahyry boljagyň şudur) 2. Soňy, bir zadyň gutaran ýeri. (Filmiň ahyry geliberende ýatyp galypdyryn) 3. Sözlemiň ahyrynda, soňunda gelip, käýinçli igenip, zeýrençli ökünip, bir zady nygtamagy aňladýan söz, ahyryn. (Senem şol bir diýeniňi tutup durma ahyry)

Ahyra [a:hyra] — gazy-haşar işlerinde giň we çuň ýap gazylanda, ýabyň çuň ýerindäki gummy, laýy daşyna çykarmak üçin, ýabyň raýyşynda edilýän kert ýer. «Ahyra üýşürilen gumlary ýañadan raýyşyň daşyna oklaýança ahyraçy diýilýär.» (Edebiýat) «Galpakly irden turup, eşegi ahyra ýanady-da, dyrmaşyp üstüne mündi.» (H.Ysmaýylow)

Alaça [a:laça] — 1. Erşi gyzyly, argajy gök, tarada dokalýan nah matanyň bir görnüşi. 2. Alaça matadan tikilen köýnek. ◇ **Alaçaly ýag** — toşap garylan guýruk ýagy ýa-da saryýag.

Alaja [a:laja] **I** — ala reňkli (göwrümi kiçijik zat hakynda) «Bir alaja ýüpüm bar, nirä uzatsam ýetýär.» (Matal) (Göz)

Alaja [a:laja] **II** — 1. Akly-garaly sapaklardan işilen sapak, bag. 2. Halynyň gyrasyna salynýan akly-garaly çyzmyk nagş.

Andyzy [annyz] (botanika) — owunjak ýapraklary bolan köki kösüge meňzeş ýazgyn bolup ösýän dermanlyk ot. «Andyzyň aty ölmez.» (Nakyl)

Gandyzy [gannyz] — it, at we ş.m. haýwanlaryň art aýagynyň iç ýüzi, ýamyz. (Çeýnelen ýat itiň gandyzy gara gan bolup durdy)

Arz — 1. Bir zatdan nägile bolup, dilden edilýän şikaýat. (Arçynymyz arzymy diňläp, kanagatlanarly jogap berdi) 2. Bir zat hakynda edilýän haýyş, ýüz tutma, ýalbarmak. «Tahyr, guzym, eşit, saňa arzym bar, Bendi men, başymny azat eýlegil.» («Zöhre-Tahyr»)

Arza — bir zat hakynda hat üsti bilen edilýän haýyş, şikaýat. «Başlygymyz ýygnaqda, okap berdi arzasyn, Çykaralyň, ýoldaşlar, artdyrmasyn arzysyn.» (K. Gurbannepesow)

Aşyry [a:şyry] — kürtäniň, köýnegiň we ş.m. egninden aşyrylýan bir in mata.

(Köýnegiň aşyrysy boýundan ep-esli artyp durdy)

Aşyrym [a:şyrym] — 1. Egninden aşyrylyp dakylýan guşak. 2. Dagyň, belentligiň üstünden geçýän ýol.

Aýyn I — arap elipbiýiniň on sekizinji harpy.

Aýyn II — göz, çeşm, dide. «Kesearkajyň düzi meniň aýnyma, Täze gazlan gabrystan dek göründi.» (Kätibi) ♦ **Aýyn bolmasa** — iň bolmanda, juda bolmasa, sähelçe zada.

(Aýyn bolmasa, gy:gyňy pürküp dursuň) **Tarpatyl-aýyn** (köne söz) — göz açyp-ýumasy wagt, tiz, gaty çalt, şol bada, takga, tarpa-taýyn. **Tarpa** (göz gabaklarynyň bir gezek açylyp ýapylmasy) we **aýyn** (göz) sözlerinden ýasalan söz. «Jebraýyl alaýhyssalam bir tarpatyl-aýyn içinde häzir boldy.» («Asly-Kerem»)

Aýyň — guýudan suw çekilýän gowanyň agzyndaky atanak ağaç (ýüp baglamak we gowanyň agzyynyň açyk durmagy üçin)

Azm [azym] — gahar, gazap, haýbat, hemle. ♦ **Azm etmek** (köne söz) — niýet etmek, ýürege düwmek, karara gelmek. «Mübärek bolsun seýliňiz, Azm edip siz ýola, kazym!»

(Kemine) **Azm etmek (urmak)** — birine ýa-da köpçüligе gaharly haýbat atmak, çişip, gazaplanyp çöwjemek.

Azym [azy:m] (köne söz) — beýik, ullakan, uly. «Ne azym hünärler, ne syrly işler.» (Magtymguly)

Azym-azym — uly-uly, beýik-beýik. «Azym-azym şäherler, Ak otaglar galmazlar.» (Magtymguly)

Badam [ba:dam] — gabygy ýuka, şanigi şetdalynyň şanigine meňzeş süýri miwe berýän ağaç we onuň miwesi. «Annajanyň aý kişi, Dagda badam iýmişi.» (Halk döredijiliginden)

♦ **Badam gabak** — pökgerip duran owadan gabak. «Badam gabaklaryň ýadyma düşdi.» (Mollanepes)

Badamjan [ba:damjan] — miwesi hyýara meňzeş süýri, garamtyl reňkli dik ösýän bakja ekini we onuň miwesi.

Bakyr I (köne söz) — çerkeziň külüni gaýnadyp alynýan we reňkiň solmazlygy üçin boýaga goşulýan gyzylyt reňkli suwuklyk. ♦ **Bakyr baýlygyny bermek** — çöpboýa boýalan ýüpi reňk alandan soň hem ýene bir gün şol suwda ýatyrmak.

Bakyr II (köne söz) — deňiz. «Pylan ýerde bakyr bar, baryp görseň, takyr bar.» (Nakyl)

Bakyr III (köne söz) — mis we misden ýasalan bedre, çäýnek.

Bokur — gysga boýunly (adam barada) «Kapasda kän ýatyrdyň boýny bokur, sen küýze!» (A. Kekilow)

Balh (köne söz) — Owganystanyň demirgazygynda gadymy bir şäheriň ady. «Aryf aýdar Balh şäheriniň patşasy.» (Aryf. XIX asyr)

Balhy I (ýerli gepleşik) — toýundan ýasalan gap (gowrulan et, ýag saklamak üçin)

Balhy II — tuduň ýasy ýaprakly görnüşi we şol tuduň uly, ak tudanasy. «Balhy tut bar, her ýapragy el ýaly.» (A. Salyh)

Barak (ýerli gepleşik) — maňlaýy sakar, reňki gara suw guşy, sakarbarak. «Guşda barak eti, goýunda erek eti.» (Nakyl)

Borak [borok] (botanika) — malyň iýýän ýumşak otunyň bir görnüşi.

Bark (köne söz) — ýyldyrym. ♦ **Bark urmak** — ýaldyramak, öwşün atmak; ýyldyrym çakmak. «Bark urar asmanda, baran eglenmez.» (Magtymguly)

Burk: *burk urmak* — güýçli we ýakymly ysyň bolmagy, burnuňa urmagy. «Baharyň ysy bolup, Burk urdy bägül.» (B. Hudaýnazarow)

Basaga [basağa] — balyk kabul etmek, saklamak, duzlamak we ýüklemek üçin, deňziň ýalpak ýerinde gurulýan desga.

Bosaga [bosoğa] — 1. Işiksöýäniň aşaky we ýokarky kese goýulýan agaçlary. (Sag aýagy bilen bosagadan ätledi) 2. (göçme many) Işigiň öň, daş tarapy. (Ol bosaganyň gapdalynda oturdy) 3. (göçme many) Wakanyň, ýagdaýyň öň ýany, önüsyrasy. (Biz Täze ýylyň bosagasynda durus)

Başbitin [başwiti:n] — diri, sag-salamat, ölüm-ýitimsiz. (Çopanlara dowarlary başbitin gyşdan çykarmak başartdy)

Başbütün [başwütüýn] — 1. Bütünleý, düýbünden, düýpgöter. «Annaguly başbütün üýtgeşik ýigit bolupdyr.» (A. Durdyýew) 2. Boýdan-başa, tutuş, doly. (Jaýyň daşy başbütün palçyk bilen suwalypdyr)

Baýza (köne söz) — ýumurtga. «Döker ol baýzasyn misli mäkiýan.» (A. Şabende)

Baýzy: *baýzy ýüň* — toklulardan ilkinji gezek (güýz aýlary) gyrkylp alynýan ýüň.

Beçge [beçge] — käbir ösümlikleriň, baglaryň düýbünden çykýan şahajygy.

Beçe (köne söz) — çaga, oğlan, beçe. «Şir beçjesi togsan tilkä atdyrmaz.» (Magtymguly)

Berç — kesel zerarly bedende galýan düwün, gaty. «Ýüregim maddadyr, bagrym berç bilen.» (Kemine) «Göründi galanyň burçy, Ýüregimde yşgyň beçi.» (Kemine) ♦ **Berç**

bolmak (almak) — 1. Düwün bolup gatap galmak. «Uzyn-uzyn arçalar, içim-bagrym berç alar, Meniň joram sagmydyr, Habar beriň serçeler.» (Halk döredijiliginden) 2. (göçme many) Halys irmek, bizar bolmak. (Şu kärden halys berç boldum)

Berçe — bellik, nyşan, tagma (düýň boýnundaky, uýlugyndaky)

Bidäne [bi:dä:ne] — 1. Dänesi bolmaýan, dänesiz. 2. Üzümiň dänesiz bir görnüşi.

Boýdäne [boýdä:ne] (botanika) — bugdaý ýaly däneli, ekilýän ysly ösümlik.

Bowul — nusga; görelde. «Sen hem ýagşylardan alawer bowly.» (Magtymguly)

Dowul I — galmagal, gopgun, howsala, galagopluk. (Ýüregine dowul düşüpdür)

Dowul II — boýnuňdan asyp, ýanbaşyň ýokarragynda saklap, kakylp çalynýan saz guraly, deprek.

Boýnuz (botanika) — atanak güllüler maşgalasyna degişli birýyllyk otjumak ösümlik (lepta:leum, niteli:stnyý)

Buýnuz — 1. Käbir áyrak, umga, sugun, sygyr ýaly öý we çöl haýwanlarynda kelle süňki bilen utgaşyp çykýan dürli şekildäki, ululykdaky ösüntgi, şah. «Goça buýnuz ýük däl.» (Nakyl) 2. Toýnagynyň, şahyň, dyrnagyň düzümine meňzeş bolan materiallar we şol materiallardan ýasalan zatlaryň käbirisiniň atlandyrylyşy «Dutaryň kirşi buýnuzyndan sypypdyr.» (Edebiýat) (Buýnuz saply pyçak) 3. Gözüň togalak agy. «Gözüň buýnuz perdeleri.» (Edebiýat) 4. (göçme many) Palasa, keçä salynýan şaha meňzeş nagys.

Börtme [börtmө] — çiş, ýel (syrkawlykda) (Jazsyz bişirilen oty aşa köp iýmeklik börtmäniň döremegine getirýär) **Börtmek** — çişmek, ýellenmek.

Börtmeç [börtmöç] — gowrulyp duran etiň terlenip, ýumşap, şora duran wagty. (Börtmejiň ysyny alyp tamşandy)

Çadyr [ça:dyr] — ygal, sowuk geçirmeýän galyň, syk dokalan mata (brezent) we şol matadan tutulýan wagtlaýyn jaý. «Jögüden batyr dörese, çadyryny çapar.» (Nakyl)

Çadra [ça:dyra] — zenanlaryň ör-boýuny hem-de ýüzüni ýapyp duran nykaply ýuka geýimi, perenjäniň bir görnüşi. «Aýyrdy başyndan çadrasyny gyz.» (A. Jamy)

Çapgy — ýörite et, ot we ş.m. zatlary çapmak, kerçemek üçin ulanylýan gural, palta meňzeş kiçijik enjam. **Çapgyýassyk** — üstünde et, ot ýaly zatlary çapylýan, kerçelýän ullakan ýasy agaç.

Çapy — donuň syýyndan bagjyk ýeri aralykdaky gyrasyna bezeg, owadanlyk üçin, urulýan zolak mata, dan. **Da:n** — kesilip, gyýlyp alynýan bölek, ýagny, tikinçilik işlerinde.

Çarlak — gür ýelekli, kelte aýakly suwda ýüzýän guş. «Çarlak özün zag saýar.» (Magtymguly)

Çyrlak — torgaýa meňzeş goňrumtyl-sary, menek-menek ýelekli kiçijik guş. «Torgaýyň tommagyny ýolsaň, çyrlak bolar.» (Atalar sözi)

Çaşyrmak [ça:şyrmak] — 1. Üýşürilip ýa-da rejelenip goýlan zady çalam-çaş etmek, dyrpytrak etmek. 2. Özünden gidermek, beýhuş etmek. (Eşek oglanyň maňlaýyna depip çaşyrdy)

◊ **Akylyny çaşyrmak** — kösöp, horlap, alada goýup, aňkasyny aşyrmak, näme etjegini bilmez ýaly etmek, aljyratmak. «Frontdaky oglunyň dereksiz ýitenligi baradaky şum habar onuň akylyny çaşyrdy.» (Edebiyat)

Çaşarmak [ça:şarmak] — gözleriniň göreji nädogry, gyşyk ýagdaýda bolmak, çaşy halyna geçmek.

Çäşermek [çä:şermek] — 1. Aýaklaryny uzyn salyp ölmek, çişip ýatmak, gölermek (haýwan hakynda) 2. (göçme many) Gelşiksiz ýagdaýda el-aýagyňy gerip, serlip ýatmak. (Agzynyň suwuny akdyryp, çäşerip ýatan eken)

Çatyk — biri-birine çatylan, baglanyp goýlan.

Çatak — çykalga tapmak kyn, çylşyrymly, bulaşyk, ters. ◊ **Çataga salmak** — hile gurmak, bulaşyklyk döretmek. **Çatak düşmek** — çatak ýagdaýa düşmek. (Ugran ugruma işlerim çatak düşüp duran bolaýdy)

Çekelik — gyzyň gupbaly tahýa dakynyp, gulaklarynyň öň ýüzünden, dulugynyň üstünden sallap goýberýän bezeg şaýy.

Çekilik — üzeňniň üzeňni gaýşy geçirilýän ýokarky keseje dörtburç deşigi. Üzeňni gaýşyny çekilikden ötürip, eýere baglanýar we toka arkaly uzaldylp gysgaldylýar.

Çekgi — 1. Tara çarhynyň i:giniň bir ujuny saklaýan toýnuk görnüşlije agaç. 2. Howrynyň (kürek) sapynyň ujuna kakylýan keseje agaç, sap, tutar, ýagny, howry elden sypmazlyk üçin.

Çekge — ýüzüň dulukdan ýokary, göz bilen gulak aralygy. «Uzyn boýly, at ýüzli, ýiti gözli, saryýagyz, çekge süňkleri çykyp duran Gurbanmämmet edenlidi.» (Ş. Taganow)

Çikge — gözüň iki gyrasy, gözýaşaýň syrygyp gaýdýan ýeri. (Gözleriniň içki çikgesindäki çylpygy süýem barmagy bilen süpürdi)

Çelle (ýerli gepleşik) — haşamlanyp bezelen kündügiň gapagynyň aşagyndaky owadanlyk üçin goýlan jähgi, erňegi.

Çille I — gyşyň iň sowuk günleri, gyşyň örküji. «Çillede — çepek, jöwzada — possun.» (Nakyl) (iliň tersine) ◊ **40 çille** — gyşyň 25-nji dekabrdan 5-nji fewral aralykdaky sowuk 40 günü. «Kyrk çillede görseň, doňuz balasyn, Bükürdi urar, gaçar, jul sesin aňsa.» (Mollanepes)

Çille dolmak — gyş paslynyň tamamlanmagy. «Çille dolup, garlar gyşdan aýrylsa.»

(Magtymguly) **Çille mesi** — gyşyň çille möwsümindäki mes erkek, höwre goýberilmeziniň öňüsyndaky mes erkek. «Çille mest nerlermiz barça aýylsyn.» (Magtymguly) «Çille mes dek ak köpükler saçypdyr.» (Magtymguly)

Çille II — 1. Belli bir mukdardaky saralan ýüpek, ýüpek kelebi. «Bakjaňyzdan bakaýyn, Ballar bolup akaýyn, Saçym çillän ýüpegi, Dutaryňa dakaýyn!» (Halk döredijiliginden) 2. Tara daragynyň ininiň uzynlyk ölçegi. (150 sm. töweregi) 3. Ýaýyň iki ujuna dartdyrylyp daňylýan ýüpek kiriş. «Çillesiz gurulan ýaýa sataşdym.» (Magtymguly) 4. Dutaryň kirşi. «Gyş pasly ýetişdi, gutardy ýazym, Çillesi üzülde, sem boldy sazym.» (Mollanepes)

Çerim — gowy eýlenip taýýarlanan ham, deri. (Çerimden tikilen aýakgap)

Çirim: *çirim (çirk) etmezlik* — uzyn gije uklamazlyk, gözüne uky gelmezlik. «Uzyn gije çirim etmän, halys aryp lagşan baş çopan pyýada dolanyp geldi.» (Edebiýat) «Gözlerime çiş kakylp, Çirk etmedim uzyn gije.» (K. Gurbannepesow)

Çeşni I — elguşa berilýän bölejik et.

Çeşni II — köplenç guşaga gysdyrylyp göterilýän nili gysga, oky niliň agzyndan salynýan tüpeňiň bir görnüşi.

Çeşne (ýerli gepleşik) — peşeniň düýbüne oturdylyan mis, ja:m.

Çetik — jüyjeleriň aýagyna bellik üçin daňylýan ýüpjagaz.

Çitik I — gapanyň diliniň ildirilýän kertijegi, ilgençegi. ♦ **Çitige (pitige) münmek** — biriniň başga biri tarapyndan ýa-da özüniň gödek ýalňyşmagy sebäpli, ele düşmeginiň, pida bolmagynyň, uly mukdarda pul, zat ýitgisine sezewar bolmagynyň we ş.m. ýaramaz ýagdaýlara düşmegiň ön ýüzündäki pursatda, ýagdaýda bolmak. (Onuň aldaw-hilesine ynanyň, mal-mülküni onuň haýryna geçiräýmeli bolup, çitige münen ekenim welin, Allanyň özi gorap, bu ýagdaýdan halas boldum)

Çitik II — seret. **Çitnik.**

Çitik III — urlan aşygyň bellenen tegelek çyzykdan çykyp bilmän, çyzyga golaý gelip duruş ýagdaýy.

Çetnik — büýli bilen burunlyk ýüpüniň arasyna goýulýan boýy 6-7 sm. çemesindäki agaçjyk. Çetnik düýäniň burunlyk ýüpüni çeynemezligi üçin edilyär. **Büýli** — düýäniň burnundan geçirilýän ujy epenekli (şaybaly) agaç.

Çitnik — halk tebigçiliginde arka, garna, maňlaýa basylýan gyzgyn orak ujunyň yzy, tagma, çitik.

Çäç [çä:ç] — döwlüp harmandan alnan arassa bugdaýyň üýşmegi. «Şuw şemaldyr üýşüp ýatan harmanyň, Saýlap duran samanyň, çäjini.» (M. Seýidow) «Çäjiňe bereket!» (Alkys söz düzümi)

Jäç [jä:ç] — daş çäýnek-käse we şonuň materialyndan ýasalan beýleki önümler. «Jäç döwülse — şatlyk.» (Yrym)

Çiglik [çi:ğlik] — 1. Bişmedik ýagdaý, göklük (et, gök-önüm we ş.m.) 2. (göçme many) Aýdyjy, gürrüň beriji bilen diňleýjiniň anyk, takyk, dürs düşünişip bilmezligi, ýagny, gepiň manysyna ýaramaz düşünilmeklik ýagdaýy. (Ýa-ha, meniň aýdanlarymyň magadyna ýetik düşünmedi, ýogsa-da, men gepimi düşündirmegi başarmadym, ikarada bir çiglik boldy) ♦ **Göwnüňe çiglik gitmek** — bir zada ynamsyz, münkür bolmak, iňkisli ýaly bolmak; şübhelenmek, ynanyň gaçmak. (Onuň gözünü görenimdenem halaman, göwnüme çiglik gitdi-le)

Çiglek [çi:ğlek] — etlek, dolmuş, ýogyn, galyň, küti. «Mama çiglek eli bilen Umsagüliň böwrüne dürttdi.» (B. Kerbabaýew)

Çirk — 1. Kir, hapa, ýokuşan gara. 2. (göçme many) Erbet pikir, nädogry düşünje. (Aýnabat ejäniň kalbynda çirk ýokdy) ◇ **Çirk getirmezlik** — ýüzüni gyzdymazlyk, namys getirmezlik, utanja goýmazlyk. «Çirk getirmez atalaryň ýüzüne, Gyzyly gyňaç, gyzyly ýaglyk atalar.» (K. Gurbannepesow)

Çirik (köne söz) — goşun; hakyna tutma goşun. «Bolup Japarguly haly perişan, Topun taşlap, çirigin baýdyryban.» (A. Kazy)

Çirtmek I — ýiti ýarag bilen bir zadyň ýüzini sähelçe dilmek, kesmek.

Çirtmek II — iki sany çeyre çybykdan guş tutmak üçin ýasalan toýnuk şekilli duzak.

Çirtmegiň tutar tarapyny ýere, diwara we ş.m. berkidip, haçjaly tarapynyň iki başyny ýüp bilen biri-birine ýygymak arkaly gurlan duzaga guşuň haçjanyň bir ýan gyrasyndaky üsti syrtmaklyja çitigine gonmagy, çitigiň ýa:zyp çeyre şahalaryň tarpa ýazylyp, ýüpüň dartylmagy netijede guşuň aýagy syrtmakda galmagy görnüşli. ◇ **Çirtmegine düşmek** — biriniň guran çylşyrymly hilesine, aldawyna düşmek, aldanmak. «Ýakdyň, özüň bişersiň, Çirtmegine düşersiň.» (B. Kerbebaýew)

Çürtmek [çürtmök] — ujuny ýolmak, öserini kesmek. ◇ **Gülüni çürtmek (tirmek)** — iň gowularyny saýlap almak bilen gönenmek. (Oba gyzyларыnyň gülünü çürtüp öylendi)

Çogda [çoğdo] — ineriň, maýanyň, boýnunyň aşagyndaky, egnindäki ösgün ýüň, ýagal ýüň. «Çogdasyny çaň basyp, Dört aýagyny deň basyp...» (Hüwdi) ◇ **Çogda çäkmen** — çogda ýüňünden edilen çäkmen.

Çogdam [çoğdom] — bir üýşmek, bir penje, desse. (Saçynyň çogdamy çykyp duran)

Çugdum [çuğdum] — bir zadyň ykjamlanan, rejelenen üýşmegi, topbak. (Gös-göni agaçlaryň çugdumy) ◇ **Çugdum bolup oturmak** — örän ykjamlanyp, kibitiňi gysyp düýrülme, çommalyp oturmak.

Çolak [çolok] — 1. Aýagy kesilip ýa-da döwölüp maýyp bolan, daraklygy bolmadyk.

«Göklemde goýny çolak baksyn, goç döwri — lal.» (Nakyl) «Men pahyr biçäre aýagy çolak, Başlarym synykdyr, gollarym golak.» («Perhat we Şirin») 2. Goly, eli şikesli.

Çonak [çonok] — eliniň barmagy çapylan. (Salamlaşyp görşemde bir barmagynyň çonakdygyny bilip galdym)

Çyban [çy:wan] — köplenç adamynyň otyrýerinden dömüp çykýan we gün-günden ulalyp, gatap, iriň kültäp, agyrysy güýçli bolan ýara. ◇ **Çybanyň ýarmak** — ahyrynda niýetini amala aşyryp, haýsy hem bolsa bir ýüzüne syrmak, netijesi nähili hem bolsa, (ýagşy, ýaman) bir ýüzli bolmak; janyňy barlap görmek. «Ýigdimiz kân gezek çemeleşse-de, Çyban ýarylmady, wagt geçse-de.» (A. Kekilow)

Çybyn [çy:wyn] — hortumjygy bilen gan sorup iýmitlenýän, çirkeýe görä ulurak, ganatly möjejik, peşe.

Çyrag [çyra:ğ] (köne söz) — dürli görnüşdäki ýşyk, ýagtylyk berýän enjam, çyra. «Yşk eser etmese, ýanmaz çyraglar.» (Magtymguly)

Çyraz [çyra:z] — günün saçýan şöhesi. «Gün altyn çyrazlaryny uzadyp, parlap, бага nur saçýardy.» (N. Pomma)

Çyraý [çyra:ý] (köne söz) — ýüz, meňiz. **Çyraýly** — gelşikli, owadan.

Çzyk — bir zadyň ýüzüne çekilen inçejik zolak yz; galam, syýa we ş.m. bilen geçirilen inçejik zolak.

Çyzmyk — zolak, ýasyraýyk çzyk. (Pogonyň çyzmygy)

Dalga [dalğa] — deňizde turýan gaý, tolkun, gom, köleg.

Darga [darğa] — 1. Ýelkenli gaýyk sürýän adam. «Gäminiň dargasy özümiň ýarym, Öňünden çykaýyn zülplerim ýaglap...» (Halk döredijiliginden) 2. (köne söz) Polisiýanyň başlygy; häkim. «Kyrk müňi sargandyr, kyrk müňi darga, Kyrk müňi mürzedir, müneni ýorga.» («Görogly»)

Dalbynmak [dalwynmak] — hyjuw bilen urunmak, dyzamak. «Laçyn deý dalbynar sagy-soluna.» (Mollamurt)

Dalmynmak — 1. Ýalmanyp, tamşanyp durmak. (Dodaklar dalmyndy) 2. Guwançly, arzuwly ýagdaýda bolmak. «Ýüregim dalmynyp çykdy golumdan, Janyma owsunlap ýeter gupagyň.» (Kemine)

Delminmek, delmirmek — 1. Naýynjar zaryn garamak; boýun burup özelenip ýalbarmak, haýyş etmek. «Hernäçe delminsem, saňa gol ýetmez» (Talyby) «Ne-hä ýallaklaýar guýrugyn bulap, Ne-de delminýärdi ol ötünç diläp.» (B. Hudaýnazarow) 2. (göçme many)

Gaýgylanmak, tukatlanmak, gamgyn bolmak. «Daglarda delmirip galdym, Atym ýok, ýolum daş oldy» («Görogly») 3. (göçme many) Bir zada, birine garaşmakdan ýaňa juda ynjalyksyz bolup, galpyldamak, sandyramak. «Tä ölünçä men seniň husnuňa delmirip men, Jurga-jurga gan akar, gözlerim dynmaz, gelin» (Kemine)

Darty — 1. Dokma önümleri dokalanda, erşiň arasyny açmak üçin ulanylýan togalak agaç, dartagaç. 2. Öýüň çöwüşisini towlap dartdyrýan agaç.

Dartgy — çekiniň halkasyndan geçirilip, geregiçe dartyp, berkidilýän ýasy gaýyş. Çekiniň bir ujunda halkasy bolsa, beýleki ujunda ýumşak teletinden dartgy gaýşy bolýar.

Deşlek — daýaw, göwresi uly, deşli, göwdelek (adam hakynda) (Deşlek pälwan)

Deşelik — ikiýaşar erkek düýe (ýagny, bezzatlygy sebäpli ýa-da işe boýnatmak üçin, burnuny deşip, büýli dakmagyň wagty bolan)

Dänmek [dä:nmek] — beren sözünden, lebzinden, başky pikirinden, wadasyndan dönmek, boýun gaçyrmak. «Baryň, aýdyň oglana, Dänmesin diýdiginden.» (Halk döredijiliginden)

Tänmek [tä:nmek] — 1. Urlan aşyk bir ýüzünden ikinji bir ýüzüne öwrülme. 2. Bagyndan gopup gaçmak, ýolnup aýrylmak, sapagyndan ýolunmak. «Bagda alma bişipdir, tänip ýere düşüpdir.» (Halk döredijiliginden)

Dideban [di:dewa:n] (köne söz) — goşunyň esasy güýçlerinden ep-esli öňde ýöreyän gözegçi gorag topary, öňdäki garawul (dozor) «Gözegçilik etsin diýip her zaman, Duşman geljek taýa gitdi dideban.» (A. Kazy)

Didiwan [di:diwa:n] — tüpeňiň niliniň ujundaky nyşana almak üçin goýlan garawul (muşka)

Diger [diğer] **I** (köne söz) — hiç zat, nam-nyşan. «Köne dessurlardan galmasyn diger.» (Edebiýat)

Diger [diğer] **II** (köne söz) — jykryň küýzesi. «Dembe-dem dökse diger suwny pykyrdap, näzi hoş.» (Andalyp)

Digir [diğir] — 1. Tekiz zadyň yüzündäki owunjak düwür. (Aýna ýaly ýylmanak, yüzünde bir digir hem ýok) 2. Bir zadyň bölejiginiň kiçijik, gatyja görnüşlisi. (Garynjanyň agzynda bir digir gant bardy)

Dikan [dika:n] — göni, dogry, gabat. (Dikan ilerimizdäki jaý) (Maňa dikan habar gatdy) (Şahyryň goşgusy dikan maňzyna batdy)

Dikana [dika:na] — käriziň guýulary. (Käriziň iň ýokarky (başky) dikanasyndan girip, söwün gülelerini barlap, jalawasyndan çykdy)

Dike (ýerli gepleşik) — adamyň gulagynyň aşak ujundaky ýumşajyk ýeri.

Tike — döwlen zadyň kiçijik bölegi. **Tike-tike** — bölek-bölek.

Dikmek — 1. Ýere oturtmak, dik edip düýbünü gömmek; dikip goýmak, oturtmak. 2. Gurmak, salmak. (Ýaşar ýaly çatma dikindi) 3. Ýerli-ýerinde goýmak. (Küşdün çöpünü dikdi) 4. (göçme many) Dikilgazyk etmek, sömeltmek. (Ýasawul bergidarlary kazynň önünde dikipdir)

Tikmek — biçilen mata böleklerini we ş.m. zatlary biri-biri bilen iňne-sapak arkaly birleşdirip, belli bir şekile getirmek. «Kimler halta tikýär, Kim agzyn açýar.» (B. Kerbabaýew)

Durluk — ak öýüň täriminiň daşyndan aýlanýan keçe örtügi, eşik. «Durluklaryň çüýredip, gyşaryşyp otyrlar.» (Edebiýat)

Durulyk [duruluk] — arassalyk, päkizelik, tämizlik, sa:plyk.

Dükge [dükgö] — aşygyň güberçek tarapy, jikgesiniň tersi. ◇ **Dükge (tükge) düşmek** — aýaklaryňy ýygnap, ýüzüňi aşak edip, tünňerip ýatmak.

Dükgi [dükgü] — küji agajynyň aşagynda goýmak üçin, agaçdan we ş.m. ýasalan ýassyk.

Düýtmek [düýtmök] — uzak ulandyrmak, uzaga gitmek, geýdirmek, çydamak, paramak (geým-gejim hakynda) (Meretmyradyň aýagyna düýdýän köwüş juda berk bolmaly)

Tüýtmek [tüýtmök] — 1. Ýolmalap, çekeläp, bulaşygyny açmak, saýylan ýaly etmek (pagta, ýün hakynda) 2. Geýip köneltmek, ýyrtmak, tozdurmak. (Aýagynyň arany bar ýaly, eýýäm köwüşüni tüýdäýipdir) 3. Darap, gaşap sypjymak, ýara etmek. (Beýle gaşanyp oturyşyňa hamyňy tüýdüp tükedersiň) ◇ **Tüýt-müýt etmek** — gabyr-gubur etmek, it alan sanaja döndermek, aldym-berdime salmak; saçýoldy etmek.

Dygryk [dygryk] — 1. Buky ýer. 2. Köçäniň gutarýan ýeriniň petige direýän ýeri (tupik) (Gidiberseň, önünden dygryk çykar, şol dygryga ýetäýmäňkäň hem saga sowgut bardyr)

Dykryk [dykryk] — dykyz, gataňsy. (Kakadylan süýt önümleri dykryk bolýar)

Ebşir [ewşi:r]: **ebşir tutmak** — berk, mäkäm tutmak, gapjap tutmak, ebşirlemek. (Ýakasyndan ebşir tutup silkeledi)

Ebşit [ewşi:t] — 1. Bir zadyň sepişýän ýeri, sepişik. 2. Üzüň bilen durlugyň sepişiği (Ebşitden jyklamak)

Emejin — köp emýän, yhlas bilen emýän. ◇ **Emejin guzy ýaly** — eýläňe-beýläňe geçip, başyňy-gözüňi aýlap, diýenini etdirýän, dogumly.

Emenjeň — ymtylagan, ymtylmaga endik eden, hantama bolagan, emenegen (nahardan, iýmitden) «Emenjeňlige-de kuwwat gerek.» (Nakyl) (Emenjeňlik bilen tabakdan gözünü aýyrmady)

Emenjek: *emenjek çukur* — boýun bilen döşüň sepişýän ýerindäki çukur.

Eñre — aglak, gözi yaşly. «Yşka düşse guşlar eñrär, gurt aglar.» (Magtymguly)

Iñre — igenjeň, iñirdegen, ownuk zada-da käýinip, zeýrenip ýören.

Erek I — goýnuň bir görnüşi. «Guşda barak eti, goýunda erek eti.» (Nakyl)

Erek II — 1. Iki örküçli inen düýe, aýry. 2. Demirgazygyndaky obalardan, ýaýlaldan synlanyňda gerşi (depesi) goşa örküçli düýäniň (eregiň) gerşine, örküçlerine meňzeş bolup görünýän şekildäki Köpetdagyň bir bölegi, Erekdag. «Gaýrasy Ürgençdir, ilersi — Erek, Bu gün şaly bitýär ýandaga derek.» (K. Gurbannepesow) ◇ **Erek maýa** — bugra bilen arwanadan bolan iki örküçli inen düýe. Adatça maýalar ýaýbaňrak bir örküçli bolýar, emma kä halatlarda iki örküçli erek maýalara-da gabat gelnipdir.

Herek — 1. Tärimiň (öýüň ganaty) ýokarsyndaky atanak (toýnuk) bolup gutarýan ujy, uçlary. (Uklary tärimiň hereklerine baglap bekermek) 2. (ýerli gepleşik) Tigirli sapak.

Eýýam [eýýa:m] — belli bir wagat aralygyny öz içine alýan döwür, zaman (era) «Gadym eýýamda bir Tilki bar eken, Gapyrgasy sanaýmaly hor eken.» (A. Salyh)

Eýýäm [eýýä:m] — bir zadyň bolup gutarandygyny, bolup geçendigini wagat taýdan aňladýan söz. «Eýýäm, güneş batypdyr, Aý-da agyl atypdyr.» (G. Ezizow)

Gadyr — 1. Birek-birege goýulýan hormat, sylag, sarpa. «Gadyr gaýyn bilen giýewde.» (Nakyl) 2. Bir zadyň gymmaty, bahasy, ähmiýeti. (Ulagyň gadyryny pyýada galaňda bilersiň)

Gadar: *ne gadar* — näçe gezek, birnäçe ýola. «Men saňa ne gadar aýtdym, sen gulak asmadyň.» (Edebiýat)

Galbir [galwi:r] — iri gözli elek. «Galbirde suw durmaz gözemek bilen.» (Magtymguly)

Galbiri [galwi:ri] — aýal geýimi üçin dokalýan ýarym ýüpek mata.

Gandal [gannal] (köne söz) — tussagyň eline ýa-da aýagyna salynýan gulyply zynjyr.

Gandala [gannala] — haýwanlary çakýan we ganyny sorýan ullakan gök siňege meňzeş möjejik, gögeýin. «Bu daglaryň gül-lälesi, Çöl-deştleriň gandalasy.» («Saýatly-Hemra»)

Gendele [gennele] — ownuk balyk tutmak üçin, simden gapyrjak görnüşinde ýasalan tor.

Gaýra — 1. Demirgazyk-gündogar tarap. «Gaýradan gelýär alaý han, Telpejigini bulaý han.» (Halk döredijiliginden) 2. Yza, götin, yzlygyna. «Sabyr ejäniň ýüzüne gaty-gaty seretdi-de, gaýra çekildi.» (H. Ysmaýyłow) 3. Gezek, sapar, ýola mertebe. «Içine-de çöwüp, baş-alty gaýra depdi. («Görogly»)

Gaýra-gaýra — gaýta-gaýta. «Gaýra-gaýra bakar men, Dokma darak kakar men.» (Halk döredijiliginden) ♦ **Gaýra durmak** — çetde durmak, goşulman durmak. **Gaýra goýmak** — soňa goýmak, yza galdyrmak. «Eger, şu bolmasa, giderdiň göni, Hiç gaýra goýmazdym deň-duşdan seni.» (A. Kekilow) **Gaýra üzülme** — keselliniň keseli gowlanan ýaly edip, gaýtadan beterlemegi.

Gaýry — başga, özge, beýleki; ýat, keseki, ýakyn däl. «Messana gezinçän gaýry illerde, Önüp-ösen öz ýurduňdan aýrylma.» (Magtymguly)

Gaýza: ýüzi gaýza — utançsyz, haýasyz, ynsapsyz; ýüzi düýän dabany ýaly.

Gaýzar: *gaýzar bolmak* — agyrlaşmak, süllermek; zerrin bolmak, julk bolmak. (Nahary köp iýip gaýzar bolmak)

Gazamat [gazama:t] (köne söz) — türme, zyndan. «Artyk, gazamatdan haçan geldiň?» («Aýgytly ädim» kinofilminden)

Gazawat, gazat [gazawa:t, gazat] (köne söz) — musulmanlaryň din ýolunda alyp baran mukaddes urşy. (Ol gazawat urşunda şehit bolupdyr) «Goç ýigitler gazat diýip çykarlar.» (Zelili)

Gelşik — görk, owadanlyk, ýaraşyk. «Dünýäniň gelşigi, zynaty — çaga.» (Žurnaldan) ♦ **Gelşiğe gelmek** — owadan bolmak, görklenmek.

Geleşik — 1. Bir zady ýerine ýetirmek (alyş-beriş we ş.m.) hakynda ikitaraplaýyn ylalaşyk, şertnama. (Söwda geleşigine taraplar gol çekişdiler)

Geňzew [geňzöw] — burnuna salyp, maňňyldap gepleýän, şaňryk. (Geňzew adam uzak geplese, içini gysdyryberýär)

Geňzewi [geňzöwü] — dutaryň dördünji perdesi we şol perdeden başlanýan heňler.

Gerb — bir döwletiň, respublikanyň we ş.m. döwlet tarapyndan bellenilen şertli şekilli, alamatly resmi nyşany, tugra.

Gerbi [gerwi] — 1. Kürte, çyrpy, başatgyç ýaly eşikleriň ýeňlerini birleşdirýän ala ýüp. 2. Howudyň çomusynyň aşagyndaky içi sypalsyz bölegi. (Howudyň gerbisi gowy eken)

Gerden — boýun bilen gol aralygy, omuz, egin. «Gerdenime pelek urdy neşäni.» (Mollamurt)

Gerdan [gerda:n] (köne söz) — aýlanma, dolanma; aýlanyş, dolanyş. «Namazhon derwüşler, döwletli baýlar, Pelegiň gerdany keçdir, ýaranlar.» (Magtymguly) «Köňlüm joşa geldi, başym — gerdana.» (Magtymguly)

Gezer — 1. Atyň ýörişiniň ýorga ýakyn bir görnüşi. 2. (halyçylyk) Esasy nagşyň aralygyny dogry bölýän çyzyk, zolak.

Gezere — tut kesilýän möwsümünde tut agajyna täze kelle (gol) çykarmak üçin, geregiçe ösgünräk kesip, goýberilýän (goýulýan) çybyk. (Tuduň garran kellelerini täzelemek üçin, bagyň her ýerräklerinde gezereleri goýbermeli)

Gäbe [gä:we] — güberilip duran, çişik, pökgi. (Garny gäbe-de bolsa, süňni, galyp-gopuşy ýeňil)

Gäle [gä:le] (köne söz) — süri, topar (haýwan hakynda) «Eger, goýna çopan kylsaň börini, Gurduň gadamyna gäle ýaraşmaz.» (Kätibi) «Arap gälesinden getirip düýe, Soýupdyr, bol tagam çekipdir öýe.» (A. Jamy)

Gäne [gä:ne] (ýerli gepleşik) — mallara ýapyşyp ganyny sorýan möjejik, sakyrta.

Gäwüş [gä:wüş] — dişleriň bilen iýmit çeýnelende edilýän hereket. «Garry gäwüşden doýmaz, ogry — söwüşden.» (Nakyl) ♦ **Gäwüş gaýtarmak** — käbir mallaryň ýuwudan iýmitini ýañadan agzyna gaýtaryp, çeýnäp-çeýnäp gaýtadan ýuwutmagy, gäwüşmegi.

Gäwmiş [gä:wmiş] — uly kelleli, ýogyn şahly, sygra çalymdaş mähnet ýabany haýwan (buýwol) «Boz güsbent, gyr ýylky, gara gäwmişli.» (Magtymguly)

Girýan [girýa:n] (köne söz) — aglaýan, eňreýän, gözi ýaşly. «Ýakup ogly üçin didesi girýan.» («Gül-Senuber»)

Birýan [birýa:n] (köne söz) — gowrulan, köýen, daglanan. «Käbäm enem, bagry birýan, gal indi.» (Seýdi)

Goduk — ýabany eşegiň çagasy, gulanyň kürresi. «Gulan başyna gaý düşse, godugyna garamaz.» (Nakyl)

Guduk — 1. Çilik oýnunyň bir görnüşi we şol oýun oýnalanda gazylýan çukuriyk. 2. (ýerli gepleşik) Guýy. «Nazarkerde alym guduga gaçdy, Gygyraýyn diýse, adamlar daşdy.» (A. Jamy)

Gorgan [gorğon] (köne söz) — 1. Beýiklik, depe. «Gorganly daglar görüner.»

(Magtymguly) «Arheologlar munuň ýaly gorganlaryň köpüsini gazyp agtardylar.» («Gadymy dünýä taryhy») 2. Eýranyň hazarýaka welaýaty, Astrabat. «Ýakyn geldik, Görogly aga, Gorgan görüdi, görüdi.» («Görogly»)

Gorgun [gorğun] — atyň çapyş hereketiniň bir görnüşi. **Gorgunlatmak** — aty öz gorgunyna sürmek. «Boýun alyp ilin garmatyny, Gidip barýar gorgunladyp atyny.» (Saady)

Gow — 1. Ýylanyň belli möwsümde tutuş hamynyň daşyndan bölüp aýyrýan ýukajyk

bardasy, gabygy. «Ýylan gowuny üýtgetse-de, häsiýeti öňküligidir.» (Nakyl) 2. Çakmak daşyndan aňsatlyk bilen ot almak üçin, pamykdan we ş.m. edilýän ýörite keltejik ýüp.

«Çakmagy menden, gowy senden.» (Nakyl) ♦ **Gowuna ot düşmek (uçgun ýapyşmak)** — birden gaharlanmak, ot alan ýaly bolmak. «Aýsoltanyň igenji Potda täsir etmän, gaýta, onuň gury gowuna uçgun ýapyşdyrdy.» (B. Kerbabaýew)

Gowa [gowo] — guýudan suw çekmek üçin, gönden we ş.m. berk zatdan edilen gap.

«Deriden guýyň gowasy, Agaçdan bolar nowasy.» (Dowan şahyr. XIX asyr)

Gowluk — ýuwlukdan bolan çaga. «Gowlugyny göreniň barjak jaýy Jennet bolarmyş.»
(«Yrymlar we ynançlar»)

Gowulyk [gowuluk] — ýagşylyk, oňatlyk. «Ýaşanmyş diýýärler bir ýagşyzada, Göwni gowulykda, dili dogada.» (Saady)

Gowrak [gowra:k] — köprük, bolrak.

Gowurak — ýagşyrak, oňadrak; öňki, başdaky bilen deňeşdireniňde mazaly. «Birisi gowurak ýokdan, Gaçawer görseň yrakdan.» (Kemine)

Goýañ [goýoň] — guragyry keseli, süňk agyry keseli (rewmatizm) (Goýañ keseliniň derdini çekmek)

Goýag [goýoğ] — elguşyň gaçyp ýa-da mürüşgäriň säwluği bilen artykmaç iýen iýmitini guşa tüýli ham ýa-da towşan guýrugyny berip gaýtardylýan gususy.

Goýak [goýok] — deňiz guşlarynyň adalardaky we beýleki mesgenlerinden alnyp, dökün üçin ulanylýan çöri; guşuň çöri.

Gögel [gö:ğöl] — guw guşunyň mäkîýany.

Gögele [gö:ğölö] — 1. Doly bişip ýetişmedik iýmiş. (Gögele alma) 2. (göçme many) Ýaş, tejribesiz, akyly goýalmadyk (oglan) «Akly goýalmadyk gögele ýigit, Ýurdy dolandyryp bilmez hiç wagt.» (Saady)

Göleg [gö:löğ] — gölenýän, jaýlanýan meýit, jeset, öli. (Gölegçiler merhumlaryň gölegini ýankejebelerde ýerleşdirip, taýlap, düýä ýüklediler)

Gölüg [gö:lüğ] (köne söz) — eşek, ulag. «Gölügi ýok ýüklenmäge, göçmäge, Ganaty ýok, guýrugy ýok uçmaga.» (Seýit Hatam şahyr. XIX asyr)

Göwdeli [göwdölü] — iri göwreli, göwresi uly, deşlek (adam we ş.m.) (Meret Bagybek Gökdepäniň gum içindäki «Ilek» oýunda çarwaçylyk eden göwdeli, nazarkerde adam bolan eken)

Göwderi [göwdörü] — erşi gyzył, argajy gök elde dokalan ýüpek mata.

Gulam [gula:m] — 1. Gul, hyzmatkär. «Tota söz öwreden öz hebeşiňdir, Gulamyň işidir, şonuň işidir.» (A. Jamy) 2. (köne söz) Janpena, esger. «Bar ekeni şanyň iki gulamy.» (Saady)
Gulambeçe [gula:mmeçe] (köne söz) — hyzmatkär oglan. «Iki sany gulambeçe geldiler.» («Saýatly-Hemra»)

Gulman [gulma:n] — behiştäki hyzmatkär ýigit. «Gulman dek sallanyp, sagynyp duran.» (Kemine)

Gulan [gulon] — gylýallar maşgalasyndan bolan ýabany haýwan, ýabany eşek.

«Suw içmäge geldi bir süri gulan, Ýolbars Tilkä diýdi ýuwaşlyk bilen...» (A. Salyh)

Gulun — taý, taýçanak. **Gulunlamak** — baýtalyň çagalamagy.

Gul-gula [gul-ğulo] — galmagal, başagaýlyk; her hilli howsalalary döredýän gürrüň. «Diýdi: «Nämä gerek, buýruk, gul-gula, Alanok ol permanyňy bir pula.» (A. Jamy) «Bir kör öýlenipdir bedroý maşgala, Bedroý aýal ökde eken gul-gula.» (A. Jamy)

Gulguna [gulğuno] — suw çilimiň boýny, bokurdagy.

Guraw [gurow] — gurgun, gurat, jany sag. «Sypaýynyň tilkisi guraw.» (Nakyl) (Goňşy, gurawmysyňyz?!)

Gyraw — howanyň sowuklygyndan ýere düşýän owunjak çygly örtük, gar sepindisi ýaly nem.

Gurmak [gurmok] — 1. Bir zady bina etmek, salmak, dikmek. 2. Emele getirmek, düzmek, döretmek. (Durmuş gurmak) 3. Gapan, sagat jaňy we ş.m. zatlary taýýar edip goýmak.

4. Gan aýlanyşy kadaly bolman, bedeniň käbir synasynda gowuşgynsyzlygyň, ysgynsyzlygyň bolmagy, guruşmagy. (Bijaý ýatyp, goluň gurmak)

Guramak [gu:romok] — 1. Jemgyýetçilik häsiýetli edarany döretmek; çäre we ş. m. esasyny düzmek, ugrukdyrmak. (Baýramçylyk çärelerini döwrebap guramak) 2. Ýola goýmak, tertibe salmak, düzgünleşdirmek (iş we ş.m.) ◇ **Döwre guramak** — tegelenip, aýlaw gurap, oturylyşyk etmek, tans, şagalaň etmek. «Ganat kakysyny ýatladyp guşlaň, Döwre gurap, tans edýärdi derwüşler.» (Saady)

Gurnamak [gurnomok] — bölek-bölek zatlary ýygnap, jemläp, ýerbe-ýer goýup, bir bitewi zady emele getirmek (tikinçilik, gurluşyk, tehnologik gurluşlar we ş.m. hakynda) (Ulanylyşdan galan dürli tehniki serişdeleriň ýaramly bolan şaýlaryndan peýdalanyp, ýönekeýje ot kerçeyän mehanizmi gurnamak başardypdyr)

Gurdamak [gu:rdomok] — malyň ýarasyna düşen gurdy aýyrmak. (Goýun gurdamak)

Gurdukmak [gu:rdukmok] **I** — möjegiň sürini zaýalamagy, paýhynlamagy.

Gurdukmak [gu:rdukmok] **II** — mallaryň ýarasyna gurt düşmek, gurtlamak. (Çoluk goýunlaryň gurduganlaryny saýlap, gurdap, ýarasyna derman çaldy)

Gutum: gutumyň guramak — duluklaryň çöküp, gaty horlanmak, halys horlanmak; ýadamak.

Gutun: gutunyň guramak — gaty suwsamak, suwsuzlykdan dodaklaryň kepäp, bogazyň guramak.

Gül bent [gülwent] — gyljyň, pyçagyň sap tarapynyň önüne berkidilýän ýasy demir ýa-da бүрүнч, ýaglaw.

Güle bent [gülöwent] — daşy dolanyp daňlan goş, daşy daňylgy ýük, goş-golam. «Söwdagär Keminä üsti gülebentli bir bugurçy beripdir.» («Kemine bilen Pir») ◇ **Güle bent ýaly** — örän daýaw, äpet göwreli (aýal, zenan hakynda)

Güman [güma:n] — 1. Bir zat hakynda edilýän çen, çak, çaklama. (Görmän, bilmän, güman bilen bir adamyny aýyplamak bolmaz) 2. Şübhe, münkürlük, betgümanlyk, ähtibarsyzlyk. «Güman imandan aýrar.» (Nakyl) «Münküre bilin baglanyň köňlünden güman gitmezmiş.» ◇ **Güman etmek** — kimdir biri hakynda, nämedir bir zat hakynda çak etmek, çen etmek. (Bagşyň owazasynyň jahana doljagyny ozaldan hem güman edýärdim) **Betgüman** — münkürlük.

Gümana [güma:na] — boljagy-bolmajagy belli däl, näbelli, ikuçly. (Habaryň dogrulygy gümana)

Güpbi [güpbü] — içine pagta salnyp tikilen gysga we galyň daşky eşik.

Güpi [güpü] — 1. Gatygy ýaýyp, ýagyny almak üçin, ýanlyk deregine ulanylýan içi köwlen süýri daş ýa-da agaç gap. 2. (göçme many) Toý-sadaka edilende köpçülige niýetlenip çay gaýnadylýan uly göwrümlü gap, güp.

Güýtmek [güýtmök] (köne söz) — 1. Bakmak, idetmek. «Daş ýanyňdan malyn güýdüp, Gatnawyň kän gelip-gidip.» (Mätäji) 2. Saklamak (ýadynda); diňlemek. «Magtymguly öwüt aýdar, Aňlan gulagynda güýder.» (Magtymguly) ◇ **Göwün (köňül) güýtmek** — ýürek şatlandyrmak, göwün almak. «Eýäniň emrini kylmaý, Öz köňlüňi güýdejek sen.» (Magtymguly)

Gütmek [gütmök] (köne söz) — bellemek, taýyn etmek. «Soltannyýaz begiň toýuna indi, Müneçjimler sagat gütse gerekdir.» (Seýdi)

Gyltym — sähelçe ösen gyrtyç, ot. «Gyltyma gyzygan geçiň garny dek.» (B. Hudaýnazarow)

Gultum — ýuwdum, owurt (suw, süýt we ş.m. hakynda) (Bir gultum suwam datmady)

Gyýy — 1. İçmek, ädik, çokaý we ş.m. tikilende, berklik üçin iki deriniň, gaýşyň sepleşýän ýerinde goýulýan zolak gaýyş, deri. 2. Durlugyň, üzügiň jähegi, gyra ýüpi.

Gyýak I — ýuka baldakly çylgam-çylgam bolup ösýän köpýyllyk ösümlik. «Bahar gelse, joşa geler bulaklar, Kenarynda ýaşyl öwser gyýaklar.» (Aýdymdan)

Gyýak II — 1. Pil, morž, ýabany doňuz ýaly käbir haýwanlaryň ýokarky äňiniň iki ýanyndan ösüp, agzyndan çykyp duran dişi. 2. Adamyň ýokarky äňiniň alyn dişleri bilen azy dişleriniň arasyndaky ujy çürelibräk duran dişi.

Gyýyk — göni däl, gyşyk, gyýa, gyýaň. (Bu mata gyýyk kesilipdir) ◇ **Gyýyk (gyýa) göz bilen garamak** — ýigrenç bilen bakmak, halamazlyk, äsgermezlik. (Öweý aýalam bolsa, äriň başdaşyndan bolan çagalaryna gyýyk göz bilen garamady)

Gyzgan [gyzgan] — topbak ösýän, gabygy çal, çybyklary tutuş tikenli, gyrymsy ýabany ösümlik. «Buýan, gyzgan, ýandak bar, Depe, alaň, hendek bar.» (N. Pomma)

Gyzgyn [gyzgin] — 1. Ýokary gyzgynlyk derejesindäki (temperatura) 2. Näsagyň bedeniniň gyzgynlyk derejesiniň kadadan (+37°-dan) ýokary bolmagy. (Näsagyň gyzgynam bar eken) 3. (göçme many) Ýakymly, gadyrly, mähirli. (Myhmanlary gyzgyn garşy aldylar)

Hakyk [haky:k] — 1. Mämişi, narynç reňkli kümüş şaýlarynyň ýüzüne bezeg üçin goýulýan ortaça gymmatlyk bahaly daş, akyk (serdolik) (Ussa taýýarlan hakyk daşlaryny gülýakanyň ýüzündäki gaşöýüň içine oturdyp bekerdi) 2. Hakyk daşyndan ýasalan monjuk. «Tilleriň gandy şekerdir, dişleriň merjen akyk.» (Aýdymdan)

Hakyt [haky:t] — «hakykat» sözünü ses düzümi taýdan gysgaldyp, aýal gyzlar tarapyndan aýdylýan «hakykatdan-da», «çyndanam», «edit» we ş.m. manyly söz. (Hakyt, gözüm bilen göreňdirin, özüm görmän, eşiden bolsam ynanmazdym)

Hammal [hamma:l] — kireýine ýük daşýan, ýükçi. (Hammal arkasyndaky çuwaly düşürdi)

Hammam [hamma:m] — suwa düşülýän ýörite jaý. «Şanyň iki nökeri, Gazna tarap çapdylar. Gazna hammamyndan tiz, Ferdöwsini tapdylar.» (G. Geýne)

Hannan [hanna:n] — iň merhemetli, iň rehimli, iň sahy; Hudaýyň epiteti (syptlary, häsiýetleri) «Leglek okyr «Kulhualla», Hannan-mennan içinde.» (Magtymguly) **Mennan** — şepagatly, rehimli; Hudaýyň epiteti.

Handan [handa:n] (köne söz) — gülýän, gülüp duran, şadyýan. «Tili süýji, lebi handan, Bir goýna salan islärin.» (Magtymguly)

Hara [ha:ra] — erbet, ýaramaz, ha:r. «Gözeliň bolmaz harasy.» (Kemine) (Hara bişen şörek)

Hora [ho:ro] — suwy süýjemedik, bişmedik, gök, turşy (üzüm hakynda) «Agaç başynda hora, Bilmedim düşdüm ha:ra, Atam-enem biçäre, Satdy meni ýat ýere.» (Halk döredijiliginden)

Haraz — galla üwelýän desga, degirmen.

Hazar I — Türkmenistanyň, Eýranyň, Russiýanyň, Azerbaýjanyň we Gazagystanyň kenarýakasynda (territoriýasynda) ýerleşýän deňiz, Kaspi. «Jeýhun bilen bahry-Hazar arasy.» (Magtymguly) **Bahr** — deňiz.

Hazar II (köne söz) — heder, gorky. «Meniň gazabymdan hazar etmediň.» («Saýatly-Hemra»)

Hazzar [hazza:r] (köne söz) — 1. Ölümiň öýünde, zordan. «Hazzar planymyzy doldurdyk.» (A. Gowşudow) 2. Aşa köp zat, munça köp zat. «Bu hazzar zady näme etjek?» (Edebiýat)

Harçaň: agzyňy harçaň urmak — birine diýmesiz, näsypaýy sözleri diýmek. «Agzyň harçaň urma bu gyzy görüp, Aýdaryn baryny, birin gizlemen.» (A. Kekilow) **Harçaňlaşmak** — gödek, näsypaýy gepleşmek.

Harçeň (köne söz) — göwresi gaparylan çanak şekilli, her gapdalyndaky dört sany aýagynyň başky birinjisiniň uşlarynda gaýça çalymdaş gysgyjy (tutgujy) bolup, ikiýan gapdala-da ýöräp bilýän, suwda ýaşaýan jandar, leňneç. «Towşan derýa bolmaz, şor suwa — harçeň.» (Magtymguly)

Hasas [hasa:s] — işine, ýumşa ykjam, gaýym bolan adamynyň wajyplygy, derwaýyslygy, zerurlygy, hökmanylygy. (Myhmanlaryň çäýyna-suwuna seretmäge-de hasas bir adam gerek) **Kasas** [kasa:s] — irki döwürde adam öldürene berilýän jeza. «Kasas kyýamata galmaz.» (Nakyl)

Haşal: haşal ot — dürli görnüşdäki gyrymsy ot-çöp, ýabany ot.

Haşar — ýaplary, akabalary arassalaýyş işi, gazy. «Gazy-haşarlara gitdiň her daýym, Şorbogaz laýyny göteren ýarym.» (Halk döredijiliginden)

Haşam — jaýa, agaç önümlerine we ş.m. görk bermek üçin edilýän bezeg, nagyş, zynat. (Sallançagyň haşamy ýerine düşüpdür)

Heşem (gepleşik dili) — alamat, goşant, garnuw, ýokundy. (Bugdaý üwelenden soň, gowy elenmändir, siňe synlasaň, kepek heşeminiň bardygy duýulýar)

Hebes [hewes] (köne söz) — biderek, bihuda, peýdasyz. «Ýagşa bir söz besdir, ýamana müň söz hebesdir.» (Nakyl) «Eblehe köp öwüt bermek hebesdir.» (Magtymguly)

Hebeş [heweş] — 1. Efiopiýa, Hebeşistan. «Çyn-Maçynda, Rumda, Hindde, Hebeşde, Bolan-bolmuş hünärleri bildim tut.» (Magtymguly) 2. Efiopiýaly adam, hebeşistanly, hebeşi. 3. Garaýagyz gul. (Kürekçi hebeşleriň hemmesi saýlama daýaw eken) «Tota söz öwreden öz hebeşiňdir, Gulamyň işidir — şonuň işidir.» (A. Jamy)

Hekaýa [heka:ýa] — kyssa görnüşli çeper ýazylan çaklaňrak eser.

Hekaýat [heka:ýat] — bolup geçen ýa-da bolup duran waka, hadysa, ýagdaý. «Dostlar, şunuň ýaly hekaýat başy, Begenç, Ogulnabat — ýüzbe-ýüz goňşy.» (A. Kekilow)

Hemaýyn [hema:ýyn] — ýönekeý, mesawy, özara, erkin (gürrüň, äheň hakynda) (At aýagynyň sesleri hemaýyn gürründeşligiň arasyny kesdi)

Humayun [huma:ýu:n] (köne söz) — bagtly (gadym zamanlarda hökmürowan şalara berilýän hormatly at, dereje) «Humayun gorganyn saldyran Harun.» (Magtymguly)

Hokgar [hokgor] — durnalar maşgalasyndan bolup, çokjasy, boýny, aýaklary uzyn bolan uly suw guşy, gogur (sa:plýa)

Hokgaý [hokgoý] — gyzylinjikler maşgalasyndan bolan batgalykda ýaşaýan guş (wy:p)

Hokurtga [hokurtgo] — suwy ýuwudyp ýatan deşik, hokurdan. ♦ **Hokurtga ýaly** — gözi zatdan doýmaýan, köp iýýän adam.

Tokurtga [tokurtgo] — pele, atyza, suw goýbermek üçin, ýabyň boýunda ýörite goýulýan turba. «Suw almasyn, tokurtgaňy dykaýyn.» (Mollamurt) (Joýalaryň depesinden keseligine geçýän insizje ýabyň gerşinde suwy keşlere kadaly akdyrmak üçin tokurtgalar oturdylypdyr)

Holtum — 1. Gotanyň alkymynyň aşagyndaky halparyp duran halta. 2. (göçme many) Garyn, iç. (Deňiz äpet gomlary bilen kiçijik gaýygy öz holtumyna gapgardy) 3. (göçme many) Doýmaz-dolmaz nebis. (Karunyň holtumy munça baýlyk bilenem dolmandyr)

♦ **Holtumy giňemek** — nebsi önüne düşmek, nebsine «haý» diýip bilmän, gözden düşmek, açgözlük etmek.

Hortum — piliň turba görnüşli uzyn burny.

Howala [howa:la] — bat, hyýal, meýil, joşgun. (Onuň howalasy güýçli) «Ýaşlyk howalasy bardyr başynda.» (Edebiýat) ◇ **Howalasy belent** — gep-gürrüňi uludan tutýan, tumşugy ýokary, ulumy, badyhowa, gopbam. «Gaty belent ýaly howalasy munuň, Mundan garaşanym çykjak däl meniň.» (B. Seýtäkow)

Howaly [howa:ly] — 1. Dabaraly, haýbatly. «Howaly daglar görüner.» (Magtymguly)
2. Howasy bar bolan.

Hulk — häsiýet, gylyk. «Göwnün ynjdyp halkyň, Hoşnut etseň öz hulkuň, Rum, Pereň bolsa mülküň, Heniz azdyr, kän gerek.» (Magtymguly)

Hulka [hulko] — boýy 50-70 sm. ýetýän birýyllyk ýabany ot.

Hulpa [hulpo] — baldagy gyzgylt, ýapragy tegelekden süýri, öseri tohumly ot.

Hums I (köne söz) — aç, ajygan. «Ençeleri hums edip, kime berdi döwleti.» (Magtymguly)

Hums II — Siriýanyň günbatarsyndaky bir şäheri (Ho:ms) «Humsuň ülkesine dolmak ýaraşmaz.» (Magtymguly)

Humsa [humso] (köne söz) — samsyk, akmak. «Birniçe humsanyň agzyna garap.» (Seýdi)

Hunsa [hunso] — erkeklik we urkaçylyk jynslary bar bolan adam ýa-da haýwan (germafrodit)

Hütdük — dar, pessejik jaý, külbe. (Köne hütdükde ömrüni ötürdi)

Hüttük (ýerli gepleşik) — ullakan çekiç, ýekedaban. «Hüttügin uranda her gaçan daşa.» («Perhat we Şirin»)

Hyjalat [hyja:lat] — utanç, haýa, uýat. «Nebse uýma, şeytan raýyna gitme, Hyjalata goýar, bilgin, bu işi.» (Magtymguly)

Gyjalat [gyja:lat] — birine etmiş, kemçiligi üçin bildirilýän igençli nägilelik; meçew, küşgüriş, gyjyt. (Men seň gyjalatyňdan ýadadym)

Hys (köne söz) — aýy. «Hydyr diýenim hys çykdy.» (Nakyl)

Hyrş — uruşmaga, güýç synanyşmaga bolan meýil; yrsarama, sürünme. «Buz üstünde tozan arap, yrsarap, Sürünýärsiň, biziň bilen hyrşyň bar.» («Edebiýat» okuw kitaby)

Hyş — kowum, garyndaş. «Kowum nedir, gardaş nedir, hyş nedir.» («Saýatly-Hemra»)

Hyşt (köne söz) — kerpiç, çig kerpiç. «Bozduryp ömrüm hyştyny, Gezdirip jahan deştini.» («Şasenem-Garyp»)

Içigar, içigary [içiğar, içiğary] (gepleşik dili) — käýinip, igenip, zeýrenip, gaharlanyp, ýigrenip aýdylýan «haýp», «ökünç», «gynanç»; «eýesiz galan»; «haý, jyn uran», «al kakmys» ýaly manylarda ulanylýan söz, içigar galmys (galan) (Haý, içigary, özümden boldy-da)

Içigara [içiğara] — görübilmezçilik edýän, bahyl, päliýaman. «Özge hakda erbet pikir ýöreden, Gepi dogram bolsa içigaradyr.» (Saady)

Isgene [isğene] — agaç ussalarynyň agajy deşmek, oýmak, ýüzüni çala gazmak üçin ulanylýan agzy ýasyja, ýiti agaç saply guraly (ste:meska) (Ussa agaç tokmagyny isgenäniň çüwdesine usulluk bilen kakyp, petläniň goýuljak hanasyny tekizledi)

Isgenje [isğenje] — işlenilýän önümi gymyldatman, (nurbat arkaly açylyp-ýapylýan agzy bilen) mäkäm gysyp saklamak üçin gural (tiski)

Janan [ja:anan] — 1. Söýgüli, dildar, magşuk. «Söýgüli janan, bəri gel.» (Mollanepes)

2. (göçme many) Hudaý. «Habar tutan janandan.» (Magtymguly)

Jenan [jena:n] — 1. Görkli, görmegeý, näzenin (aýal-gyz hakynda) «Nadana ýolukdy türpe jenanlar.» (Edebiýat) 2. (köne söz) Jennet, behişt, uçmah. «Hem jan gerek, hem — jenan.» (Nakyl)

Hüýri jenan — jennetiň, behiştin hüýri.

Jaran — şahalanyp aýrylýan kiçijik jarlar. **Jar** sözünden ýasalan söz. (Gurban jaranyň boýuny syrýp gitdi)

Joran [joron] — towşanyň ýörän, gatnaw eden ýodasy.

Jarçy (köne söz) — bogazyna sygdygyndan gygyryp, halk köpçüligine dürli görnüşdäki habarlary, duýduryşlary eşitdirýän adam. «Gul garrasa jarçy bolar, gyrnak garrasa — palçy.» (Nakyl)

Jerçi — 1. Satýan harytlarynyň adyny bogazyna sygdygynda gygyryp, mahabat berip, söwda edýän ownuk söwdagär, garagurumçy. «Täjir jerçi barýar basgylap gary.»

(A. S. Puşkin) 2. (göçme many) Gykylyk edegen, şerräý.

Jellap [jella:p] — alyp-satyjy, peýdakeş, söwdagär. (Jellap harytlaryny öz alan bahasyndan hem satyp bilmändir)

Jellat [jella:t] — 1. Ölüm jezasyny ýerine ýetiriji. (Ýasawul jellada hökümdaryň çagyryş habaryny getirdi) 2. (göçme many) Zalym, jebir ediji. «Jan algyjy jellat gözi hanjardyr, Endamyna nur çayylan perizat.» (Aşyky)

Jäht: jäht tutmak (etmek) — berk tutmak, ileri tutmak, yhlas etmek. «Jäht edip, ýalan söz aýdyjy bolma.» («Görogly») «Haýyr işi jäht tut.» (Atalar sözi)

Jähet — garaýyş, nukdaýnazar; ta:ý, sebäp, ugur, tarap. (Şu jähetdenem men öňki pikirimde galmakçy) «Ýazypdyr ol: «Şäher bilen oba hem, Ösüp deňleşmeli her bir jähetden.» (N. Pomma)

Jirim — 1. Gowrulan etiň, eredilen mesge ýagynyň ýa-da suw çiliminiň düýbünde ýygnanýan lödere. 2. Müşdugiň içine ýygnanýan gulum.

Jürüm (köne söz) — günä, ýazyk. «Jürümim çoh bolsa, keremiň kändir, Bagyşlasaň neýlär ýarym, ýa Jepbar!» (Magtymguly) ♦ **Gürüm-jürüm bolmak** — birden ýitirim bolmak, zym uçan ýaly ýok bolmak.

Juwan [juwa:n] — ýaş, yetginjek, ýigit, nowjuwan. «Guba juwan, guwanmagyl görküňe, Gojalar sen, görküň ýüze myhmandyr.» (Magtymguly) **Guba** — ak; owadan.

Juwana [juwa:na] (ýerli gepleşik) — ikiýaşar öküzçe.

Jümmüş — bir ýeriň ortarasy; bir zadyň bol ýeri. (Biziň düşlän ýerimiz çomuç bilen kömelegiň jümmüşi eken)

Jünbüş [jünmüş] (köne söz) — gymyldy, hereket; sandyrama, titreme. ♦ **Jünbüş eýlemek** — hereket etmek, gymyldamak, titremek. «Zemin jünbüş eýläp, oldy lertzana.» (Magtymguly)

Jür — 1. Işine ezber, gaýym; sak, hüşgär. (Ol öz işine jür adam) ♦ **Jür durmak (bolmak)** — sak, hüşgär durmak, gaýym durmak, seresap bolmak. (Jür durup, hasabyny ýalňyşmajak bolýardy) 2. (gepleşik dili) Kābir oba-şäherlere, tire-taýpalara degişlilikde ýogalan musulmanyň guburynyň başujy bilen aýagujynda sözenden, söwütten we ş.m. kesilip ýapgydrak edip dikilýän agaç, ýogyn şaha. **Jürüni dikmek** — köp garaşdyryp kösemek, ýadatmak, halys etmek, ýüpsüz daňyp goýmak. (Ertirden bāri jürümi-hä dikdiň-dä!)

Jüre [jürö] **I** (gepleşik dili) — 1. Hili, tüýsli. «Nä jüre adamka?» (Edebiyat) 2. Jübüt. «Ak ýüzünde jüre haly.» (Magtymguly) **Jürbe-jür** — dürli-dürli gowy, her hili gelşikli, ýakymly, jüre-jüre. (Jürbe-jür kitaplary bar) (Jürbe-jür tagamly naharlar)

Jüre [jürö] **II** — ölüm howply gylýal keseli. ♦ **Jüre getiren** — 1. Jüre keseli degen, jüre keseli bilen kesellän. 2. Ata, eşege we beýleki gylýallara käýinip aýdylýan söz. (Bu jüre getiren baýtalda häsiýet ýokdur)

Keji — pileden arassa ýüpek çekilenden soň galýan ýüpegiň galyndysy; ýaramaz ýüpek. (Keji egirmek)

Ekeji — gelniň adamsynyň uly aýal doganyna bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz, gaýnakeji. «Ekejim elekli boldy, elegi dilekli boldy.» (Nakyl)

Kelam [kela:m] — 1. Söz, gürrüň. «Öňünde gojanyň Perhat bolup la:m, Ýer öpdü, sözlemän bir agyz kelam.» («Perhat we Şirin») 2. Gurhan, Kelamylla. «Kelam hat(a)m kylyp, müderris bolsa, Egri okar, dogry ýola seretmez.» (Kätibi)

Kelan [kela:n] (köne söz) — uly, iri. **Kazy kelan** — uly kazy.

Kelim [keli:m] (köne söz) — Hudaý bilen gepleşen, söhbetdeş bolan, gürründeşlik eden, Musa, Kelimulla. «Ne aýypdyr, ne hata, bakdy goýun Musa Kelim.» (Magtymguly)

Kelep — leklekide (kelebagajy) saralyp alnan kültem görnüşli ýüpek sapak ýa-da haly ýüplügi. «Reňklenen kelepeler asyly durdy.» (Edebiýat) ♦ **Kelebiň ujuny ýitirmek** — başyň çaşmak, aljyramak. «Bilim бүкүлүпдир, indi näderkäm? Kelebiň ujuny ýitirdim mäkäm.» (A. Jany)

Kenep (botanika) — baldagyndan süýüm alynýan bir ýyllyk ösümlik. Kenep ösümligine, kenebiň süýümüne we şol süýümden işilip taýýarlanan tanapa «kendir» diýip hem aýdylýar. «Kenebi nähili bolsa, matasy hem şonuň ýaly.» (Atalar sözi)

Kelpez — kelpen, batnyksyz, süwümsiz, kelçik. «Sowulyň, ýene-de bir kelpez gelýär, Işi gyssag borly, saklamaň ýigdi.» (K. Gurbanepesow)

Kelpeze (köne söz) — zemzen pisintli kiçijik süýreniji haýwan, hažžyk. «Kelpezä ýuwtduramaz aňdar maslygy.» (Magtymguly)

Kemençe — gyjak çalmak üçin, atyň guýruk gyly dakyp dartylan inçejik, uzyn taýajyk.

Temençe — bir tarapy iňne görnüşli, beýleki tarapy ildirgiçli, orta bilinden eplenen çeyce (suwly) sim, iňnebagyk.

Kerem — merhemet, şepagat; rehmet, rehim. «Kerem etseň, Kadyr Alla, Dünýälikde at islärin.» (Magtymguly)

Keren, kere — sapar, gezek, mertebe, ýola; esse, «Bir keren geçiren ýüz keren utar.» (Atalar sözi)

Kerk — ösümlikler bilen iýmitlenýän iri (uly) süýdemdiriji ýabany haýwan bolup, tumşugynyň öňünde bir ýa-da jüp (ululy-kiçili ýanaşyk duran iki) şahy bolýar, kergedan.

«Kerk bedewli, agyr güzüli Rüstemiň, Başı gara guma batdy, ýaranlar.» (Magtymguly)

Kerki — ýer gazylanda, iki ýüzi bilen işlenilýän bir uýy çiş, beýleki uýy ýasyrak agyzly demir gural, külüş. «Elinde byçgysy, bilinde kerki, Adam güýji ýetmez, tokmagyň erki.» (Durdy Gylyç)

Kesmek I — 1. Bir zady ýarag (pyçak, bilew, pyçgy, gaýçy we ş.m) bilen bölmek, böleklemek. 2. Tene, syna dilip, gyýyp we ş.m. tyg ýarasyny salmak. «Hesipdir-ä, hesipdir, Elim pyçak kesipdir.» (Halk döredijiliginden) 3. Ujundan tutup alyp galmak. (Aýlygyndan 200 manady kesilipdir) 4. Bes etmek, goýmak, üzmek (suw, iýmit, ses, salam, baryş-geliş, aragatnaşyk, dürli görnüşli töleg we ş.m.) (Towuklaryň iýmini kesmek) 5. (medisina) Kesiji, tikiji we beýleki enjamlar arkaly ýara, kesel bejermek, operasiýa etmek. 6. (gepleşik dili) Pyçak bilen öldürmek, çalmak (maly) «Kesmäge her günde ýüz at, mün goýun.» («Perhat we Şirin») 7. Bagyň artykmaç, gerekmejek çybyklaryny, goluny gaýçy, pyçgy bilen aýyrmak.

8. Dokalyp gutarylmak. (Näzik eje halysyny kesipdir) ♦ **Akylyň kesmek** — akylyň ýetmek, düşünmek, bilmek. «Akyly baş «kändir», akyly kesen azdyr.» (Nakyl) **Gözüň kesmek** —

1. Düşünmek, gözüň ýetmek. 2. Görmek, saýgarmak. (Şowanyň gözi uzakdan kesmeýär)

Jübi kesmek — jübüsinden, ýanjygyndan we ş.m. puluny, zadyny ogurlamak. **Nyrh (baha) kesmek** — baha goýmak, nyrhyny gymmatyny kesgitlemek. (Malyňa näçe nyrh kesýän?)

Ýol kesmek — garakçylyk etmek, ýol urmak, talamak. «Ýol kesip ýörenlere duşarsyň.» (B. Seýtakow) **Ýyl kesmek** — kazynyň jenaýatkäre etmişine görä jeza möhletini bellemegi, ýyl bermegi.

Kesmek II — 1. Kābir naharlar bişirilende gazanyň düýbünde galýan ýanyk gatlak. (Arzygöl süýt bişirilen gazanyň kesmegini gazanyp iýmegi halaýardy) 2. Ýara düşen deriniň, hamyň ýüzünde emele gelýän gatlak. (Peşehordanyň kesmegine gyraw çalyp bejermek)

Kesmik — gaçyp gitmez ýaly gaçak malyň boýnuna ýa-da aýagyna dakylýan agaç (päsgelçilik üçin)

Kest [kess]: **kesti ýetmek** — zyýany, zelesi ýetmek. «Ýeseriň kesti ýedi ýere ýeter.» (Nakyl)

Kest eýlemek — zyýan ýetirmek. «Iki dünýä öz işini kest eýlä.» (Magtymguly)

Kesp — 1. Gazanç. «Ata kesbi ogla halal.» (Nakyl) 2. İş, kär. «Kesbiňden kemal tap.» (Alkyş söz düzümi)

Keşt I: keşt etmek (eýlemek) — seýr etmek, gezelenç etmek, syýahat etmek. «Keşt edip, ser çemen üzre ýörende, Ganatdan aýrylar, perwana galar.» (Mollanepes)

Keşt II: keşdiň çekmezlik — 1. Halaman işdäň almazlyk, iýesi gelmezlik. (Keşdim çekmän, iýip bilmedim) 2. (göçme many) Halamazlyk, sulhuň almazlyk. (Keşdiň çekip, är ediner ýaly däl)

Keşti (köne söz) — gämi. «Nuhuň keştisine münende bardyr.» (M. Gaýyby)

Keýşik — 1. Döşi aýagyna degip duran düýäniň görnüşi. 2. Aýagy gyşyk, çayşyk. «Keýşik ýola sygmaz, gopbam — gola.» (Nakyl)

Keýtik — aýagynyň birinde çala agyry, şikes bolup agsaýan, ýempeýän. (Keýtik adam)

◊ **Dünýeler düýşdür keýtge** — hiç zatdan habarsyz, bihabar. (Dünýeler düýşdür keýtge diýleni, biziň-ä bu zatlardan habarymyz ýokdur)

Keýwan [keýwa:n] (köne söz) — Saturn ýyldyzy. «Säher wagty dogan Keýwan, Garasy kyrk mün, agy baş.» (A. Şabende) ◊ **Ýedi keýwan** — ýedi gat asman. (Ýedi keýwanyň in ýokarky ýedinjisine Arşy-agla diýilýär)

Keýwany [keýwa:ny] — öý bikesi; baýry (hojaýyn) aýal. «Gaharjaň keýwany çytyp gaşlaryn, Bulanjyrap elegini eläp dur.» (M. Seýidow) «Ogul atadan kethudadyr, gyz eneden keýwany.» (Şeýdaýy) (Bu ýerde hojaýyn manyda)

Käsip [kä:si:p] (köne söz) — kesp ediji, bir iş bilen meşgul bolýan adam. «Bidöwlet — ynanjaň, käsip — käýinjeň.» (Magtymguly)

Kätip [kä:ti:p] — edaranyň ýazuw işlerini alyp barýan; ýygnagyň beýanyny ýazýan, mürze (sekretar) «Kätip ýazsa galam alyp goluna.» (Mätäji)

Köjeme [köjömö] — köjemek ýagdaýy, ýagny, çuwalyň, horjunyň we ş.m. köjüglərini köji bagy bilen baglama, gözeme.

Köjüme [köjümö] — gelin-gyzlaryň geýimlerine elde salynýan nagyşlary ýerine ýetirmegiň bir görnüşi.

Köle [kö:lö] (köne söz) — nikasyz doglan çaga, wenezzyna, çöpdüýbi. «Huda buýrugyndan aýrylan juwan, Oýnaşyndan haram köle getirmiş.» (Magtymguly)

Köleg [kö:lög] — tolkun, go:m. «Düşüp kâbirine tagta bölegi, Taşlady kenara suwuň kölegi.» («Perhat we Şirin»)

Köpemek [köpömök] — ýorgan, howut ýaly galyň, küti zatlary kök atan ýaly edip, tikiňleriň arasyny açyp tikmek.

Kepemek — 1. Yzgary, çygy aýrylmak, guraşmak, kepişmek. « — Ýaşlyk şemalyňa aldatma özüň, Soň ahmyr çekersiň, kepemez gözüň.» (A. Kekilow) 2. Suwsuzlykdan, teşnelikden halys agzyň gurap, dodoklaryň gaýzykmak, tebsirmek.

Köpen [köpön] — peşeňe ok gaplananda dâri bilen seçmäniň arasyna we peşeňiň agzyna dykylp goýulýan keçe bölejigi.

Köpün, kepen — ýogalan musulman adamynyň bizden tikilen ýeňsiz-ýakasyz eşigi. «Pulsuz bazara barandan, köpünsiz göre giren ýagşy.» (Nakyl) «Günde kepen biçer bu ajal haýýat.» (Magtymguly) ♦ **Ölüden kepen soýan** — gün-güzerany juda pes biçäreleri, agyr, kyn halda galanlary we ş. m. her hili hilegärlik bilen, zulym etmek bilen ütüji, talaýjy.

Körek [kö:rök] — 1. Gowaçanyň açylmadyk gozasy. «Güýzde pagta ýygypdy, Gyşda körek çöpläpdi.» (K. Gurbannepesow) 2. (ýerli gepleşik) Giýew, köreken. 3. Öçügsi, solgun (çyranyň yşygy; reňk hakynda)

Körük [kö:rük] — 1. Demirçi ussanyň, zergäriň metaly eredýän, gyzdyrýan pejine howa üfläp, ojagyň oduny has-da köredip, gyzgynlygyny artdyrýan enjamy. «Demirçiden diläp aldy bir körük, Gaýyşdan guşandy öňüne öňlük.» («Perhat we Şirin») 2. Tamdyrda howa sormak we külüni çykarmak üçin aşak başynda goýulýan deşik. 3. (göçme many) Ähli gabahatlygyň başlangyjy. (Belanyň körügi sensiň)

Körpeç [körpöç] — owlak-guzy salmak üçin aýratyn ýatak, çukur.

Körpeçe [körpöçö] — kiçiräk ýorgana meňzeş düşek, düşekçe, körpe.

Köse [kö:sö] — aslynda sakgal-murt çykmaryk ýa-da selçen sakgal-murtly. «Dost tutma köp ýaşan adam kösesin, Baryn «ýok» diýip boş görkezzer kisesin.» (Magtymguly) «Kel aranyňy bilmez, köse — garranyňy.» (Nakyl)

Kösse [kössö] — egri gylyç. «Atam pakyr şu kössäni göteren, Obasyny duşmanlardan gutaran.» (Ata Köpek)

Kötek [kötök] — 1. Urgy, ýumruk. «Kötek güýçli bolsa, ýüň gazyk ýere gider.» (Nakyl) 2. (göçme many) Käýinç, igenç. «Akylla — yşarat, akmaga — kötek.» (Nakyl)

Tötek [tötök] — jöwen ýa-da mekgejöwen unundan bişirilýän çörek, zagara. «Pişme, çelpek deregine, Tötek nanyň iýlen günü.» (K. Gurbannepesow) «Akyllý tötek iýer, akmak — kötek.» (Nakyl)

Küji [küjü] — ýüwürdilen dokmanyň erişlerini birin-birin ýokaryk dartdyryp goýulýan desga. «Dokmanyň küjüsini öňe süýşürdiler.» (Edebiyat)

Köji [köjü] — çuwalyň, horjunyň agzyny köjemek üçin ulanylýan ýüp.

Köjüg [köjüç] — çuwalyň, torbanyň agzyndaky köji bagyny geçirip köjemek (gözemek) üçin goýulýan halkalar, köşe.

Külçe [külçö] — ýag, ýumurtga, gant goşulyp, süýde ýugrulyp bişirilýän köke, çörek.

«Şonuň üçin on gün sygyr emdirdim, Soňra ýene külçe bilen oňdurdym.» (B. Seýtäkow) «Ilkinji külçe külsüz bolmaz.» (Nakyl)

Küleçe [külöçö] — ýüň matadan tikilen daşky aýal geýimi. «Geýdigi ketendir, gülgün küleçe.» («Saýatly-Hemra»)

Kültek [kültök]: **köne kültek** — döwrebap ýüze çykýan edim-gylymlar, nysaklar bilen ylalaşmaýan, könäniň tarapdary bolan, köneçil (adam) (Ol ýaşlygyna garamazdan baryp ýatan köne kültegiň biridi) «Köne külteklere uruldy talaň.» (Mollamurt)

Kültem [kültöm] — külterlenen ýüp, sim we ş.m. daňysy, külterlenen ýüplük; külter.

Külüş — bir tarapy çiş, beýleki tarapy teşe görnüşli juda gaty ýerleri gazmak üçin ulanylýan gural, kerki. «Açdy hazynany iki zat bilen, Bir açary pildi, biri hem külüş.» (A. Jamy)

Küdüň — 1. Ýençgilemek (kesek owratmak we ş.m.) işlerinde ulanylýan ýekedaban pisintli agaçdan ýasalan gural. (Külal ilki bilen daş ýaly şykgy toýunlary küdüň bilen owratdy)
2. (köne söz) Geýimiň ýygrydyny ýazmak üçin ulanylýan ýylmanak daş.

Kümpüç — düýäniň arkasy, örküçden pesrāk artky tarapy.

Tümpüç — haýwanyň (aýratynam sygryň) artky aýaklarynyň ýokary başynda tümmerip, somalyp duran ýeri. (Sygyr horlanmakdan ýaňa tümpüjinden torba asaýmaly bolupdyr)

Tüňküç — ýal we ýalyň düýbi (at, eşek, ýolbars we ş.m. hakynda)

Lakga — süýji suwda ýaşaýan uzyn murtly teňnesiz balyk, ýaýyn (som)

Lakgy — bolgusyz gürläp ýören, ýaňra. «Kazylar betpäldir, uzadyp dili, Bir lakgy çasyrar ol küren ili.» (Magtymguly)

Legsan [leğsa:n]: **legsan etmek** — basalap, parçalap, iýip weýran etmek (ekin-dikin hakynda)

Legzan [leğza:n]: *legzan urmak (kakmak)* — hars urup ýörmek, ýeteşiksiz halda elewräp ýörmek, kaňkamak. «Bulut oýnar, ümür legzan, Ýagar-la nurlaryň seniň.» (Edebiyat)

Lüşü [lüşü] — miwesi itüzüme, bagy ülje, alça bagyna meňzeş bolan ösümlik.

Lüti [lütü] — dagyň jülgelerinde, derelerinde bitýän we ýere ýazylyp ösýän mal oty.

Magryp [mağryp] (köne söz) — günbatar, aşak tarap. «Magrypdan maşryga dünýäniň ýüzi» (Magtymguly)

Magrup [mağru:p] (köne söz) — meşhur, belli, görnükli.

Magrur [mağru:r] **I** (köne söz) — tekepbir, ulumsy. «Magrur kākilik deý nebsiň ugrunda, Dama düşüp, ganatyňdan aýrylma.» (Magtymguly) **Dam** — duzak.

Magrur [mağru:r] **II** — aldanan, aldawa düşen. «Magtymguly magrur bolma bu söze.» (Magtymguly)

Maňlaýlyk — börügiň öň ýüzüne dakylýan kümüş şaý.

Maňlaýlak — uly, giň ýa-da tüňni maňlaýly.

Melal [mela:l] (köne söz) — 1. Şek-şübhe, iňkis, güman, münkürlük. (Göwnüňe melal gelmesin) 2. Gaýgy, hasrat, gussa, alada. «Menlik etseň, melal bar, kemlik etseň — kemal.» (Nakyl)

Melul [melu:l] — 1. Näsag görnüşde bolan, ysgynsyz, ýarawsyz. 2. Keýpsiz, hasratly, tukat. «Garyp göwnüm, melul olma, Şat eder men, göwnüm, seni.» (Döwletmämmet Balgyzyl)
3. Arak-şerap, neşe serişdeleri ýaly zatlaryň täsirinden keýpli, lül-gammar bolan. (Melul halada gözünü süzüp, aýdyma hiňlendi)

Mesaýy, mesawy [mesa:ýy, mesa:wy]: **mesaýy (mesawy) gürrüň** — özara edilýän asuda gürrüň, hemaýyn gürrüň, gümür-ýamyr. «Gyzyň ýagdaýyny duýandyr belki, mesaýy gürründen başlady ilki.» (A. Kekilow)

Mesaýkysy [mesa:ýkysy] — asylkysy, gepiň tümmek ýeri; aý, ýöne. (Mesaýkysam, gepimiz ýalan çykyp, hilegärlik etjek bolýan ýaly bolaýdyk) ◇ **Mesaýkysyny aýtmak** — gepiň gerdişine görä aýtmak, ýeri geleni üçin aýtmak, asylkysyny aýtmak. (Mesaýkysyny aýtsam, siz ozalky alan karzyňyzy hem üzmediňiz)

Meslek — bir ideýa, ugra, bir zada bolan ynam, pikir, garaýyş. (Siziň haýsy meslege gulluk edýäniňize düşüňýän däldirin?!) **Meslekdeş** — ynamdaş, pikirdeş.

Meslik — 1. Barlylyk, gurplulyk; ýaşaýyş, durmuş üpjünçiligi aşa guratlyk.

«Mesligi goýun göterer, goýnuňam — garasy.» (Nakyl) 2. (gepleşik dili) Şähdaçyklyk, keýpiköklük; sag-gurgunlyk, aman-esenlik. (Göwün açyşmak, dynç almak üçin, mahlasy,

meslikden deňiz kenaryna gezelenje gitdik) 3. Keýpi-sapalyk, serhoşlyk, kelle göçgünlilik. «Kimler mesliginden zowlatdy heňe.» (N. Pomma)

Mäki [mä:ki] — 1. (dokmaçylyk) Iki uç tarapy çowly, ortasyndaky güberçek görnüşli oýukda naýçasý bolan, erik agajyndan ýasalan tara guraly. Hyzmaty: dokalýan matanyň erişleriniň arasyndan argaç geçirmek. 2. Tikin maşynlarynda aşaky sapagyň ýerleşýän bölegi. «Ýürek tikin maşynynyň mäkisi ýaly gürsüldeýärdi.» (Edebiyat)

Mäkiýan [mä:kiýa:n] — urkaçy jynsly towuk, guş we ş.m. (Ördegiň mäkiýanyna sona diýilýär, horazyna — ýaşylbaş)

Mişe, meşe [mi:şe, meşe] — tokaý, jeňnel. «Mişeleri şir-peleňli, Gülgüzar, nowça böleňli.» (Magtymguly)

Miş [mi:şi] — geçi dersinden eýlenip taýýarlanan ýokary hilli ýukajyk, ýumşak gön.

Mukym [mukuým] — işine erjel, yhlasly, jür, pugta, jan edýän, çalyşýan. «Tut mukym, Misgingylyç, emri-şerigat ýoluny.» (Misgingylyç)

Mukyt [mukuýt] (köne söz) — göz ýetirýän, aňlaýan, ozaldan belet, tanyş. (Mukyt adam)

♦ **Mukyt bolmak** — aň bolmak, ünsli bomak. «Ozaldan ýazanyň goluna mukyt bolmadyk Bahar, oçerkiň aşagyna seretdi.» (A. Gowşudow)

Mum [mu:m] — 1. Bal arylarynyň öýjük ýasanmak we ş.m. üçin, özüniň işläp çykarýan şepbeşik maddasy. 2. Ädikçileriň berklik üçin sapaga çalyan mele reňkli hamyra meňzeş serişdesi. ♦ **Agzy mumlanan ýaly** — ýalandan-çyndan bir agyz hem geplemän oturan.

Mumyýa [mu:muýo] — dagyň uçut gaýalarynda bolýan gara-gök reňkli jisim. (Mumyýa halk lukmançylygynda döwür-ýenjikleri bejermek üçin peýdalanylýar) ♦ **Dagdan mumyýa tüpeňlän ýaly** — juda kyn.

Müje [müjö] — ýekeje däne üzüm, üzümiň bir dānesi. «Iki aýamdaky ganly gabarçak, Müje-müje üzüm ýaly, ynha, bak.» (A. Jamy)

Müji [müjü] — 1. Keýik owlagynyň, guzynyň aşygy, jübül, jümüş, müjül. 2. (göçme many) Örän kiçijik.

Münker — o dünýäde ölüden sorag edýän perişdeleriň birisiniň ady, beýlekisiniň ady — Nekir. «Münker-Nekiriň haýbatyn Ýer goýnuna giren biler.» (Aşyky)

Münkür — birine ya-da bir zada doly ynam etmeýän, şübhelenip ýören, betgüman. «Her kim tapylmasa aýdan sözünde, Dine münkür bolan Ýezit ýagşydyr.» (Magtymguly)

Mürrük — kadaly ösüp bilmän göýen, mürşeren ir-iýmiş, miwe. (Mürrük kādi)

Müzzük — keýpsiz, ruhdan düşen. (Müzzük halda başyny aşak sallady)

Mürt (köne söz) — nāz-nygmatlar; maddy baýlyklar. (Mürdi tükenen soň, «dost-ýary» galmandyr) ♦ **Mürdüni iýmek** — biriniň gazanjyny iýmek; biriniň emlägini peýdalanmak, öz haýryňa geçirmek. «Ol atasynyň mürdüni iýip ýör.» (Edebiyat)

Mürit [mürüýt] — piriň şägirdi, sopy. «Pir azman, mürit azmaz.» (Nakyl)

Mürşit [mürşüýt] (köne söz) — 1. Pirleriň, sopularyň ýolbaşçysy; dogry ýol görkeziji. 2. Pir; şyh. «Bir mürşit goluny tutmasam bolmaz.» («Şasenem-Garyp»)

Mürtük — inini-boýuny almadyk, göýdük (tokly, göle we ş.m.)

Mütrük [mütürük] — haýwanlara, guşlara düşýän goňrumtyl reňkli sakyrta meňzeş mugthor möjejik.

Müşdek [müşdök] — ujypsyzja azyk zapasy, bogdajyk un, däne we ş.m. «Müşdekleriňizi gaýgyрмаň-da, çörek bişiriberiň!» (Edebiyat) ♦ **Müşdegiňi çekip gutarmak** — ähli zadyňy utdurmak, utulyp batmak, lüt galmak.

Müşdük — sigaret (ýörite süzgüji bolmadyk içi temmäkili kagyz turbajygy) gysdyryp çekilýän bir tarapy ýasyja, beýleki tarapy tegelek turbajyk şekilli, temmäkiniň tüssesini sorar ýaly deşigi bolan enjam.

Mysal [mysa:l] — 1. Bir zat düşündirilende, subut edilende görkezilýän, getirilýän delil, subutnama, meselem. 2. (matematika) Sanlar bilen işlenilýän, hasap edilip çözülýän matematiki aňlatma, gönükme.

Mysala [mysa:la] — «görnüş», «sypat», «keşp» we ş.m. manylary aňladyp, käýinip, zeýrenip, igenip aýdylýan söz. «Mysalasy nätüýsli, görmedigim şol bolsun.» (Edebiýat)

Mysaly [mysa:ly] — kimin, misli, dek, ýaly. «Lebleriň şirindir mysaly köwser, Ak ýüzüň görmäge intizar oldum.» («Saýatly-Hemra») «Mysaly bady saba, baryndan burun baryşyň.» (Mätäji)

Nagara [nağara] — biri-birine ýanaşyp duran iki sany ýarym şar (gazan) şekilli kakylp çalynýan gadymy saz guraly, depregiň bir görnüşi. Nagaranyň gabarasynyň düýpleri deşik-deşik bolup, ýüzüne çig ham örtülen. Nagara ýeňişleri, üstünlikleri dabaralandyrmakda we ş.m. çalnypdyr (lita:wra) «Ahyr uzak garaşdyran daň atdy, Nagaralaň sesi ili oýatdy.»

(Saady) ♦ **Nagaraňy döwmek** — aýyňy pürküp igenmek, käýinmek. (Sen maňa nagaraňy döwme)

Nagra [nağra] **I** — ýaragdan, sowuk ýaragyň tygyndan galan ýaraň yzy.

Nagra [nağra] **II** — gaharly gygyрма, arlama, azm... «Saňa zardyr Arabystan, Hindistan, Nagraňdan titirär oldy Türküstan. (Magtymguly) ♦ **Nagra çekmek (urmak)** — gazaply ses bilen aýylganç gygyrmak. «Ol şeýle nagra urdy, haýkyrdy kim, daglar daşlar-ýaňlandy.» («Gorkut ata»)

Nahra — kertik (agaç hakynda)

Nerrik I — hamyň iç ýüzünde döreyän agyrysyz düwün, mäh.

Nerrik II — dowaryň guzlamazlyk keseli. «A:tsyz öter ýigide nerrik aýal duş geler.» (Nakyl)

Nerrek — bezeg şaýlaryna dürli deşikleri deşýän gural, buraw.

Omaç [omoç] — 1. Ýer sürülýän ýönekeýje azalyň ýerdemir (azaldemir) geýdirilýän bölegi, künde. (Azaly gaty ýere salyp, omajyny omrupdyr) 2. (göçme many) Urmaga gamaýly ýognas, kelte taýak.

Omça [omço] — sazagyň, ojaryň ýogyn ýeri, düýbi. «Ýetim gözi çemçede, odunçyňky — omçada.» (Nakyl)

Omaça [omoço] — but, gol süňkleriniň bir bölegi (bişirilen) «Ýüz tomaşadan bir omaça.» (Nakyl)

Osmak [osmok] — şeýledir öýtmek, meňzetmek, deňemek. «Ogram özüne osar — orramsam.» (Nakyl)

Oslamak [oslomok] — çak etmek, bir zady güman etmek, çen-çak bilen garaşmak. «Oslamadygyňdan osluk (erbetlik, pislik) çykar.» (Nakyl)

Owarra [oworro] — daş, uzak (ýer) (Owarra bol, gözüme görünme!) «Eýe gözi bilen garap dowara, Açgöz börülerden et sen owarra.» (Saady) ♦ **Iki jahan owarrasy bolmak** — ne eýläk, ne beýläk, ne aňry, ne bäre, iki aralyk iç ýakan. «Ne aňry, ne bäre, iki jahan owarrasy bolup galdyk.» (A. Gowşudow)

Owarram [oworra:m] — näme bolsa şol bolsun, aýby ýok, goý, bolsa bolsun; jähendem. «Owarram, ýykylysyn garry Mürçesi, Garry gadyrdany salma gözüňden.» (Kemine)

Owaz [owa:z] — 1. (lingwistika) Öýkenden gelýän howanyň, bogazdaky ses perdeleriniň, dil, dodak we beýleki gepleýiş organlarynyň bilelikdäki sazlaşykly hereketinden, yrgyldysyndan, gatnaşygyndan döreýän ses. «Sap owazdan emele gelen seslere çekimli sesler diýilýär.» (Edebiýat) 2. Aýdymyň, sazyň ýakymly sesi, heňi, labzy. «Gaýgy-hasrat siňen buz dek göwünler, Owazyň ýaňlansa, erär, dutarym.» (G. Bäşi) 3. (göçme many) Bir zat hakynda habar, ses; bir zadyň sesi. «Pereňde gyratyň owazy geldi.» («Görogly») «Dil ujundan dälir, düşün, bu sözler, Ýüregim owazy, Ogulnabadym.» (A. Kekilow)

Owaza [owa:za] — biriniň ýa-da bir zadyň dabarasy, tarypy, şöhraty. «Owazasy il içine dolupdy.» (B. Kerbabaýew) «Owazaň Çyn-Maçyn daglar aşasy.» (Magtymguly)

Önüm [ö:nüm] — öndürilýän zatlaryň jemi ýa-da önümçilikde öndürilýän zatlaryň bir görnüşi. (Önümi zaýasyz ýygnamak)

Öndüm [ö:nnüm] — iş önjeýliligi, iş öndürip biliş derejesi. (Eden işiniň hili gowy, emma öndümi pes)

Öwzar [öwza:r] — öýde, hojalykda ulanylýan we gerek bolýjak senetler, iş gurallary; gap-gaç, goş-golam, paty-puty, öwsele. «Mende ne öý galdy, ne-de — öwzar.» (Edebiýat)

Öwzaý [öwza:y] — päl, niýet, terz. (Öwzaýy bozuk)

Palan — 1. Keçeden bejerilýän we gaňna deregine eşege salynýan esbap. «Eşegi palan saklar, patyşany — ýalan.» (Nakyl) 2. Ýük daşamak üçin, hammalyň goluny geçirip, arkasyna geýýän enjamy. «Hammala palany yük bolmaz.» (Nakyl) ◇ **Eşekden palan alançada görmezlik** — bir işi aňsatlyk bilen etmeklik, elujundan ýerine ýetirmeklik. «Çünki, Bugra gapy diňlemegi eşekden palan alança-da görmezdi.» (Edebiýat)

Palana — käreziň söwi ýykylmaz ýaly, aýlaw edip örülen agaç, egri guýma daş, güle.

Parç: parç bolmak — boý almak, pajarlap ösmek. «Siz ýaňy parç bolup gögeren bugdaý, Men bolsam boş tümmül. Şeýleräk ýagdaý.» (Saady)

Parça I — bir bitewi zadyň bölegi, bitewi zatdan kesilip, parçalanyp ýa-da bölünip alnan bölek, tike. «Her pilin uranda bir parça dartyp.» («Perhat we Şirin»)

Parça II — her hili geýimlik owadan ýüpek matanyň ady. «Sandyklaryň ýüpek parçadan doly.» (K. Gurbannepesow)

Partaw [partow] — ekilmedik, özleşdirilmedik, boz (ýer hakynda) «Suwy ekilmejek gamyşly partaw ýerlere kowup goýberipdir.» (Ş. Taganow)

Parhaw [parhow] — bugdaý, arpa we ş.m. däne gömlüp saklanýan çukur, ury. «Obanyň belli-belli adamlarynyň parhawlary galladan dolup durýardy.» (A. Gowşudow)

Paşmak I (gepleşik dili) — işi şowlamak, oňuna bolmak, başa barmak, amala aşmak. (Onuň işi o diýen paşmady)

Paşmak II — 1. Düyäniň syňrakly gaty dabany. 2. (gepleşik dili) ýeňil, ökjesiz köwüş, aýakgap. «Paşmagny göter başyňa, Mätäji, güýçli pir bolsa.» (Mätäji)

Peşmek (botanika) — düýbi inçe, ýokarsy telpekläp ösýän, gabarasy uly ýabany ösümlik. Peşmegiň guran görnüşi ýeňil, ýeliň ygyna togalanyp ýören.

Paýan [paýa:n] (köne söz) — soň, ahyr, yz. «Kişi mähnet bilen mal gazanmasa, Gelen döwletiniň paýany bolmaz.» («Şasenem-Garyp»)

Peýan [peýa:n] (köne söz) — peýda, nep, haýyr. «Geç, köňül, dünýäden eýleme höwes, Panydyr, hiç kime peýany bolmaz.» (Magtymguly) «Namartdyr merdiň duşmany, Dostuna kylmaz peýany.» (Aşyky)

Pelek — 1. Asman, gök. «Pelek gördi, gorkup düşdi gerdana, Zemin jünbüş eýläp, geldi lertzana.» (Magtymguly) 2. Ykbal, täleý. «Pelek tumşugyny asmana dikip, Geçdi seniň ýüregiňe dag çekip.» (G. Seýitliýew)

Pilek — suw çiliminiň temmäki guýulýan ýeri.

Pelle I — ylgaw, çapuw we ş.m. ýaryşlarda iň soňky barylmalý ýer, pellehana, toýhana; geçilmeli aralyk, menzil. «Neri ýöriş, aty ýaryş, Uzak pelle harap eder.» (Seýdi) «Pelläge barsaň, meger, gyzdan gylykly duruşyň.» (Mätäji)

Pelle II (ýerli gepleşik) — deň iki kesilen garpyzyň, gawunyň bir bölegi. (Pelleleri gymnyp iýdiler)

Pelle III (köne söz) — basgançak; dereje. «Pelle-pelle aşak düşer adamzat.» (Magtymguly)

Pille (ýerli gepleşik) — bir zadyň, wakanyň bolýan wagty, pursady. «Uly il açlykdan horlanýan pille, Diňe aňsyz mahluk kakar heşelle.» (Saady)

Pelte — 1. Çyranýň ýangyçdan yzgar alyp ýanýan ýüplükden örülip ýasalan ýasyrajyk ýüpi. «Pelsesiz ýag çyraga, Yşyk salmaz gyraga.» (Magtymguly) 2. Çakmak bilen urup ýarylýan misi (jamy) bolman, gapdalyndan ot berip atylýan gadymy tüpeňleriň, toplaryň därä ot beriji, tutaşdyryjy bagy. (Mergen şemhalyň peltesine gow bilen ot berdi) «Otlarıň ýaly köne topuň peltesin, Ýa-da partlaýjy mina lentasyn.» (A. Kekilow)

Petle — gabsany, äpişgäni söýä berkitmek üçin ulanylýan, iki eplenýän ýasy demir. «Serçe soýdursaňam gassaba soýdur, petle goýdursaňam ussa goýdur.» (Nakyl)

Perwan [perwa:n] — ýüpegi pileden aýyrýan çarh.

Perwana [perwa:na] — kebelek. «Perwana dek pyrlanyp, peýker ýanadyr oduma.» (Mätäji)

Peýmen — galla salynýan 6-7 putluk uly çuwal.

Peýman [peýma:n] — edilen äht, wada, ähti-peýman. «Sen — oglum, Zöhrejan — gyzym, Ähtiňiz bar peýman bilen.» («Zöhre-Tahyr»)

Peýmana [peýma:na] (köne söz) — adama berlen ölçeglije ömür; ömür kasesi. ♦ **Peýmanasy dolmak** — ömri gutarmak, dünýäden gaýtmak. «Ajalym ýetişiň, peýmanam doldy.» («Saýatly-Hemra»)

Rakyp [yraky:p] (köne söz) — 1. Keseki, ýat. «Biliňde çemen baglap, rakyplara gül berdiň.» (Ýagmyr. XIX asyr) 2. Duşman. «Seljerer men indi agy-garany, Dost, rakyp, gardaşym, Haky, ýarany.» (Magtymguly)

Ragyp [yra:ğyp] (köne söz) — meýilli, höwesli; gadyrly. «Emri hak tut, ragyp olgul sünnete.» (D. Azady) Bu söz fonetik (ses) özgermä sezewar bolup, «bolsun» kömekçi işligi bilen bilelikde «rakyp bolsun» ýa-da «rakyplysy bolsun» aýdylýar we «mähirli, rehimli bolsun», «gadyrly bolsun» ýaly manylarda ulanylýar.

Rapyk, rafyk [rapy:k, rafa:y:k] (köne söz) — ýoldaş; söhbetdeş. «Söýeni söý, söýene sen bol rafyk.» (Magtymguly)

Rehmet [irehmet] — 1. Ýuka ýürekliлик, mähirlilik. «Alla rehmet etsin!» (Merhuma aýdylýan alkyş söz düzümi) «Kimse päklenmegi düwse netine, Duçar bolar Taňryň rehmetine.» (Saady) 2. (göçme many) Peýdaly ýagyş. «Rehmet gökden ýerge düşer, Degip gara saçlaryňa.» (Mollanepes)

Rehnet [irehnet] — bir zatdan görülyän eşret, lezzet, hözir, maza. «Çekseň zähmet, ýagar rehnet.» (Nakyl) «Eşretiň gözbaşy, eý, beýik zähmet, Diňe seniň bilen tapylýar rehnet.» (A. Kekilow)

Resim [iresim] — adaty ýagdaý, adaty düzgün-tertip, adat. «Pelek bizi saldy bu resim.» (Seýdi)

Resmi [iresmi] — döwlet işlerini berjaý etmek bilen baglanyşykly bolan, hökümet, ýolbaşçy işgär tarapyndan bellenen düzgün, kada.

Reýgan [ireýga:n] — biderek, puç. «Şum pelek azabym reýgan eýledi.» (Magtymguly)

Reýhan [ireýha:n] **I** — 1. Ýakymly ysly, ýapragynyň gyrasy kertik-kertik, gögümtil-gyzyl reňkli naharyň gapdalyndan iýilýän işdä açar ot, medeni ösümlük. 2. Ysly otlaryň, ýabany gülleriniň umumy ady. «Gark bolmuş reýhana çöli türkmeniň.» (Magtymguly)

Reýhan [ireýha:n] **II** — «Görogly» eposynyň bir gahrymany, Reýhan Arap. «Ata-babamnyň gandary, Zalym Reýhan, döwüşeli». («Görogly»)

Saçmak — ýaýratmak (ýagtylyk, nur, şöhle we ş.m. hakynda) (Gün nuruny äleme saçdy) «Emma Watan gujagyny açanda, Ýetimler üstüne nurun saçanda.» (A. Kekilow)

◊ **Agzyňdan ak köpük saçmak** — agzyňdan tüýküligiňi syçradyp, juda gaharly gygyrmak, düblemek. (Başlyk ähli işgärlerini ýygnap, olara agzyndan ak köpük saçyp çöwjedi) **Der saçmak** — yhlas bilen zähmet çekmek. (Der saçyp işledi) ◊ **Dür (many) saçmak** —

1. Parasatly geplemek, manyly gürrüň etmek; manysyny jikme-jik düşündirmek. «Okar men, görer men Föwzi-kelamy, Manysyny saça bilmen neýläýin.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Özüniň ýa-da özgeleriň aýbyny, syryny açmak. (Ol ähli eden pyssy-pyjurlygyny dür saçyp saýrady)

Seçmek — sepelemek, pytratmak. «Sary towuk saman seçer, öz aýbyny özi açar.» (Nakyl)

Sagan [sağan] — ketigene meňzeş, reňki sarymtyl, kiçijik tikenli, gytyk boýly ösümlük.

Sagana [sağana] (köne söz) — mazaryň üstünde gurlan üsti gümmezli otag, jaý, aramgäh.

Salaty — bozuk, ýurt ýykan, saçy kesilen (aýal-gyz hakynda) (Şu salaty bir zatlar aňtap ýören bolaýmasyn)

Salatyn [sala:ty:n] (köne söz) — soltan, patyşa. «Bir salatyn boýlym sallanyp geçdi, Gözüme sataşdy haly gürjiniň.» («Saýatly-Hemra»)

Sarmak I — 1. Gulaç, (argajyna «gylyç» atly agaç gural bilen kakylp dokalýan irimçik mata) dolak, çäkmenlik dokalanda ige atanaklaýyn saralyp, erşiň içinden geçirilýän argaç. 2. Ik egrilende külbike barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da esgiden edilen halka, çüýke.

Sarmak II — bir zady alyp gelmegi birinden sargyt etmek, sargamak.

Sarmyk — külterlenip çözlenmez ýaly edilen ýüp. (Adatça uzyn ýüp işilende, işilýän ýüpüň dinleri çolaşmaz ýaly sarmyk, kültem edilýär) «Kümüş sarmyk elinde, Tirme guşak bilinde.» (Hüwdi) **Sakgaly-sarmykly** — sakgaly bar bolan, ýaşy bir çene baran. (Sakgaly-sarmykly tirkeş sözünüň 2-nji bölegi bolup gelen «sarmyk» sözi görnüşi taýdan sakgaly sarmyga, külteme meňzedilip, tirkeşdirilen söz)

Sarymaňyz [sa:rymaňyz] — akyl-huş taýdan doly kemala gelmedik, ýaş össürim.

Sarymeňiz [sa:rymeňiz] — saçy, ýüzi sary, sargylt, saryýagyz (adam hakynda)

Saýak — 1. Sergezdan, ykmanda. «Duşmasyn selki, saýagy, Her ýere ýeter aýagy.»

(Kemine) 2. Keseki, ýat, nätanyş, del adam, saýry. «Öýünde saýak saklama.» (Nakyl) ◊

Saýak ýörmek (gezmek) — 1. Ykmandalyk edip, ondan-oňa aýlanyp ýörmek, kaňkamak. 2.

(göçme many) Baran ýeriňde azgynlyk, bulagaýlyk etmek; haramlygy kesp edinmek.

«Saýak ýörme, taýak bar, şindiden däl, baýak (öň, ozal) bar.» (Nakyl)

Syýak I (köne söz) — 1. Gylyk, endik. «Gepiniň bolmaz syýagy, Ilden ýygnaýmaz aýagy.»

(Kemine) «Bet syýak(ly), bethüý bolan pis adam, Perizadyň eden näzine degmez.»

(Magtymguly) 2. Şekil, görnüş; tertip. «Bedew ata syn gerekdir syýakdan, Hiç derde ýaramaz galsa aýakdan.» (Talyby) **Sopysyýak** — sopy gylykly, sopy ýaly.

Syýak II — bir tarapy çüri, beýleki tarapy tegelek ýaýbaň (konus) şekilli hoşboý ysly gülleri bolan bir ýyllyk bag ösümligi (rezeda)

Süýek [süýök] (köne söz) — süňk. «Eýesini sylan itine süýek atar.» (Nakyl) **Süýegini süýremek** — özüni oňarmak, iç-daşyna ýaramak.

Segse [seğse] — gyrkylygyň sallaryny birikdirýän iki uçly, ortasy tokgaja agaç bölegi.

Sigse [siğse] (köne söz) — owadan, gelşikli, düşümlü. «Dok tokuşar sigse halat geýmäge, Kilim gözel zatdyr don tapylmasa.» (Magtymguly)

Sepmek — sepeläp dökmek, sepeläp ýaýratmak, (ýagyş, gar) ýagyp başlamak, ýagmak. (Ýagyş sepip başlady) (Ýere tohum sepmek)

Serpme — 1. Yzyna öwürmek, yzyna gaýtarmak. (Geçi sürüsi yzyna serpilipdir) 2. Haly-palas, ýorgan-düşek we ş.m. şekilli zatlary arka tarapyna öwürmek, galgadyp, gaýdyryp öwürmek. (Ýorganyny serpip turdy) «Ýaglygyn serpip yüzünden, Gözledi, ýarym gözledi.» (Durdy Gylyç) (Ağşamky tupan dölämiziň üstüne ýapylgy çadyry serpdi)

Serpme — 1. Dik ýaka bolman, yzlygyna ýazgyn serpilyän ýa-da eplenýän ýaka, ezenek; eplenýän ýeň. 2. Arşyny eşegiň, ýabynyň boýnundan sypdyryp, galdyrmak arkaly ýüküni aňsatlyk bilen düşürilýän nowasynyň yzy kelteräk araba. 3. Gara öýüň tüýnüginiň serpigi. 4. Serpmek ýagdaýy. **Serpmeden gaýdan ýaly bolmak** — garaşylmadyk duýdansyz habara, ýagdaýa we ş.m. allaniçigsi bolmak, ör-gökden gelmek. **Serpmeden gaýtmak** (göni many) — yük daşayan serpme arabanyň arşlarynyň malyň boýnundan sypmagy bilen arkan agdarylyp, üstünde oturanyň ýykylyp, arkasynyň, ýeňsesiniň ýere degmegi.

Serke — süriniň başyny çekip ýören 2-3 ýaşly biçilen teke. Başyny, öňüni çekýän diýen manyly: **ser** (baş) we (te)**ke** sözlerinden. «Çopan göwnese, serke sagyp süýt alar.» (Nakyl)

Sirke — 1. Iýmit taýýarlamakda ulanylýan ýiti turşy tagamly suwuklyk, uksus. «Sirke aýdar «bal menem», Nebit özün ýag saýar.» (Magtymguly) 2. Bitiň tohumy, ýumurtgasy. «Bardyr gözel sirke basar saçyny.» (Magtymguly)

Serkeç (köne söz) — ýolagçynyň göterýän ýörite kâse salynýan gaýyşdan ýa-da gatlanan matadan tikilen gaby.

Serkeş (köne söz) — boýun egmezek, tabyn bolmazak (adam, haýwan hakynda) «Atlaryň serkeşdir, donlaryň zerkeş.» (Kätibi)

Sil [si:l] — daglara ýagan ýagyş-ýagmyrlaryň toplanyp, daşyp inmegi netijesinde emele gelýän güýçli bulanyk suw akymy. «Iliň güýji — siliň güýji.» (Nakyl)

Syl [sy:l] — sylmak (1. Eliň, goşaryň bilen yüzüň derini, gözýaşyny süpürmek.

(Maňlaýyndaky derini syldy) 2. Ýagşy niýet, arzuw bilen täze dogan bābege, aýa, ýaş gelne we ş.m. iki eliň aýasyny açyp, öňe uzadybraga-da, soňundan hem eliň iç tarapyny maňlaýyňa degirmek hereketini 2-3 ýola gaýtalamak) işligi, ýagdaýy. **Ýüze sylmak** — 1. Ýagşa ýykgyň etmek, dileg etmek, berlen zada begenmek, yüzüne sürtmek (seret. Syl, sylmak 2)

«Säher turup, syl yüzüne çagaňy, Päkligiňde bolup bilseň şonça bol.» (G. Ezizow) 2. Has erbedini, ýaramazyny görüp, öňkä, ozalka, beýlekä — elhalragyna şükür etmek, oňşuk

etmek. (Seniň goňşyň bilen deňeşdirenimde, Hudaýa şükür edip, öz goňşymy ýüzüme sylýaryn)

Sogulmak [so:ğulmok] — 1. Suwly ýerleriň (ýap, deňiz, derýa, guýy) suwunyň çekilmegi, azalmagy, guramagy. «Akar suwlar soguldy, Çöl ýerler çaýa döndi.» (Magtymguly) 2. (ýerli gepleşik) Sygryň, sagylýan mallaryň süýdünüň çekilmegi; endamynyň inçelip horlanmagy.

Soguşmak [so:ğuşmok] — bal, ýag ýaly goýy zatlaryň süýügip, çalarak akmagy, syrykmagy.

Sopbaç [sopboç] — kellä geýilýän telpegiň depesi süýnmegräk görnüşi.

Sopbaş — ýeke özi, ýalňyz özi. (Şol öýde garry enäniň sopbaş özi galaýan eken)

Sowsan [sowson] — ýakymly ysy bolan gülüň ady. «Ýüzleri jennetiň güli, Zülpleri sowsan sünbülü.» (Mollanepes)

Sowsany [sowsony] — elde dokalýan ýarym ýüpek mata we şol matadan tikilen aýal-gyzlaryň köýnegi.

Söltük — nalajedeýin, gowşak, sölpä, sölite. (Söltük heleýinden zeýrendi)

Sörtük — gündogardan ösýän gyzgyn ýa-da sowuk ýakymсыз şemal. «Ýagyş ýagdy, gopdy bir gün hasarat, Sörtük ýeli gitdigiçe güýjeýär.» (M. Seýidow)

Söýenç [söyönç] — daýanç, söýenelge, söýget. «Söýenmäge söýenjim, Daýanmaga daýanjym.» (Durdy Gylyç)

Söýünç — şatlyk, guwanç, begenç. (Ýüz-gözünde söýünç alamatlary peýda boldy)

Söýenmek [söyönmök] — 1. Bir zada direnip durmak, ýaplanmak. 2. (göçme many) Birine daýanmak, arka tutunmak. (Gysananda söýenere arkasy, hossary bar adam)

Söýünmek [söyünmök] — birinden ýa-da bir zatdan hoşal bolmak, şatlanmak, begenmek, guwanmak. «Akylyň sözünden göwnüň söýüner, Akmagyň işinden pähmiň käýiner.»

(Magtymguly) «Söýüniňler, hemme gardaş-ýaranlar.» («Görogly»)

Suhan [suha:n] — söz, gürrüň. «Pisse dahan, şirin suhan.» («Saýatly-Hemra») «Suhanyma handan kylyp, gaşyn kakar, ne adatdyr?» (Magtymguly) **Handan** — seret. Handan

Subhan [subha:n] — 1. Şöhrat, öwgi, Hudaýy şöhratlandyрма. 2. Hudaýyň bir ady. «Ber» diýdi Subhan, bereýdi soltan, «berme» diýdi Subhan, neýlesin Soltan.» (Nakyl)

Sulp (köne söz) — 1. Tohum, nesil. 2. Bil, oňurga. «Bir gün ataň şowk etdi, Sulbundan joşa ýetdiň.» (Magtymguly) **Şowk** — isleg, meýil, keyp.

Sulh — göwün, ýürek. (Sulhuňa görä geýinmek) ♦ **Sulhuň almak** — göwnüňe ýaramak.

Sümmeň [sümmön] — bäbekleriň kellesine geýdirilýän içi çuňňurja yumşak milli gap.

Süwmeň [süwmön] — ädigiň içinden geýmek üçin ýukarak keçeden tikilen ädik şekilli aýakgap.

Sünmbüle [sünmülö] (köne söz) — hijri-şemsi ýyl hasabynyň 6-njy aýynyň ady bolup, ol 22-nji awgustdan 21-nji sentýabr aralygyna gabat gelýär. «Ýaldyrakda tün sowar, sünbülede gün sowar.» (Atalar sözi)

Sümsüle [sümsülö] — börügiň etegine dakylýan şelpeler düzülen bezeg şaýy. «Gözenekden suw akar, Sümsüläni ýel kakar.» (Hüwdi)

Süplük — süpürilip toplanan ownuk çöp-çalam galyndysy. (Süplügi tamdyrtowlyk edindi)

♦ **Sy:r-süplük bolmak** — birnäçe adamynyň, ýa-da maşgala agzalarynyň kyn güzeranda hor-zar bolup ýaşamagy; eklenç üçin som-saýak bolup ýörmegi. (Bir topar garaýagyz saýrylar maşgalasy, çagalary bilen syr-süplük bolup, talap gözlär ýörerdiler)

Süpüdik [süpüdük] — özüni oňarman üst-başy ýyrtyk, eleşan. (Çakyrдан lül bolup, süpüdik halda entrekläp barýady)

Sürpek [sürpök] — dikilgi aşyklary bellenen aralykdan çenäp urmak üçin ulanylýan tegelek ýülmek gurşun ýa-da daş. «Depip ýörer ýaly sürpekmi Nigär? Nigär gepleýärdi. Nejep diňleýär.» (K. Gurbannepesow)

Sürçek [sürçök] — üstüne ygal ýagyp, typançak bolan doň ýer.

Syýahat [syýa:hat] — uzak ýurtlara, ýerlere gezelenç, jahankeşdäniň seýli, seýrany. (Magtymguly köp ýurtlara syýahat edipdir)

Syýasat [syýa:sat] — 1. Döwlet häkimiýetiniň, jemgyýetçilik toparlarynyň döwletiň içerki ýa-da daşary gatnaşygy boýunça bähbitlerini goramaklyga, dürli wezipeleri amal aşyrmaklyga gönükdirilen işi. 2. Jemgyýetçilik durmuşynyň içerki we halkara meseleleri we wakalary. 3. Haýbat, abaý-syýasat. «Duşman görse, çykar syýasat bile.» (Kemine)

Syza (botanika) — şahalanyp dik ösýän, pürleri, gülleri owunjak, güýçli ysy, ajy tagamy bolan ýabany ösümlik.

Syzy — dyrnagyň iki gyraky ham bilen sepişýän ýeri. (Orta barmagymyň syzy agyrýar)

Şallak — 1. Suwda aşyr atyp oýnalýan oyun. «Derýada bir balyk, bak, şallak atdy, Aýy penjesini oňa uzatdy.» (A. Jamy) 2. Gamçy, toýry. «Halwany hekim iýer, şallagy — ýetim.» (Nakyl)

Şaltak — käbir mallaryň, aýratynam, goýun-geçileriň guýruk tarapyndaky ýüňüne, çöpürine çyrşalyp, ýelmeşip, gatap galan hapa. (Toklynyň şaltagyny gyrkyp aýyrmak) ♦ **Şaltak düýe** — ýörän mahaly aýagyny zyňmaga, salgamaga, oklamaga endik eden düýe.

Şyltak — 1. Üste çyrşalan, ýokuşan hapa. (Baýar gullaryny üstüne ýokuşan şyltakdan enaýy görmezdi) 2. (göçme many) Birine nähek ýöňkelyän töhmet, günä, garalyk, myjabat. «Dürli töhmet, şyltaklar bilen ony soltana ýamanlaýarlar.» (M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet»)

♦ **Şyltak atmak (ýapmak)** — töhmet atmak, nähek günä ýöňkemek.

Şaý — 1. Bezeg üçin dakynylýan gymmat bahaly metaldan ýasalan zergärçilik önümi. (Kümüş şaýlaryny front üçin tabşyrdy) 2. Maşyn-motora ýa-da başga bir zada degişli, gerek bolan enjam, esbap, gural, zat. ♦ **Şaý bolmak** — üpjün, gurat, ýerbe-ýer bolmak. «Goç yigidiň at-ýaragy şaý bolsa, Ýetişer her ýerde haýda-haý bolsa.» (Magtymguly) «Müneňde şaý bolsa, tükel esbapy, Tagty Süleýmandyr üsti bedewiň.» (Seýdi) **Şaýyňy tutmak** — bir zada, işe taýýarlyk görmek.

Şaýy I — 1. Ownuk kümüş pul, teňňe. (Toýda birgiden şaýy seçdiler) 2. Baş köpük, gara şaýy, kör teňňe (köpük) (arzan metaldan ýasalan) «Bir şaýa it biçip, iki şaýa-da elini ýuwdurýar.» (Aýtgy)

Şaýy II — musulmanlaryň Abu Talybyň ogly Alynny we onuň nesillerini Muhammet pygamberiň ýeke-täk kanuny mirasdüşeridigini ykrar edýän topary, bölegi, mezhebi, şy:ga. «Şaýy, sünni güýç synansyp göreşdi, şaýynyň bökesi pälwan göründi.» (Tilkiçi. XIX asyr)

Şehper — guşlaryň ganatlarynyň iri ýelegi. «Her kaýan bakyşly şahyn şehperli.» («Gül-Senuber»)

Şeşper (köne söz) — ujy diş-diş tommaýly, gysga saply demirden edilen söweş ýaragy, serdesse. «Şeşperi, jyzany alsam elime.» («Görogly»)

Şeşmer (köne söz) — gamçy, toýry.

Şetde — dutaryň birinji, üçünji we soňky başaşa perdeleriniň ady.

Şitde — dürli bezegler edilen guşak. «Şitde-şemle inçe bile uranda.» (Kemine) **Şemle** — yün mata.

Şöwke [şöwkö] — urkaçy sugun. «Ol jeňňelde deresygry, doňuz, gaplaň, ýolbars, şöwke ýaly haýwanlar bar.» (M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet»)

Şöwket [şöwköt] (köne söz) — şan-şöhrat, dabara. «Men gurbanam şöwketiňe, şanyňa, Neçün menden ýüz dönderdiň, ezizim?» («Saýatly-Hemra»)

Tagt [tağyt] **I** (köne söz) — şalaryň dabaraly düzgün wagty oturýan ýeri. «Tagty Süleýmandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Tagt [tağyt] **II** — ýeriň sürüme taýýar bolan yzgarly ýagdaýy. (Ýer tagt bolupdyr)

Tagat [ta:ğat] — takat (sabyr, çydam, karar) «Tapyşyk ýaşlygyň bagtly sagady, Tapyşyk belläniň bolmaz tagady.» (A. Kekilow) ◇ **Tagat kylmak (çekmek, etmek)** — 1. Gurhan, namaz okap we dürli dini düzgünleri ýerine ýetirip, (berjaý edip) Hudaýa gulluk etmek, ybadat etmek. «Il gözlügne ýüz ýyl tagat kylandan, Bar bolsa ýigitde hümmet ýagşydyr.» (Magtymguly) «Öň Hudaýa tagat kylan ol adam, Gutulan deň bolan ähli beladan.» (Saady) 2. Hudaýa mynjat edip ýa-da bir zadyň, biriniň yşgyndan heser ýetip, uzyn gijäni ukusyz, ýatman geçirmek. «Gijeler tagat çekip, dökmez gözünden ýaşyny.» (Şeýdaýy)

Tarakga — garaşylýan myhman(lar) üçin önünden görülyän taýynlyk. (Baş-üç sany myhman üçin munça tarakga (tutmak) nämä gerek?)

Tarakgy — bezeg, timar; dürli hynalar, şaý-sepler, egin-eşikler bilen bezenme, timarlanma. «Garyp gyzy görki bilen, baýyň gyzy tarakgysy bilen.» (Nakyl)

Tebät, tebähet [tewä:t, tewähet] — işdä, mädä, nahar-şam küýsegi. «Tebäti alan ýylan etini iýer.» (Nakyl) ◇ **Tebähedi göçen** — 1. Doýdum-doldumy ýok, horan, ýalmawuz, ýalmap-ýuwdyp barýan hajymelik. 2. (göçme many) Nebsine «haý» diýip bilmeýän.

Tebit [tewit] — yssy, howur, petiş. (Bu gün howa tebit)

Tibit [tiwit] — adamyň aşaky dodagynyň çukurja ýeri.

Tebil [tewil] (köne söz) — 1. Kakylyp çalyňýan saz guraly, dep, deprek. «Tazy salyp, tebil kakyp, Sonaly köllere salam.» («Hüýrlukga-Hemra») «Nagalar uruldy, tebiller kakylady.» («Gorkut ata») 2. Öwrüm, üýtgame. «Takdyra tebil bolmaz.» (Nakyl)

◇ **Tebil tapmak** — ynjalyksyzlanmak, gozgalaňa düşmek, gorkmak, ürkemek. «Tebil tapyp, tisginip dur, tisginip.» (B. Hudaýnazarow)

Tewil [tewi:l] (köne söz) — uzyn. «Göwsüň duw enary, kamatyň tewil.» (Kemine) Duw — iki.

Teble [tewle] — 1. Ýaby, eşek baglanýan uýy çiş, depesi halkalyja kiçijik gazyk. «Atdan düşüp, ýere kakdy teblesin.» (Saady) 2. Atýatak, athana, teblehana. «Bir gedanyň münen hary, Teblesinde at görüner.» (Magtymguly)

Telbe [telwe] — kemakyl, dälj, tentek. «Saglary telbe kylyp, telbeler syçrap galasy.» (Mätäji)

Teleke — 1. (ýerli gepleşik) Ýaramaz, erbet. (Gyzlaryny teleke ýere durmuşa çykarmady) 2. Bir işi ýerine ýetirmek üçin önünden görülyän çäreler, taýýarlyklar, aladalar we ş.m. (Körpe oglunyň toýuny uludan tutmagyň telekesi bilen bolup ýördi)

Tereke — 1. Dünýäden gaýdan musulmanyň yzynda galan emläginiň, Şerigata görä onuň mirasdüşerleriniň arasyndaky bölünişiği. 2. Bugdaýy degirmene birsydyrgyn dökýän gural, gez. ◇ **Terekä salmak, tereke etmek** — Şerigata görä dünýäden öten musulmanyň özüne degişli bolan mal-mülküni, emlägini yzynda galan mirasdarlaryna (wa:rys) sowatly, dini ylmy (fara:ýyz) bolan pa:taly adamynyň paýlap bermegi, terekelemek. «Terekä salarlar malu-mekanyň, Oglan-uşak tamam bolanyň galar.» (Kemine)

Temme (gepleşik dili) — gapy, derweze açylmazlyk üçin, önünden direlip ýa-da sokulyp goýulýan agaç. «Kesgir gylyç gammamyz, Berkleşdirer temmämiz.» (Durdy Gylyç)

◇ **Temme urmak** — gapyny, derwezäni temme goýup baglamak, temmelemek.

Temmet (köne söz) — tamam, soňy. «Gel, eý, nazym, bu kyssa boldy temmet.» (A. Kazy)

Temmel — ýalta, işýakmaz. «Temmele araba döwürse — odun, öküz ölse — et.» (Nakyl)

Teperrik — işan, hoja ýaly öwlat adamsynyň paýlaýanja dadymlyk ujypsyz süýji-köke we ş.m. zady. «Erkekden galan nahar aýal üçin teperrik.» (Nakyl)

Tetärik [tetä:rik] — 1. Gün-güzeran üçin kömek, goldaw, ýetne bolar ýaly zat; taýýarlyk, alada, çäre. (Gyşa tetärik üçin azyk taýýarlygy) «Ýüz günlük tetärik baş günlük ömre.» (Nakyl) 2. Dadymlyk, ölmezödi ýmit. (Iýen oýnam sany pişmesi oňa tetärik boldy)

Teti (gepleşik dili) — hiç zat oňarmaýan, sana goşulmaýan emelsiz. (Teti gyz ýaly bolup)

Titi [ti:ti] (gepleşik dili) — özüni juda arassa saklap, gowy geýinýän. «Seýkin basyp, uz ýöräp, Barýan titilerden däl.» (B. Hudaýnazarow)

Tirkiş — 1. Boýuntyryga geýdirilip, tirkeg üçin ulanylýan ýüp. 2. Biri-biriniň yzyna tirkelen düýeler. «Tirkişi dokuzdan on hatar bolsun, Geýdigi gyzyldan simu-zer bolsun.» («Şasenem-Garyp») «Ýaraşar tirkiş hatary, Hatarynda esrik neri.» (Magtymguly)

Tirkeş — biri-biriniň yzından tirkeşip, düzülip gelýän. «Tirkeş sözleri hasyl edýän sözleriň, söz bölekleriniň her birisi aýry basymly aýdylýar.» (Edebiýat)

Towuk — elde idedilýän öý guşy. «Käkelän towuk ýumurtgalaman dynmaz.» (Nakyl)

Towk (köne söz) — duzak. (Towk gurmak) «Towka salar al biläni.» (Magtymguly)

Toýnuk — erik, sözen, we ş.m. berk agaçdan kesip alnyp ýasalýan aşagy tutarly haçja bolup, eýlenip sarylanan deriniň ýygýrtlaryny tekizlemekde; iki ujuna rezin dakyp, keman ýasanmakda; çykalan odunyň daşy ykjamlap daňlanda (toýnugyň tutar tarapynyň garşysyndaky kertikli uçlaryna ýüpüň bir ujy baglanýar, ýüpüň beýleki ujuny toýnugyň içinden geçirip çekdirilýär) we ş.m. ulanylýar. «Toýnuksyz ýüp alma, töňňesiz — odun.» (Nakyl) ♦ **Ýüp syrylyp, toýnukdan geçmek** — iş-işden geçip, boljagy bolmak, düzetmesi kyn bolan ýagdaý döremek.

Toýnak [toýnok] — käbir haýwanyň aýagynyň aşak başyndaky buýnuz gabyk. «Başlyk göge seredip, Bakdy durnaň toýnugyna, Kakam ýere seredip, Bakdy Durnaň (atyň ady) toýnagyna.» (K. Gurbannepesow) ♦ **Şor toýnak** — baran yerinden bereket gaçýan, aýagy düşümlü bolmadyk, kemrysgal. «Şor toýnak suwa gitse-de, bir ýatymlyk künji ekmäge giden ýaly.» (N. Pomma)

Tulum — suwuk zatlary guýmak üçin, geçi derisinden edilen gap, meşik. ♦ **Tulum ýaly bolmak** — çişip, gaty semremek.

Tuluň — 1. Göz bilen gulak arasy, duluk. 2. Atyň uýanyndaky bir halka.

Tüm I — 1. Garaňky. «Bir pursatlyk ýagta çykdyň, adamzat, Tümden geldiň, ýene ahıry tümdür.» (O. Haýýam) 2. Goranmak maksady bilen ýeriň astynda gurlan gaçybatalga.

Tüm II — çölün jümmüşindäki giň meýdan. «Goşgy ýazmazdan ozal, Goýun bakdym tümlerde.» (N. Baýramow)

Tün — gije, agşamdan soň başlap, daň atýança bolan pursat. «Bir gije ýatırdym tünüň ýarynda, Bir dört atly gelip, «turgul» diýdiler.» (Magtymguly)

Tüň — suwuk we gury zatlary guýmak üçin bokurdagy inçeden uzynrak gap. «Hindi nabadyny şeker tüňüne, Guýupdyrlar tä agzynyň deňine.» («Perhat we Şirin»)

Tümmül — bişip ugran, suwy süýjöp ugran (ak, gök ekinler, we tenip ugran et hakynda) «Siz ýaňy parç bolup gögeren bugdaý, Men bolsam boş tümmül. Şeýleräk ýagdaý.» (Saady) (Çaýteýi edinseň, bişirilýän et tümmül bolupdyr)

Sümmül I — däneli ekinleriň boý alyp, başa durmazynyň oň ýany; däneli ekinleriň başy.

Sümmül II — gawun-garpyzyň bişiligini barlamak üçin kesilip alynýan bölejik.

Sünbül [sünwül] — 1. Hoşboý ysly gülli ösümlik, gül (giasint) «Sähralarda biten sowsan sünbülüm.» (Şeýdaýy) 2. Arpa-bugdaýyň başy. 3. (göçme many) Söýgüliniň saçy. «Zülpleriň sünbülmidir, Dişleriň dür dānesi.» (Zelili)

Urpak [urpök] — çägäniň, topragyň küpürsāp ýatan tebigy üýşmegi, topbak ýeri. «Dünýä meni taýdyrdy, bir ýanym etdi urpak.» (Magtymguly)

Ūrpek [ürpök] — örān ownuk we ýumşak gum. (Ýolda gatnaw köp bolup, ürpek emele gelipdir)

Ūrpük — haly, mata, gyňaç we ş.m. gyrasyndaky ýüplük uçlary, seçek. (Gyňajyň ürpügi)

Uslyp [usluýp] — edep, edeplilik, terbiýelilik; ýerliklilik. (Öz mertebesini saklamak isleýän adama ýaranjaňlyk uslyp dāldir) ◇ **Uslyp bilmezlik (görmezlik)** — ýerlikli, gelşikli hasap etmezlik, aýyp görmek, edepsizlik diýip düşünmek. «Başda uslyp bilmān, aýagy çekmān, Gezipdi kān wagt bu öýe sekmān.» (A. Kekilow)

Uşlyp [u:şluýp] — ak öýüň eşiklerini tikmekde we ş.m. ulanylýan egrilen ýogyn ýüň sapak, ýüplük. ◇ **Uşlyp ýaly** — juda az, tas, hiç zat. **Uşlyp ýaly bolmak** — horlanyp kiçelmek, bir gysym bolmak. **Uşlyp ýaly zat goýmazlyk** — hiç zat galdyrmazlyk; iň ownuk bölejiklerine çenli aýryp gizlemek.

Ūle [ülö] — uly mal öldürilip paýlaşylanda, düşýän et paýy. «Etden öz üläni almak.» (Edebiýat)

Ūleş [ülöş] — paý, üleşikden düşen paý. «Ukuda utana üleş ýok.» (Nakyl) «Bir Hudanyň beren üleş-paýyndan, Her söweşde, jeňde bar sen, Orazym.» (Kemine) **Ūleşik** — paýlaşyk, bölüşik.

Ūlüş — käbir ösümlikleriň hasylynyň ýa-da tohumynyň bir görnüşi. (Kenep bir ülüşli ösümlik)

Ūm — birine dodak, göz, gaş ardynjyramak we ş.m. arkaly edilýän duýduryş, ýüzlenme; ýaşyryn, syrly yşarat. «Ūm bilen nōker bal bilen şeker, ūm bilmez nōker abraýyňy döker.» (Nakyl)

Ūme [ümö] — gyzyň durmuş toýunyň önüsyraýyndaky onuň boýdaşlarynyň, ýaş gelinleriň durmuşa çykjak gyzyň sepini kebşirleşmäge we ş.m. tikiň-çatyn işlerine (bukja çatmaga) kömek üçin üýşmeleňi, ýowary.

Ūwmek [üwmök] — tūmmek edilip üýşürilip goýlan üýşmek. (Palawyň üsti üwmek et eken)

Ūwemek [üwömök] — 1. Un halyna getirmek (dāne we ş.m.) 2. Bir zady ownatmak, maýdalamak, kerçemek. (Et üwemek)

Wesse (ýerli gepleşik) — jaýyň pürsleriniň üstünde keseligine germelip, ýüzüne samanly suwag çalynýan agaçlar, perwaz (çýornyý potolok) (Jaýyň wessesi gargydan dokalypdyr)

Wesme (köne söz) — ösümliklerden taýýarlanylýp, gaşa çalynýan gara reňk. (Gözýaş wesmesine boýalyp, gözünüň çikgelerinden boýurdap akýardy)

Yşk — söýgi, mähir, ýakynlyk duýgusy. «Yşk bilen açylan bir täze gül sen.» (Magtymguly)

Yşyk — ýagtylyk, şöhle, çyra. «Peltsiz ýag çyraga, Yşyk salmaz gyraga.» (Magtymguly)

Ýabşynmak [ýawşynmak] — zyndan galman üýrmek, topulyp üýrmek (it hakynda) (Ýabşynyp üýrýän it)

Ýabşyrmak [ýawşyrmak] — 1. Biçilen geýimiň böleklerini birleşdirip tikmek; gyrasyny içine epip tikmek. (Tahýanyň depesini ýabşyrmak) 2. Bir zady ikinji zat bilen birikdirmek. (Jaýyň ganatlaryny ýabşyrdylar) 3. Ýelmāp ýapyşdyrmak. «Surat bilen terjimehal ýazylan plakatlar ýabşyrylyp goýlupdyr.» (N. Saryhanow)

Ýagal [ýağal]: **ýagal ýüň** — ineriň, maýanyň çiginleriniň, boýnunyň iri, uzyn ýüňi, çogda.

Ýaýal — ýaýda, ýaýdanjyrap duran (adam)

Ýahna — gaýnap bişen sowuk et. Parsça: **ýah** — buz. «Bolsa duçar ýahna, kebab.» (Misgingylyç)

Ýahana [ýaha:na] (ýerli gepleşik) — bekre balykdan taýýarlanan palaw.

Ýalaň I — kileň, köplenç, heran-haçan; esasan. (Ol ýalaň görseň, bolgusyzlygyň, gabahatlygyň bir ýanyndadyr)

Ýalaň II — ýalaňaç. «Garyp aýak ýalaň, kendir guşakdyr, Bir märekä barsa, orny aşakdyr.» (Magtymguly) ◇ **Ýalaň ýüz** — sakgal-murt çykmadyk, ýaş, ýetginjek. (Ol murty ýaňy taban, ýalaň ýüz, inçemik, orta boýly ýaş ýigitdi)

Ýalaňy: ýalaňy odun — ownuk odun, çöp-çalam. (Ýalaňy odunlary tamdyra goýberip otlady)

Ýalňy — ak öýüň uklarynyň üstüne ýapylýan ýarym aýlaw şekilli iki bölekden ybarat bolan üzüge goşmaça bolar ýaly elde basylan, diňe gamşa salnyp, eýläk-beýläk togalap edilýän keçe önümi.

Ýaldyramak [ýallyramak] — güýçli öwşün atmak, ýalkym salmak, lowurdap durmak.

«Çyralar ýaldyrap nuryny saçar, Gökde ýyldyzlaryň şöhesi öçer.» (A. Kekilow)

Ýaldyrap ýanmak — güýçli, ýiti, lowlap ýanmak.

Ýyldyramak [ýyllyramak] — ýyldyr-ýyldyr etmek, ýylpyldap şöhle salmak. Ýyldyrap ýanmak — pesräk ýanmak.

Ýemek: ýemek bolmak — 1. Aýalyň göwrelilik döwründe aş saýlamagy, agzy bimaza bolmak. «Ol aýal ýemek bolýar.» (Edebiyat) 2. Öňkiň üstüne urna, ýetne bolmak. «Pälä bije atyşmak habary hem onuň üstüne ýemek boldy.» (B. Kerbabaýew)

Ýemik — çaganyň kellesiniň üstündäki soň gataýan ýumşajyk ýeri. ◇ **Ýemigi bekemedik** — aga-gara düşünmeýän (çaga)

Ýomak [ýomok] — ýiti sözli degişme, ýiti sözli aýdyşyk, şorta söz. ◇ **Ýomak atyşmak** — jaýdar sözleri aýdyp, degşip gülüşmek.

Ýumak [ýumok] — sapagyň togalak edip saralan görnüşi. ◇ **Aşagy ýumakly ýaly** — bir zadyň üstünde jaýly oturyp bilmeýän.

Ýorgun [ýorğun] — ýadaw, dynç däl. (Onuň ýüzi ýorgun göründi) **Ýorulmak** — ýadamak.

Ýorgut [ýorğut] — görülen düşüň manyсы, alamaty hakynda çen edilýän pikir, düşündiriş, beýan, tagbyr.

Ýüwürmek [ýöwürmök] — ylgamak, ýortmak. «Ýüwürjim — ýüwürük atym, ýüwürüp gelsin ýanyma.» (Halk döredijiliginden)

Ýüwürtmek [ýüwürtmök] — dokamak üçin erişleri dokmanyň iki kese agaçlarynyň arasynda gerip taýýarlamak. (Haly, çalça ýüwürtmek) «Egirmeli, ýüwürtmeli, çitmeli, Soň darak yzyndan urmaly darak.» (K. Gurbannepesow) ◇ **Göwün ýüwürtmek** — öz ýanyňdan başarjak we başarmajak zatlaryň hakynda arzuw-hyýal etmek.

Ýygylmak [ýygylmak] — 1. Orulmak, hasyly alynmak, ýygnalmak. 2. Bir ýere toplanmak, ýygnanmak, üýşmek. «Ýigitler ýygylsyn söhbete, saza.» (Magtymguly) «Köp ýygylsa, terhos almaz, Aňrýsy bolman ýigide.» (Magtymguly) **Terhos** — haýyş, towakga, töwella.

Ýyglamak [ýygłamak] (köne söz) — aglamak. «Ýedi ýyldan mal ýyglar, elli ýyldan il ýyglar.» (Nakyl)

Ýylçyr — ýüzi tep-tekiz, ýyldyrap duran, ýylmanak bolan, ýylpyldawuk. (Ýylçyr kelleli adam) «Ajaý bir janawer, jaýy sürende, Reňgi gara ýylçyr, tosy bir tüýsli.» (Kemine)

Ýylpyr (botanika) — arpa meňzeş, gara däneli, bogun-bogun bolup ösýän ot.

Zamun [za:mu:n] — 1. Eden lebziň ýa-da şertnamaň boýunça borjuňy (gyşarnyksyz) ýerine ýetirmek (karzyňy üzmeň we ş.m.) üçin, şertli ýagdaýda güwälik emlägiňi goýmak, bermek (zalog) 2. Bir adamyň eden etmişlerini gaýtalamajagyna (we ş.m. başga bir zada) güwä geçip, onuň ähli jogapkärçiligini öz üstüne almaklyk, kepillik. (Onuň bu işi gaýtalamajagyna men zamun)

Zabun [zawu:n] — 1. Gaty rehimsiz, daş ýürek, rehim-şepagatsyz, zalym, hyrsyz. (Zabun adam) 2. Örän gazaply; juda berk. (Başlyk öz işgärlerini zabun tutýar) «Dogry gep gysgadan ýiti bolmaly, Serkerdäniň zabun buýrugy ýaly...» (B. Hudaýnazarow)

Zebun [zewu:n] (köne söz) — biçäre, haldan düşen, ejiz. «Zebun boldy meniň halym, Senem üçin çykar janym.» («Şasenem-Garyp»)

Zemmil — kiçiräjik el terezisi.

Zenbil [zenwi:l] (köne söz) — işilen gamyşdan, söwüt çybygyndan we ş.m. dokalan bir ýa-da iki adamynyň göterip biläýjek agyrylyk mukdaryndaky zatlary salmak üçin gap, sebet.

«Ynsyň-jynsyň patyşasy, Ol hem zenbil dokap geçdi.» (Magtymguly)

Zille (köne söz) — ta:r. «Ýedi kiriş, ýetmiş perde, Sazy birdir, zillesi kyrk.» (A. Şabende)

◊ **Zille bolmak** — hor bolmak, horlanmak, köp muşakgata galmak. (Dert-azar çekip, zille bolupdyr) **Zillän çykmak** — kimdir birine ýa-da bir zada garaşyp-garaşyp halys bolmak, bizaryň çykmak, lütüň çykmak.

«Saňa kän garaşdym, çykdy-la zilläm.» (A. Jamy)

Zelle (köne söz) — galyndy, sarkyndy, agyzdan galan nahar. «Toýdan, aşdan iýip-içip, Elter öýüne zelläni.» (Gaýyby)

Zowk — keýp, hezillik; inçe duýgy, hyjuw. «Akylysyzyň zowky artyk.» (Nakyl)

Zöwük — bir çapraz ýüpegiň altydan ýa-da sekizden bir bölegi, ujypsyzrak yüpek kelep.

Zyýa [zyýa:] — ýagtylyk, ýalkym, şöhle. «Ýaýyldy äleme subhuň zyýasy.» (A. Kazy)

Subh — daň wagty, ir ertir, säher.

Zyýada [zyýa:da] — köp, artykmaç, zyýat; tapawutly. «Adamzatdyr ähli mahlugyň başy, Zyýadadyr onuň akyly, huşy.» (O. Haýýam)

Edebiýatlar:

1. «Türkmen diliniň sözlügi» 1962 ý.
  2. «Türkmençe-rusça sözlük» Moskwa, 1968 ý.
  3. «Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi» 2016 ý.
  4. A. Meredow. S. Ahally «Türkmen klassyky edebiýatynyň sözlügi» 1988 ý.
  5. G. Ataýew. «Türkmen diliniň hünärmentçilik leksikasynyň sözlügi» 1982 ý.
  6. S. Atanyýazow «Türkmen adam atlarynyň düşündirişli sözlügi» 1992 ý.
  7. «Türkmen sowet ensiklopediýasy» 1983 ý.
  8. S. Ahally «Mahmud Kaşgarynyň sözlügi we türkmen dili» 1958 ý.
  9. «Uly rusça-türkmençe sözlük» Moskwa 1987 ý.
  10. «Türkmen diliniň frazeologik sözlügi» 1976 ý.
  11. D. Hajymyradow «Manysyz gep bolmaz» 1991 ý.
  12. S. Atanyýazow «Türkmen diliniň söz köki sözlügi» 2004 ý.
  13. M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet» 1972 ý.
  14. «Türkmen diliniň frazeologik sözlügi» 1976 ý.
  15. S. I. Ožegow «Slowar ruskogo ýazyka» Moskwa 1983 ý.
- Beýleki birnäçe ylmy we çeper kitaplar; gazet-žurnallar.

Sözbaşy

Ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň sözlüğinde köne sözler, taryhy sözler, käbir şiwe sözleri, hünärmentçilik sözleri bilen birlikde mekdep ýaşly çagalar üçin manysy düşnüksizdir öýdülip hasap edilen: bugra, maýa, halyk, epenek, gabara, gaňňyl, guzaý, güzer, olum, sakyz, sürmeki ýaly gündelik durmuşda beýle bir işjeň ulanylmaýan sözleriň hem köp mukdary täzeçe röwüşli düşündirişleri, tassyklaýjy mysallary bilen berildi.

Türkmen dilindäki paronimleriň sözlüğinde baş söz (düşündiriş berilýän söz) bolup gelen we düşündiriş berlen gündelik durmuşda işjeň ulanylmaýan: şehper, şeşper; tebil, tewil ýaly ençeme sözler, türkmen dilindäki ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň sözlüğünde gaýtalanyp berilmedi. Şeýle-de sözlükdäki baş söz bolup gelen omonimleriň diňe ulanylyş ýygylgy çäkli, seýrekleşen diýip hasap edilen taýy alnyp, düşündiriş berildi. Meselem: **Aýry** sözüniň «özge, başga» diýen manylary sözlükde berilmän, diňe onuň «iki örküçli inen düýe» diýen manysy berildi. Edil şonuň mysalynda **Bala** (çaga, perzent) **Başlyk** (guramalaryň, kärhanalaryň we ş.m. ýolbaşçysy, baştutany) **Buzaw** (ýeriň ýokarky ýuka gatlagynyň aşagy bilen ýöreyän kellesi uly, ekinlere zyýan beriji möjejik) we şunuň ýaly beýleki omonimleriň hem gündelik durmuşda işjeň ulanylýan manylary berilmedi. Bu sözlükde, esasan, orat mekdepleriň okuw meýilnamasy esasynda öwrenilýän şahyrana edebiýatlarda duş gelýän ulanylyş gerimi daralan sözlere düşündiriş bermeklige çalşyldy.

Türkmen dilindäki ulanylyş ýygylgy çäkli sözleriň gysga sözlügi

Aba [awa] (köne söz) — kaka. «Aljyran aýal ärine aba diýer.» (Nakyl)

Abaý [awaý] — biriniň üstüne gaharly gygyryş, haýbat, hemle. «Abaý etmäň, gyzyldaşlar, Güýçli söweşdigim bardyr.» («Görogly»)

Ablak [awlak] — 1. Gyzy (ýüz, meňiz hakynda); ýaş we owadan. «Aýjemalym ablak ýüzli maralym.» (Kemine) 2. (köne söz) Ala, çypar (at hakynda) (Ýaly çypar ablak atyny säpjedip gelýärdi)

Abşarmak, abşanmak [awşarmak, awşanmak] — 1. Dik durup, aýaklaryň arasyny giň açmak. 2. Biriniň üstüne hemle atmak; abanmak, abşarylmak. (Sen näme meň üstüme abşanyp dursuň?)

Ady [a:dy]: **ady sanlar** (matematika) — bitin sanlar, adaty sanlar.

Adyr — toýun we çäge gatyşykly beýikli-pesli hasylsyz ýer.

Agarçäkmen [a:ğa:rçäkmen] — düýe ýüňüniň sütüginini inçe egrid, syk dokalan matadan tikilen nepis çäkmen. «Mawy asman, gör, nähili arassa, Agarçäkmen bilen syrylan ýaly.» (M. Seýidow)

Agary [a:ğa:ry] — köşek, ogşuk ýaly ýaş düýe malynyň ýüňünden egrilip dokalýan çäkmenlik mata.

Agsyl [ağsyl] — howply, ýokanç mal keseli.

Agta [ağta] — biçilen. «Söweş günü münme agta, Agta göwni öçgün bolar.» («Görogly») «Gyz garrasa pugta bor, at garrasa — agta.» (Nakyl)

Agýar [ağýa:r] (köne söz) — keseki, ýat; duşman. «Uruşýar ol gelen bu agýar bilen.» (A. Kazy)

Agzysary [ağzysa:ry] — ýaş, tejribesiz, gögele. (Seniň ýaly agzysary oglan ulularyň gürrüni diňläp otur!)

Ahyrça [a:hyrça] — suw degirmeninde un dökülýän ýer, gap. (Ahyrçanyň ununy çalaw bilen tagara gapgardy)

Ala [a:la] — 1. Dürli reňklerden, zolaklardan ybarat bolan. «Allalasam, alaşa, Ala donlar ýaraşa.» (Halk döredijiliginden) 2. Birsydyrgyn bolmadyk. «Ýer — ala, ýurt — ala.» (Nakyl) 3. Çöl ýerindäki birgiden düz ýer, kä ýerleri urpakly, kä ýerleri gumsalt we takyr ýer, birsydyrgyn bolmadyk ýer. «Ala baryp yzlygy ýitirdik.» (Edebiýat) 4. (göçme many) Ýaramaz niýetli, pygylly. «Adam alasy içinde, haýwan alasy daşynda.» (Nakyl) «Ýeňňňň aý sözünden, agaň ala gözünden.» (Nakyl) 5. (köne söz) Beýik, belent. «Ala dagdan aş-da gel, baş tümenen geçde gel.» (Halk döredijiliginden)

Alaşa — tohum at bilen tohum däl baýtaldan bolan ortaça at. (Artygyň alaşasyny alypdyrlar)

Alatow [a:latow] — 1. Tarada dokalýan matalaryň käbirisiniň gyrasyna salynýan akly-garaly eriş. 2. Aýal köýnekligi üçin dokalýan ýüpek mata. «Gyrmyzy, alatow, daraýy geýdi.» (Durdy Gylyç)

Albaý [alwaý] — 1. Elguş seýislenende üstünde çeşni goýup iýmitlendirmekde, bulaýlap, uçan guşy çagyryp gondurmakda ulanylýan ýüzi bölejik gyzyly mataly akja keçe. «Haýt» diýende albaýyna gelmese, Goýberende çalyň, awun almasa.» (Gurt ogly. XIX asyr)

2. (göçme many) — Çakylyk, hile, aldaw.

Ammyr — körükde gyzdyrylan demri tutmak üçin, uzyn saply, agzy egredilen gural, ysaç.

Andalyp (köne söz) — bilbil. «Ölmese el üzmez andalyp gülden.» (Mätäji)

Annaçy [a:nnaçy] — 1. Hepdelik iş haky sygryň anna gününde berýän süýdi bilen hasaplaşylýan ýa-da şol günkü süýdiň bahasy möçberdäki pula mal bakýan çopan. «Togsan dolup, ýere ýyly gidende, Baýlaryň malyny bakar annaçy, Arpa bişip bugdaý tümmül bolanda, Baýlaryň agzyna goýar annaçy.» (Halk döredijiliginden) 2. (göçme many) Günlükçi (işgär)

Aňňal — arpa-bugdaý we ş.m. orlanda ulanylýan uly orak.

Apgyrt — aýakgabyň ýeňsesindäki gaty ýeri. (Oglum, köwüş geýeniňde apgyrdyna basman geýgin)

Apytap [a:pyta:p] — Gün. «Apytap tutuldy, syýa büreldi.» (Seýdi)

Aran — bir zadyň ujuna (gapana we ş.m.) dakylp ulanylýan 3-4 sany dyrnakly ilgençekleri bolan, gäminiň labyryna çalymdaş enjam. (Guýynyň düýbüne gaçan gowany urganyň bir ujuna dakylan arana ildirip çykardylar) «Kirpigiň arana meňzär.» (Pidaýy)

Ardana [a:rdana] — 1. Çagasy bolman, (ölüp) sagdyrýan mal. 2. Köşegi, gölesi bir ýaşap geçenden soň hem sagdyrýan malyň hili pes süýdi.

Ardurja [ardurjo] — armanlyja, nähak, biderejik. (Pulummy ardurja giderdim)

Argaly [arğaly] — ýabany goýun. «Argaly, gäw bolar maly türkmeniň.» (Magtymguly)

Argamak [arğamak] **I** (köne söz) — 1. Dag keýigi. 2. Arassa ganly tohum at, igdiş. «Münüp duşman sary argamagyny.» (A. Kazy)

Argamak [arğamak] **II** (köne söz) — könelmek. «Argyş çuwal argapdyr, ýüzüne suwlar dargapdyr.» (Halk döredijiliginden)

Arguwan [arğuwa:n] — owadan, açyk gyzyl gülli ağaç. «Bag içinde şejer atly bir arguwany bardy.» (Magtymguly)

Argyş [arğyş] (köne söz) — alyş-çalyş söwdasyny edip, bir ýurtdan däne, galla getirmeklik; bir ýurtdan beýleki ýurda, welaýata azyk, galla, daşayan kerwen. «Alyş ýurdyň habaryny argyş getirer.» (Atalar sözi) «Ýylanyň neşderi aždara batmaz, It üýrmekden argyş yzyna gitmez.» («Perhat we Şirin»)

Arjanak (gepleşik dili) — edermen, dogumly, batyr. (Ol edenli arjanak adamdy)

Arjaň [a:rjaň] — arly-namysly, dogumly, arsak. «Az — arjaň, hassa — gaharjaň.» (Nakyl)

Arkan — tanap, urgan. «Bermese boýnuna gyl arkan salar.» (Magtymguly) «Uzyn arkan — giň duzak.» (Nakyl)

Arna — derýanyň özünden aýrylyp, ýene özüne goşulýan goly, şahasy. «Köpük saçyp gelýän münzäp, Arnalardan akýaň dyňzap.» (N. Baýramow)

Arsak [a:rsak] (gepleşik dili) — ar almaga höwesli, arjaň. «Halkyň kiçisi arsak bolar, heleýiň kiçisi — ärsek.» (Nakyl)

Arsyz — kemsiz, anjaýyn. «Şolam arsyz heleý bolan bolup ýör.» (A. Durdyýew) «Ary toprak adamzadyň aslydyr.» (Kemine)

Arwat (köne söz) — aýal, hatyn. «Sowgadyna görä edýärin hormat, Bylkys diýdi: «Men-ä juwan bir arwat.» (A. Jamy)

Ary [a:ry] — arassa, päk. «Aýdan ary, Günden dury yüzleriň.» (Durdy Gylyç)

Aryk [a:ryk] (köne söz) — suwly ýap, salma. «Öz arygyny har eden kişi arygyna zar bolar.» (Nakyl)

Aryp [a:ryp] (köne söz) — bilimli, dana. «Aryp bolsaň, habar algyn sözümden, Bir köýnegi bardyr egri dyzyndan.» («Görogly») «Ýigit aryp bolsa, aslyn sorama.» (Nakyl)

Aryş I — asmanyň, gögüň ýokary ýeri, ýedi gat asmanyň iň ýokarkysy. «Arşa ýetdi bu söweşiň dumany.» (Guba şahyr. XIX asyr)

Aryş II — araba goşulýan malyň iki gapdalyndan ýa-da iki malyň aralygyndan geçýän araba bilen boýunturygy birikdirýän ýogyn agaç. «Arabasyna güýji ýetmeýän arşyny depelär.» (Nakyl)

Asal (köne söz) — bal. «Asal ezgil dahan içre tillerde.» (Mollanepes)

Asan [asa:n] — aňsat, ýeňil. «Alym bolmak asan, adam bolmak kyn.» (Nakyl)

Asyk — orta ýaşan aýallaryň arka atylan saçlarynyň saçýüzüsiniň ujundan asyp dakynýan ýürek görnüşli uly, ýasy, ortasynda bir gaşy bolan kümüş şaýy.

Aşna [a:şna] — dost, gadyrdan, dost-ýar. «Peýdasyz perişdeden aşna döw ýagşy.» (Nakyl) «Gurduň gudasy köp, tilkiň — aşnasy.» (Nakyl)

Atabeg [atabeğ] — çagany döwlet işgäri edip ýetişdirmek üçin, oňa harby, syýasy ugurdan terbiýe, tälim berýän adam.

Atan — biçilen erkek, agta (düýe hakynda)

Atlyk (köne söz) — irki döwre degişli bolan ýerden-suwdan peýdalanmagyň bir görnüşi.

Atyllan [atylla:n]: **atyllan düýe** — birnäçe ýyllap gaýman, gysyr galan düýe.

Awara — ykmanda, sergezdan. «Mydam sergezdandyr awara köňlüm.» (Mollanepes)

Awlag [a:wlağ] — awçy üçin amatly bolan awuň bol ýeri. «Jereni bar, awlagy bar çölüniň...» (Kemine)

Aýgyr [aýğyr] **I** — 1. Atyň, eşegin we beýleki gylýallar maşgalasyna degişli bolan haýwanlaryň erkegi. «Gulan guýa gaçsa, gurbaga aýgyr bolar.» (Nakyl) 2. (gepleşik dili) Esrek.

Aýgyr [aýğyr] **II** (köne söz) — aýtgyr, diýgir, aýdagan (adam) «Aýtsaň — aýgyr, diýseň diýgir.» (Nakyl)

Aýlag [a:ýlağ] — ummanyň, deňziň, kölüň gury ýere süsňäp girýän öwrümi, ýeri. (Garabogaz aýlagy)

Aýnagonç [a:ýnağonç] — ýalpyldap duran gonçly, gonjy laklanan (ädik hakynda) «Aýnagonçly ädik ýaly doňup git.» (K. Gurbannepesow)

Aýrak — ýabany dag goçy. «Garrylarmyz öýde ýatar, Mergenlerimiz aýrak atar.» (Baýram şahyr)

Aýran — (aýrylmak işliginden bolup,) dürli tärlər, usullar bilen ýagy alnan (süýtten taýýarlanan) gatyk. «Gatyğňy aldym-da, gaýmagny iýdim, Aýrany galanda «siziňki» diýdim.» (Halk döredijiliginden) «Aýrandan aş bolmaz, näkesden — garyndaş.» (Nakyl)

Aýry — iki örküçli inen düýe, erek.

Aýryha [aýryha:] (gepleşik dili) — şerraý häsiýetli aýala, gyza käýinip aýdylýan paýyş söz.

Aýtym [a:ýtym] — 1. Eliň aýasy. 2. Belli bir möçberdäki kiçeňräk meýdan, ýer. «Tozap ýatan bir aýtym bar ýadymda.» (B. Kerbabaýew) ♦ **Aýtymy dar** — düşünjesi, dünýägaraýşy dar.

Aýuw (hyýaly) — ýabany adam ýa-da adam şekilli mahluk. «Aýuw men-ä, aýuw men, Gyz gulagny iý-u men, Syryk ýaly gyz görsem, Gülüp-gülüp bakar men, Sylaça ýaly oylan görsem, Myçyp-myçyp gaçar men.» (Halk döredijiliginden)

Aýyk — anyk, takyk; belli. «Bu çatma dünýä aýyk, Köl içinde dur gaýyk.» (N. Pomma)

Aýyl [a:ýyl]: **aýyl bolmak** — akyla aýlanmak, aýňalmak, seljermek. «Jahyllykda geçen işler geň görner, Kyrkdan aşyp, aýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Aýylmak [a:ýylmak] (köne söz) — 1. Ukudan açylmak, oýanmak. «Aýyl, aşygym, aýyl.»

(Magtymguly) 2. Gara öýüň tärimi gerlip, öý gurnalyp başlanmak. (Öýüň tärimlerini aýyp, gowşutlaryny bekerdiler)

Azman — dört ýaşyna ýeten teke.

Aznawur [aznowur]: **aznawur ýaly** — örän berdaşly, haýbatly, dogumly (adam hakynda)

Azyrganmak [a:zyrğanmak] — nebsiňe buýrup bilmän, az hasap etmek. «Azyrganan aç galar.» (Nakyl)

Azza (ýerli gepleşik) — 1. Jaýyň, eýwanyň üsti ýapylanda, pürsleriň üstünden keseligine goýulýan uzyn ýasy agaç. 2. Gaýygyň, nawuň iki gapdal taraplaryny biri-biri bilen bekermek üçin we kürekçiniň üstünde, oturmagy üçin keseligine kakylan agaç.

Babadaş [ba:wadaş] — daşgyn bolan garyndaş. «Başga ýagyň bolmasa, babadaşyň ýokmudy?» (Atalar sözi)

Babaly [ba:wa:ly] — Yslam dininiň däp-dessurlaryna laýyklykda merhuma jynaza çykylmazynyň önüsyraşynda jesedi ýuwmaga gatnaşyýy, üstüne girýän, gussal. ♦ **Ýüzüňi babaly görsün** — görmedigim sen bolsun, geregiň ýok. «Aldap aldym gyzyňy, babaly görsün ýüzüňi.» (Atalar sözi)

Babyr [ba:wyr] — pişikler maşgalasyndan bolan haýwan (pantera) «Daglaryň arslany, babyr peleňi.» (Magtymguly) ♦ **Babyr bilek** — ýogyndan güýçli bilek. (Babyr bilekli pälwan)

Badamak [ba:damak] (gepleşik dili) — çöküp oturan düýäniň dyzy bilen boýnuny turmaz ýaly edip biri-birine daňmak.

Badaşmak [ba:daşmak] — düýäni badaýana kömekleşmek. ♦ **Bagryň badaşmak** — biri-biriňe aýrylmaz ýaly baglanyşyklykda bolmak, juda ysnyşmak. (Näme, şonuň bilen bagryň badaşdymy?)

Badyşütür [ba:dyşütür] (köne söz) — çalt ýöreyän düýe. «Bagyş kyldyň badyşütrüň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Bagyşbag [ba:ğyşwağ] — gara öýüň ganatlarynyň seplesýän ýerini (gowşudyny) berkidilýän ýüp, bag.

Bakan — atyň we ş.m. toýnagynyň iç ýüzündäki oýtak ýer, çukurjyk.

Bakgal [bakga:l] (köne söz) — çay, şeker, un, burç we ş.m. ownuk-uşak gurak bolan iýmitlik zatlaryň satyjysy. «Bazar görki bakgal, ýigit görki sakgal.» (Nakyl)

Bala [ba:la] — 1. Uguň ýonulyp, tüýnügiň gözlerine geýdirilýän dört gyraňly uýy.

2. (köne söz) Ýokary, beýik, üst. «Sypasam, sagryň tekiz, bala belentdir gerişiň.» (Mätäji)

Baljak — gylyç, gama ýaly sowuk ýaraglaryň sapynyň tyg tarapyndaky ýasyja egri (~) demir. Baljak tygyň eliňe zeper ýetirmeginden goraýar we gylyjyň gynynda mäkäm durmagy üçin, gynyň agzyndaky demir gurşawa bekerilýär. «Öwezmyrat batyr gylyjynyň baljagyny ýazdyrды.» (A. Gowşudow)

Ballada [balla:da] — hekaýa mazmunly şygyr eseriniň bir görnüşi.

Barga [barğa] **I** — suwuň ýapaşak örküçlenip akýan ýeri. ♦ **Barga-barga bolup akmak** — has belendiräkden dowamly örküçlenip akmak. «Suw akar barga-barga, Çagyrdöwletli garga.» (Halk döredijiliginden)

Barga [barğa] **II** — ir bolan guzy. «Baýyň ogly barga oýnar, Begiň ogly ýorga oýnar, Bidöwletiň çagasy zagyldadyp, garga oýnar.» (Nakyl)

Basran [basyran] **I** — (basmak işliginden bolup,) 1. Peýnir ýasalanda peýniriň üstünden agramlyk goýulýan enjam. 2. Mallara tagma basylanda gyzdyrylyp basylýan sim we ş.m.

Basran [basyran] **II** — guýynyň utunlaryny birikdirip, çarhyň içinden geçýän ok.

Basyk — 1. Damak mázleriniň iriň kültäp, çişme keseli, angina. 2. Boguk, gyryljyk (ses)

Basyrgy [basyrgý] **I** — bir zadyň üstüni ýapmaga, basyrmaga niýetlenilen zat, örtüji serişde.

Basyrgy [basyrgý] **II** — seret. **Basryk** 1.

Basyryk — 1. Atyň üstüni basyrmak üçin ulanylýan keçe, atkeçe, basyrgy. 2. Matanyň gyrasyna salynýan tikin, basdyrma (matany)

Başlyk — aýakgabyň gonç bilen burun aralygyndaky üstki, ýüz tarapy.

Batyl [ba:tyl] (köne söz) — 1. Kör. (Gözleri batyl bolupdyr) 2. (göçme many) Bekli, ýapyk. «Açylsyn batyl ýollaryň.» (Kemine) 3. (göçme many) Zehinsiz, sowatsyz.

Baýak — ol gün, arada, öň. «Kyýamatdan bir söz diýdim baýakda, Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda.» (Magtymguly)

Baýar — hökümdar, hojaýyn. «At eýerden gaçar, gul — baýardan.» (Nakyl) «Seň Özüňsiň maňa ýalňyz hökümdar, Bendeleňden baýar däl maňa derkar.» (Saady)

Bazygär [ba:zygä:r] (köne söz) — oýunçy. «Bu dünýä bazygärdir.» (Magtymguly)

Beg [beğ] (köne söz) — nökerlerbaşy, goşun önbaşçysy, harby ýolbaşçy; baýar. «Gul ogly beglik islär, beg ogly gulluk islär.» (Nakyl) «Alymyň arrygyndan gork, begiň — semzinden» (Nakyl)

Bejit [beji:t] (köne söz) — 1. Tiz, basym, derhal. 2. Äşgär. «Bejit bilgin, sen bialal ölüp sen, Biakyl Görogly, nadan Görogly.» («Görogly»)

Bekewül — 1. Toýuň kethudasy, beýemçisi. «Uly toýuň bekewüli, häkimi, Bölek-bölek myhman çekenler kany.» (Magtymguly) 2. Türkmen milli göreşinde eminlik edýän adam.

Bertik — doly bitmedik döwür-ýenjik. «Ölümde horluk ýaman, döwürden — bertik.» (Nakyl)

Beşer (köne söz) — ynsan, adam. «Seniň dek näzenin dogmaz beşerden.» (Dosmämmet)

Beýaz [beýa:z] (köne söz) — 1. Ak. 2. Birnäçe şahyryň eserlerinden nusgalary öz içine alýan ýygyny, antologiýa. «Köýgen dertli ýürekden çyksyn otlug beýazym.» (Mollanepes)

Beýemçi — 1. Toý-meýlisiň başlygy, meýlisi alyp baryjy, tamada. «Toýuň beýemçisi Berkeli, Barçalar ýanynda sarpaly.» (Edebiýat) 2. Bir işe, tutuma baştutanlyk edýän.

Beýewan [beýewa:n] (köne söz) — giň çöl, meýdan, düz. «Bir guş idim, beýewanda tutuldym.» (Kemine)

Beýewbar [beýewwa:r] (köne söz) — duýdansyz, birden. «Mähtäjini beýewbar Mansur deýin assalar.» (Mätäji)

Beze — köplenç adamyň elinde, ýüzünde emele gelýän deri keseli.

Bezirgen [bezirğen] — (bazargan sözünden bolup,) ilden-ile, ýurtdan-ýurda aşyp, söwda edýän täjir, söwdağär. «Alaman soňy aç, bezirgen soňy — paç.» (Nakyl)

Bezm [bezm] (köne söz) — şatlykly oturylyşyk; keýpi-sapa. «Iki aşyk bir-birine bezm eder, Çola ýere barsa, jany hezl eder.» (Kemine)

Bähre (köne söz) — peýda, nep; kanagatlanma, hezillik. «Könlüm bähre tapar oýnan oýnuňdan.» (Kemine)

Bigäne [bi:ğä:ne] — keseki, ýat. «Bigäne kylyp bizni, özgäni söýen ýarym.» (Ýagmyr. XIX asyr)

Bihuda [bi:huda] — biderek, boş, netijesiz (gürrüň, iş we ş.m. hakynda)

Bike [bi:ke] — häkimleriň, baýlaryň we ş.m. aýalyna hormat bilen ýüzlenip aýdylýan söz, hojaýyn aýal. «Arpa undan köke bolmaz, gyrnakdan — bike.» (Nakyl)

Bildir [billir] — geçen ýyl, öten ýyl, bireýýäm.

Bilekse — (bilek sözünden ýasalyp,) 1. Mallaryň öň aýagyndan, injiginiň aşagragyndan daňmak üçin ýüpüň ujundaky halka. 2. Gandalyň goşara ildirilýän halkasy.

Bilew [bilöw] — ýiteldýän, ýonýan, tekizleýji gural (toçilo)

Bilik I (köne söz) — habar. «Duşmandan bilik sormagyl.» (Kätibi)

Bilik II — bilim. «Bilik sorma köp sürdi diýip ýaşyny.» (Magtymguly) «Owlak — ýiliksiz, oglan — biliksiz.» (Nakyl) ◇ **Biligi bar** — işiň ýagdaýy barada habarly.

Binowa [bi:nowa] **I** — garyp, misgin; bagtsyz, biçäre, pakyr. «Magtymguly binowa, biçäre andalyby.» (Magtymguly)

Binowa [bi:nowa] **II** — akylsyz, nadan. «...Oňa garşy gidýänler akylsyz, binowadyr.» (Edebiýat)

Binurbat [bi:nurwot] (köne söz) — geçirimsiz, rehimsiz. «Sen meni köýdürdiň binurbat zalym.» (Kemine)

Bismil — adamyň topugyna, dyzyna çykýan ýara. «Garyp aýdar hijran bile talandym, Bismil olup, öz ganyma bulandym.» («Şasenem-Garyp»)

Biý [bi:ý] — parasatly, bilimdar. (Biý adam)

Biýara [biýa:ra] — gawun, garpyz, kádi we ş.m. ýaly käbir bakja ekinleriniň pazyly.

Bodul (gepleşik dili) — gyňyr; alçak sözünüň antonimi. «Alçak aş iýer, bodul poh iýer.» (Atalar sözi)

Bogaldak [boğollok] — ýelken berkitmek üçin, gämilerde edilýän beýik sütün. «Bogaldakda bagly şeýle bir ýelken, Diýersiň, matasy atlazdan eken.» («Perhat we Şirin»)

Bota [bo:to] (köne söz) — köşek. «Botasy galan düýe dek, eňrär imdi.» (Aly «Kyssaýy Ýusup») **Botlamak** — düýäniň köşeklemegi.

Bowun (köne söz) — ak öýüň üzükleriniň üstüne ak ýa-da altynsow reňkli matadan (ýa-da başga materialdan) tutuş örtüp edilýän bezeg, zynat. «Kamgan ogly han Baýandyr gara ýeriň üstünde ak bowun öýler tutup, ýüpek halylar düşedi.» («Gorkut ata»)

Boýçy — 1. Suwuň çuňlугy ölçenilýän, boýlanýan ağaç. 2. Çayly kasede çömmelip, dikelip durýan çöp. «Çay içdim, käsämde bir boýçy gördüm.» (A. Kekilow)

Boýnak [boýnok] **I** — joşgunly, göçgünli, yhlasly, dogumly; örän çus (at, mal hakynda)

Boýnak [boýnok] **II** — mal derisiniň (meşik, tulum, ýanlyk) boýny.

Boýnamak [boýnomok] — 1. Boý almak, ösmek. «Oýnap ekdim, boýnap bitdi.» (Nakyl) 2. Ýoldan çykmak, ugrundan sowulmak (çapylýan at hakynda) (Çapyp barýan atlaryň birisi boýnap, ýoldan çykdy) 3. Işe öwrenişmek, endik edip başlamak (mal hakynda) «Ýaş öküz işe boýnady» (Edebiýat)

Boýra [boýro] — 1. Suwda bitýän uzyn baldakly gamyş pisint ösümlik. 2. Inçe gamyşdan örülen düşek, çypda. «Boýra düşegimi aldy astymdan.» (Magtymguly) «Daýhana boýra-da per ýaly görner.» (Saady)

Boýuntyryk [boýunturuk] — 1. Goşa ýa-da araba goşulýan iş mallarynyň boýnuna geýdirilýän enjam. 2. (göçme many) Eziji güýç, zulum, sütem. «Zulum boýuntyrygyny küçenlän zaman.» (B. Kerbabaýew)

Boýurganmak [boýurğonmok] — zeýrenip aglamak, hamsygyp aglamak.

Boz — çalymtyk (reňk) «Ak iner çökmese, boz maýa gaýmaz.» (Nakyl) (gar we ýer hakynda) ◇ **Boz ýer** — heniz ekilmedik, özleşdirilmedik ýer.

Bökdergi [bökdörgü] — atyň eýeriniň ardyna daňylýan ýük, ga:njy:ğa daňylýan ýük, goş.

Böke [bökö] **I** (gepleşik dili) — pälwan. «Ýykylsaň, bökeden ýykyl.» (Nakyl)

Böke [bökö] **II** (deňiz) — ýelkenli nawuň (uly göwrümli gaýyk) düşegi (gamyşdan we ş.m.)

Böleň [bölöň] (köne söz) — peslik, dere; çemenlik, otluk ýer. «Gülüzar nowça böleňli.» (Magtymguly)

Buga [bužo] — öküz. «Akmagyň oýny ýaman, buganyň — boýny. (Nakyl)

Bugabasar [buğobasar] — iki ýaşyny dolduran tüwe.

Bugra [buğro] — iki örküçli erkek düýe, heşdek. «Bugralary jaňly gelin.» (K. Gurbannepesow) «Bugra alsaň — butlusyndan, sygyr alsaň — süýtlüsinden.» (Atalar sözi)

Bugurçy [buğurçy] — üç ýaşyndaky düýe. «Gar ýagsa, bugurçy aglar, garyp ölse, kim aglar?!» (Nakyl)

Bugz [buğuz] (köne söz) — duşmançylyk, görüpçilik. ♦ **Bugz bolmak** — duşman bolmak, göwni galmak. «Ýaman işdir bugz bolmak är — ärden.» (Magtymguly «Aý-günüňiz batmaga»)

Bujak [bu:jok] — goýun-geçiniň derisinden edilýän gabyň, ýanlygyň, meşigiň goly. «Ýanlyk ýaýylanok eýýämden bäre, Şakyrdaşyp gurap galdy bujaklar.» (B. Hudaýnazarow «Kyrk üçünji ýylyň çöregi») «Bal akar bajagyndan, Ýag damar bujagyndan.» (Hüwdi)

Bulak [bulok] — çeşme we çeşme suwy akýan ýapjagaz. «Mesgen tutup ýatsaň bulak başynda.» (G. Bäşi)

Buldurçyn [bullurçun] — garyň ýüzündäki ýyldyrap görünýän ýyldyrawuklar.

Buljum — buky, gizlin (ýer)

Buljura [buljuro] — guýynyň agzyndaky tegelek halka.

Burgun [burğun] — derýada suwuň tovlanyp akýan ýeri. «Ýa girdapmyň, ýa burgunmyň, näme sen?» (Magtymguly)

Burjy — 1. Haýwanlaryň guzljak bolanda çekýän yzasy, agyrysy. (Ýaş geçiniň burjusy has-da güýçli bolýar) 2. Gyşyň aýazly günleri baglaryň, sazak, çerkez we ş.m. ösümlikleriň gollarynda, şahalarynda emele gelýän gar görnüşli buz. «Gar ýagmyrly burjy baglan, Keremli daglar görüner.» (Magtymguly) «Agaçlar burjulap, ýerler doňupdyr.» (Ç. Aşyrow)

Burun — 1. Dem we ys alyş organy. 2. (köne söz) Öň, ozal, öňürti. «Saglygyň gadyryny bilgil, hassa bolmazdan burun.» (Magtymguly)

Burunsa [burunso] — düýebaşlygyň düýäniň burnunyň üstünde durýan we owsara birigýän bölegi.

Buý [bu:ý] (köne söz) — ys, kok. «...Buýy betnamdyr palaw.» (Körmolla)

Buzaw [buzow] (ýerli gepleşik) — göle, höjek, tana. «Otlaga gaçar buzawlar, Öňün başlar ýagşy gäwler.» (Magtymguly) **Gäw** — sygyr.

Buzgunç [buzğunç] — aýratyn, özboluşly ys (täze matanyň, eşiğiň ysy hakynda)

Bükür — itigi (köplenç çagalarda bolýan oňurga keseli) keselli ýa-da bil oňurgasy şikesläp, küýkeren küýki. «Garra gaýmak ýaraşmaz, ýigide — bükür.» (Nakyl)

Büýli [büýlü] — düýäniň burnundan geçirilýän bir ujy toýnujak şekilli, beýleki ujy epenekli (şaybaly) agaç.

Byradar [byra:dar] (köne söz) — dogan, garyndaş. «Byradarlar, meni ýollaň ýoluma.» (Aýdymdan)

Byrag [byra:ğ] — dini düşünelere görä gatyrdan kiçiräk, eşekden ulurak, ýüzi adam ýüzüne, guýrugy we toýnagý sygryňka meňzeýän bir atyň ady. Muhammet pygamber, göýä, şol ata münüp, asmana çykanmyş. «Geldi zybanyma sözi byragyň.» (Magtymguly)

Çagaryk [çağaryk] — tüýnügiň içindäki atanaklaýyn agaçlar. «Öýüň çagarygy gysygam bolsa, tüssesi göni çykýandyр.» («Gülпам»)

Çagşyl [çağşyl] — ýylgynyň gurap galan şahalary.

Çakja — ýanyň bilen göterilýän dürli görnüşdäki nas guty, nas kădi. «Çakjaňy ot eýläp, burnuňa dykar.» (Magtymguly)

Çakrym [çakyrym] — 1. Uzynlyk ölçegi bolup 1.07 km. deň bolan aralyk. 2. Ýagty salýan zatlardan düşýän ýiti gün şöhlesi.

Çalaw [çalow] — üwelen uny we ş.m. susup alyp, gaba salmak üçin esbap, susguç.

Çalça [ça:лча] — zolak-zolak çyzmykly, elde dokalýan irimçik galyň matadan tikilýän kiçiräk gap, kiçiräk çuwal. «Çalçalaryňy eýeriň syrtyna daňdajyk, adamyňa iberäý.» (B. Kerbabaýew)

Çalkama — mäsli çorba.

Çalma — selläniň pessejik, ýasydan tegelek görnüşlisi. Epläp, orap, ildirmek, gysdyrmak, daňmak manyly «çalmak» işliginden ýasalan söz. «Men beýle zatlara goýamok gadyр, Çalma gedemligiň bir nyşanydyр.» (Saady)

Çalmar — çopan-çoluklaryň pürli gyrymsy agaçlardan içinde oturmak, dem-dynç almak üçin edinen taşasy, aýmança.

Çalpaw [çalpow] — suw ýygnanyp batga bolup ýatan giň ýer, meýdança.

Çaman — ýyldam däl, ýüwürük bolmadyк. «Alanyňa ýaman diýme, müneniňe — çaman.» (Nakyl) «Çaman ördek ir uçar.» (Nakyl)

Çandyr [çannyr] — adamyň endamynda bolýan artykmaç ösüntgi.

Çañňal — baş barmak, penje, çeňňel. (Üýşmek pula çañňalyny urdy)

Çapraz I — häzirki bir manatlyк metal puluň ululygyndaky tegelek, ortasy güberçek, iki tarapynda gulupjagazlary bolan kümüş şaý. Iki bölekden ybarat matanyň hersiniň ýüzüne dört hatar edip, 40-50 çemesi çaprazy, onuň aşagyna-da çañňany berkidip, ýaş gelinler çabdynyň ýakasyndan aşaklygyna taýlap dakynýarlar. «Alyň, meniň çapraz bilen çañňamy, Watan üçin gaýgyрmarmyn öňňämi.» (N. Pomma)

Çapraz II — 1. Iki dyzyň daşyna atanaklaýyn saralyp alynýan ýüpek ýa-da ýüplük. (Bir çapraz ýüpek) 2. (köne söz) Saga-sola, ondan-oňa. «Elbent aýdar, saz arkama baglydyр, Synalarym syýa çapraz daglydyр.» («Nejep oglan») ♦ **Çapraz bolmak** — aryňyň, pyçgynyň dişleriniň birisiniň eýläk, birisiniň beýläk edilip, başaşa gyýyklygynyň bolmagy. (Pyçgynyň çapraz bolmasa, gowy kesmez) **Çapraz gelmek** — ters gelmek (gürrüň, pikir we ş.m.)

Çaran — sil, ýagyn suwunyň emele getiren kiçiräk jary, jaran.

Çaraýna (köne söz) — ok geçmezlik üçin, dört bölek metaldan ybarat bolup, sowuda dakylp, gursakdan we arkadan asylýan söweş esbapy. «Çaraýna baglanyp geýmiş sowutlar.» (Magtymguly)

Çarçuwa [ça:рçuwa] — äpişgäniň, gapynyň we ş.m. daşyndaky dörtburç gurşawy, söýe (ramka) «Erkekler dur, göýä, çarçuwa ogşap, Näzenin aýallaň daşyny gurşap.» (A. S. Puşkin)

Çargat [çarğat] (ýerli gepleşik) — uly ýüň ýaglyк, ça:рşaw ýaglyк. «Etreк, Gürgen ters okap, Gyz çargadyn ýel kakar.» (Läle)

Çarhowuk — gapy, äpişge oturdylyan ýeriň ýokarsyna goýulýan agaç.

Çarpaýa [ча:рpa:ya] (ýerli gepleşik) — dört aýakly krowat. Çar (dört) we paýa (aýak, direg)

sözlerinden ýasalan söz. ◇ **Çarpaýa galmak** — atyň öň aýaklaryny galdyryp, art aýaklaryna galmagy.

Çaryk (köne söz) — düýäniň, sygryň hamyndan tikilen ökjesiz aýakgap. «Gedaýa çaryk berseň, ýamalygyny hem dilär.» (Nakyl)

Çatma — seret. **Oraça**. «Garaja çatmaň öý bolsun, Gapyňyzda toý bolsun.» (Ýarmezan)

Çaw [ça:w] — owaza, dabara. ◇ **Çawy düşmek** — dabarasy gelip ýetmek.

Çaýteýi [ça:ýteýi] (gepleşik dili) — ýeňil ertirlik, çala garbak-gurbak, çaydan öň iýilýän azajyk iýmit, ýürekse. (Çaýteýi edinsek, niçik bolar?)

Çebşek [çewşek] — towşanyň çagasy.

Çekize [çeki:ze] — ýagy alynmadyk gatygyň biz haltada süzülen goýy galyndysy, süzme.

Çekjeri — bir ýaşly ýabany doňuz.

Çelgi [çelgi] — ýolsuz ýerlerde, çölde azaşmazlyk üçin goýulýan her dürli görnüşde bolan belgi. «Oňa akyl ýetirmäge jan edip, Ýollardaky çelgilere syn edip.» (Saady)

Çeltik — tüwiniň içinde arassalanman galan däne, şaly we başga däneler. «Tüwiniň çeltigi köp eken.» (Edebiýat)

Çemmer — howudyň mäkäm durmagy üçin, düýäniň garnynyň aşagyndan we öň aýaklarynyň yzyndan alnyp daňylýan ýüp. ◇ **Düýe çökerip çemmer işmek** — bir işi howul-hara etmek.

Çeňk — okaradyr-çanagyň, çäýnek-käseleriň we beýleki gap-gaçlaryň çatyna, döwüğine simden, metal plastinkadan edilen berkitme, ýama, sep. «Bir gysym guşdyrnak gök çäýy aldy-da jüründigi çeňkli köne çäýneklere atdy.» (Ş. Taganow)

Çeňneç (köne söz) — söweş geýimi bolup, eliň, penjäň arka tarapyny goraýan polat örtük. Çeňnejiň ýokary tarapy golluga berkidilýär. Çeňnel, çaňnal (penje) sözünden ýasalan söz.

Çeňnel (ýerli gepleşik) — 1. Seret. **Çaňnal**. 2. Bir penje möçberindäki ölçeg, zat.

Çepbetew [çepbetow] — ýüzi sary we gara çyzmykly elde dokalan ýüpek mata. «Çepbetew çabydyň bar eken, ýeňi-ýany dar eken.» (Halk döredijiliginden)

Çerrik — 1. Çölde bitýän zäherli ot. 2. Şol otdan döreýän howply mal keseli. «Çerrik bolsa, ertire berin çykarmyka?» (B. Kerbabaýew)

Çeten — çatma, ýönekeýje öý. «Ne watan galar, ne — çeten.» (Magtymguly)

Çetir (ýerli gepleşik) — dört ýaşly düýe.

Çilten — dini, ylmy derejeleri biri-birine barabar bolan 40 sany keramatly pir, öwliýä. „Erenler ýaran bolsun, çiltenler howandar bolsun.” (Edebiýat)

Çit — ýukajyk nah mata, jir. «Egnimde çit köýnek, gülleri maýda.» (Halk döredijiliginden)

Çok — köpçülik, märeke. «Çopan adam çoka bolmaz, ala garga oka gelmez.» (Nakyl)

Çolamak [çolomok] — gundamak, oramak, daşyna saramak. «Kepen donuna çolap, salarlar göre beýle.» (Seýdi)

Çolpy — söwüt çybygyndan örülen susak görnüşli süzgüç.

Çomak [çomok] — 1. Tutary gaýyşly, uýy diş-diş tommaýly söweş taýagy, serdesse. «Çala bilen ýigide ok bilen gylyçdan bir çomok ýegdir.» («Gorkut ata») 2. (göçme many) Töňňe.

Çomakaý [çomokoý] — howudyň sypal dykylan somalyp duran yzky bölegi, çomy.

Çomry — oturymly we esasan, ekerançylyk bilen meşgul bolýan ilat. «Çarwanyň hory bolandan çomrynyň zory bol.» (Nakyl)

Çopantak [çopontok] — gep-gürrüň bilen işi bolmadyk sada adam, mö:n.

Çopur — ýüzi mama dişän ýaly, gotur. (Çopur adam)

Çortmak [çortmok] — ýogyndan gysga boýly. (Çortmak adam)

Çory [ço:ry] (köne söz) — hyzmatkär gyz. «Segsen müň gul gerek, segsen müň çory, Segsen müň at gerek, reňki dory.» (Talyby)

Çowdary [çowdory] — gara çörek bişirilýän galla ekini we onuň dänesi.

Çöňňe [çöňňö] — 1. Gowy görmeýän, kütek (göz hakynda) «Çöňňeler görejiň göze myhmandyr.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Emelsiz, başarnyksyz, çemesiz.

Çöwlik (köne söz) — guýynyň örüminiň aşagynda goýlan ýasy, tegelek agaç.

Çöwüm — akar suwuň çuň ýeri.

Çöwmek [çöwmök] — julk etmek (adamyň, haýwanyň içine depip we ş.m.)

Çowşi [çowşü] — gara öýüň üstünden atanaklaýyn geçirilip, çowşi gazyklaryna berkidilýän ýüp, ýagny, öýi ýel ýykamazlyk üçin. «Gaý ýykýandyr öýi, etseňem çowşi.» (N. Pomma)

Çözi [çözü] — süýjiçegäniň ýagy.

Çulba [çulwo] — depäniň, dagyň beýgelen ýeri, gyr ýerlerindäki beýik depe.

Çuluk — çünki gyzył, petekesi ak, galan ýeri garamtyl suw guşy (çernyş)

Çulum — ykjam, işine ukyply, galdaw. (Çulum adam)

Çus — 1. Çalt ýöreýän (mal hakynda) 2. (göçme many) Çalasyn, ökjesi ýeňil. «Işde çus bol, saçakda — sus.» (Nakyl)

Çuwalgyz [çuwolğyz] — gaýtarma. «Tas şahyr bolupdym çuwalgyz wagtyň.» (K. Gurbanpesow)

Çüprek [çüprök] — 1. Kelte, gyryk, ýaramaz (ýüň hakynda) 2. Köne-küşül ýüň geým, şylha. «Emelsiziň dili awy, çüprek geýimiň biti awy.» (Nakyl)

Çürrük — depesi ýa-da aşagy çowly, inçe, zürrük. Çüri sözünden ýasalan söz.

Çürrükdepdi [çürrükdepdi] — 1. Üşürilen, depesi çürelip duran gummy köpçüligiň, döwçiniň depjek bolmagy, eşşiniň (eşekçi) bolsa depdirmän, gorajak bolmagy görnüşli çaga oýny. 2. Çürrükdepdi oýnunda depilýän, basgylanýan depesi çüri ýumşak gum, çürrükbaşy.

Çürrükbaşy [çüürükbaşy] — seret. **Çürrükdepdi**. 2. **Çürrükbaş öwrülmek (dönmek)** — depelenmek, basgylanmak, harlanmak (öý-öwzar, gurrumsaklaryň mesgeni we ş.m. hakynda) «Onuň öýi çürrükbaş öwrülipdir, gybat edişesiň gelse barybermeli.» (Edebiyat)

Çüwde [çüwdö] — 1. Paltanyň ýeňsesi. 2. Kelläniň galyp duran ýeňse tarapy.

Çüýke [çüýkö] — ik egrilende külbike barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da esgiden edilen halka, (ol halkajygyň daşyna ýüň hem oralýar) sarmak. «Pişge sarýan senedem, Gök esgiden çüýkedi.» (N. Pomma)

Çygar [çy:ğar] — gury däl, çygly, öl (sazak, gandym, çerkez we ş.m.)

Çykamak — mala ýüklemek, arkaňa almak üçin, odun-çöp, goş-golam we ş.m. zatlary tertipli toplan, ykjam daňmak, terslin-oňlyn goýup daňmak.

Çymçyk — serçe. **Çymçyk (jan) ýaly** — hor, ejiz, zordan süýegini süýräp ýören; müçesi kiçijik (adam hakynda) «Pyrakyň odundan bir çymçyk jany, Aýrallyk bir dertdir, ýokdur dermany.» («Perhat we Şirin»)

Çymylgan [çymylğan] — 1. Ýere ýazylyp, ýaýbaň ösýän ösümlik. 2. (köne söz) Ýumşak, tegelek düşekçe. «Çymylgan ýorganyň guwuň perinden, Agdarlyp ýatmaly saçlaryň bardyr.» (Zynhary)

Çypda — gamyşdan edilen düşek, boýra.

Çyraýly [çyra:ýly] — gelşikli, owadan, görmegeý. (Ýüzleri çyraýly mährem eneler)

Çyrla — ygal suwlaryny ýygnamak üçin, takyrlarda gazylyan guýy.

Çyrpmak — ýuwan eşigi ahyrky gezek arassa suwa sokup çykarmak, durlamak.

Çyrpy I — ýeňlenilmän kellä atylýan hemme ýeri keşdeli aýal geýimi. «Göýä, sünnälenen sarymtyl çyrpy.» (K. Gurbannepesow)

Çyrpy II — ujy inçelip gidýän ýüp, gamçy we ş.m.

Çytawun [çyta:wun] — çygly, birneme aýazly, bulutly, gamaşyp duran (howa)

Dam — duzak, gapan, tor. «Bilbil hile bilen bu dama düşdi.» («Şasenem-Garyp»)

Damana — ýapgyt, eňňit, dagyň etegi. ♦ **Damana ýoly** — dag etegindäki ilatyň aýdym aýdyş ýoly, täri.

Dan [da:n] — giň eşikden kesilip aýrylýan ýa-da dar eşige urulýan dilkaw mata bölegi.

«Bu köýnegiň ýanyndan dan almaly.» (Edebiýat)

Daraýy [dara:ýy] — erşi gyzyly, argajy ýaşyl, tarada syk dokalan ýuka ýüpek mata. «Birisiniň geýdijegi daraýy.» (Arryk)

Dartma — jykyra suw geçirýän ýapjagaz. «Günaşadan dartmasyny artarsyň.» (Durdy Gylyç)

Daz — 1. Hasylysyz şor ýer. 2. Kel. «Daz-da darakly boldy, o-da gerekli boldy.» (Nakyl)

♦ **Daz ýasamak** — örän çalasyn hereket etmek, zowurdap çalt ýöremek, gitmek. «Görükdir ol bir çopanyň alňasap, Öz ýanyna gelýänini daz ýasap.» (Saady)

Degdi [değdi] **I** — belli bir kârde işlemän, ýaltalyk edip ýören. «Hut ykmanda degdi itlere ogşap, Geçirýäriň gyşy digdiräp, gagşap.» (Saady)

Degdi [değdi] **II** — keçeden taýýarlanyp, ädigiň içinden geýilýän aýakgap, ädikkeçe.

Degenek [değenek] — 1. Elde tutmaga we bir zady urmaga oňaly (taýak we ş.m.) 2. (göçme many) Ykjam, çalasyn, berdaşly (adam) (Meýdança degenek jahyl oglanlar toplanypdyr)

Degim [değim]: **degim degmek (ýetmek)** — käre, wezipä eýe bolmak, emel ýetmek. «Degim degse näkes äre, ili synar para-para.» (Aşky)

Degimsiz [değimsiz] — süwümsiz, kelpen, gopbamsy. «Degimsiz degim ýetse bir sagat, Alar awun, salar guşun aňlamaz.» (Magtymguly)

Degre [değre] — daş-töwerek, töwerek, çar tarap. «Degresinde saýrar şeýda bilbiller.» («Saýatly-Hemra»)

Degsin [değsin]: **degisin etmek** — öleniň hormatyna sadaka bermek, bişirilen zady iýip, doga okamak.

Dellal [della:l] — söwda geleşiklerinde araçy bolýan adam.

Demgir [demgi:r] — 1. Kesgir. (Demgir gylyç) 2. (göçme many) Kesgin, haýbatly, höküm ediji; dogumly, batyrgaý (äheň, gepleýiş barada) (Wekiliň demgir sözleri raýatlaryň howuny basdy)

Dendan [denna:n] (köne söz) — diş. (Terbiýesiz ösen çagalary kakasynyň dendanyny dökükdir)

Dendana [denna:na] — sürülen ýerleriň keseklerini owardýan diş-diş gural (ma:la)

Deňňene — oturylyşyk etmek üçin, deň harajat çekip, bişirilýän nahar. «Deňňenä deň şarik.» (Nakyl)

Depel — atyň, käbir dowarlaryň maňlaýynda bolýan ak, dor we ş.m. reňki. «Depeli bar maňlaýynda hal kibi.» (G. Magrupy) ♦ **Atyň depeli ýaly** — selçen, güri däl. (Bu ýyl gyrda çomuç az bitipdir, atyň depeli ýaly her goldan bolaýsa birisi tapylýar)

Depirjik — gödek, gaharjaň, zalym; kemsidip, depeläp duran. «Dek başyňy depirjik äre berme.» (Nakyl)

Derbaz [derwa:z] — dartylan ýüpüň, tanapyň üstünde her-hili oýunlary ýerine ýetirýän, darbaz. «Derbaz oýnap altyn gabak atarlar, Müň tümen baýrakly toýlary bardyr.» (G. Magrupy)

Derbent [derwent] — dagyň derelerinde, jülgelerinde esasy geçelge. «Elmydam derbent sakladym, Gelen ganymy okladym.» («Görogly»)

Derdeser — 1. Kellagyry. Dert we ser (baş, kelle) sözlerden ýasalan söz. 2. (göçme many) Kynçylyk, päsgel; alada-gaýgy; hysyrdy. (Maňa derdeser bolup ýör)

Dere — daglyk ýerlerde iki ýany beýiklik bolup uzalyp gidýän giňişlik ýer. «Dere eýesiz galsa, tilki beglik eder.» (Nakyl) «Dereden suw ýetmez, dagdan — kölege.» (Nakyl)

Deresygyr [deresygyr] — sugun.

Derlik — 1. Seret. **Içirgi.** «Mahmal derlik, gülnary (nar gabygy oýkalyp, sürtülip gyzardylan) ýona, tylla gaýyşly eýer salyp, Gyraty eýerläp, kemsiz bezendi.» («Görogly») 2. (ýerli gepleşik) Telpegiň iç ýüzüne iki gat matadan tikilen içlik; telpege der siňmezlik üçin, ýörite matadan tikilen gap, tahýa.

Dermanda [derma:nna] (köne söz) — ejiz, biçäre, pakyr. «Dermanda goýmagyl, ýa Züljelalym.» (Magtymguly)

Desgaw [desğa:w] — kiçijik piljagaz (oturan ýeriňden ýer ýumşatmak üçin)

Deslap [desla:p] — ozal, ilki, iň owal, ilkinji. «Olja diýip, deslap özbegi çapdy.» (Durdy Gylyç «Zalymlar»)

Desmal [desma:l] — elýaglyk. «Ýel degip göterdi ýüzde desmalyn.» (Mollanepes)

Desmalçy [desma:lçy] — ýapja, gylçy, ýaranjaňlyk edip eklenýän. «Desmalçylar öwse haýsy bir şany, Ol şöhrat däl, masgaralyk nyşany.» (Saady)

Desmaýa [desma:ýa] — baýlyk, mal-mülk, emläk; elindäki, öz ygtyýaryndaky düýpli baýlyk. Dest (el, gol), maýa (mülk, genç) sözlerinden ýasalan söz. «Akyl ýigide desmaýa, akylsyzyň ömri zaýa.» (Nakyl)

Dessik — tara daragynyň daşyna berkidilýän iki tarapy el tutarly, taranyň argajyny kakmak üçin ulanylýan senet, tara guraly.

Deşli — daýaw, göwresi uly (adam)

Deşt — çöl, sähra. «Hüňkara ýetirmän gyraryn sizi, Kerbela deşti dek çöllirim bardyr.» («Görogly»)

Däliz [dä:liz] — giräýeniňdäki otag; jaýyň otaglarynyň arasyndaky insizje geçelge (koridor) «Käte gahrymanym ilden saýlanyp, Däliziň ugrunda ýeke aýlanyp.» (A. Kekilow)

Didaktik [dida:ktik] — terbiýe beriji, öwüt alarly. (Dini didaktik eser)

Dide [di:de] — göz, çeşm, aýyn.

Dikarynlamak [dika:rynlamak] — dikanlamak, nazar dikmek, gönülemek. (Dikarynlap seretdi)

Dikeç — 1. Dikelip, dim-dik bolup duran zat. 2. Hamyr dürtülýän köp dişli gural.

Dilgir [dilgi:r] — göwni galan, öýkeli. «Diýdiler: «Söwdügiň dilgir bolupdyr,» Meger, bizden gaýry ýary bar — ýary.» (Aýdymdan)

Diňkaw [diňka:w] — şalynyň gabygyny aýrylýan depme (depip işledilýän) soky. «Diňk, diňk...» ses meňzetmesinden ýasalan söz.

Diňşir — saz seslerini dogry kabul edijilik we täzeden berip bilijilik ukyby. (Diňşiri güýçli)

Diwal [di:wa:l] — diwar, haýat. «Dogan dogana penadyr, Emekdeş diwal daşydyr.» («Görogly»)

Diwan [di:wa:n] **I** — şahyryň elipbiý tertibi boýunça ýerleşdirilen goşgular ýygyndysy. (Magtymgulyň diwany)

Diwan [di:wa:n] **II** — 1. (köne söz) Sud. «Pakýra zulm eden zalymyň işi, Rozy-magşar diwanynda bellidir.» (Magtymguly) 2. Ýokary döwlet edarasy; döwlet ýygnagy. «Türkini oňarmaz niçe mollalar, Arap dilin, diwan hatyn näbilsin, Elipden şermende gury selleler, Her sözüň aýatyn, ýatyn näbilsin.» (A. Şabende)

Diwana [di:wa:na] — 1. Gapy-gapy, oba-oba aýlanyp, Hudaýyň adyny dilinden düşürmän, doga okap ýören, derwüş. «Diwana geldi işikden, Suwa ýakyň meşikden.» (Halk döredijiliginden) 2. Däli, akylyndan azaşan. «Özi gepläp, özge gülse, dürdänedir, Özi gepläp, özi gülse, diwanadyr.» (Nakyl)

Doky — bekre balyklar maşgalasynyň içinde iň uly, tumşugy ýasyrak gymmatly balyk.

Dol [do:l] — degirmende üweljek däne guýulýan guýguç şekilli gap.

«Dolum doldy, göwnüm doldy.» (Nakyl) ♦ **Doluny (dolusyny) egismek** — baýlygyny, mülküni azaltmak.

Doly [do:ly] — guýudan suw çekýän erkegiň gidip-gelýän aralygy.

Dommal [dommol] — balyk tutmak üçin niýetlenen, boýy 5-6 m. uzynlykdaky dürli görnüşleri bolan gaýyk. Dommalyň ulusyny üç kürekçi sürüp, bir tonna çenli ýük ýüklenýär. «Ýatan dommallaryň ýok bir hasaby.» («Perhat we Şirin»)

Dorak [dorok] — aýrandan edilen süzme, ýagy alnan süýdüň süzmesi.

Dowa [dowa:] — däri-derman, em. «Derdimiň dermanyn, dowasyn sordum.» («Leýli-Mežnun»)

Dowamat [dowa:ma:t] (köne söz) — hemişe, elmydama. «Dowamatdyr il merdine, Awun bermez şir gurduna.» (Magtymguly)

Dowça [dowço] — heniz bişip ýetişmedik, gök (erik we ş.m.)

Dönejin [dönöjün] — dört ýaşynyň içindäki baýtal.

Dönen [dönön] — dört ýaşynyň içindäki at. «Beren taýyň «gunan» boldy, Ýyl aýlanman «dönen» boldy.» (Edebiýat)

Döwçi [döwçü] — çaga oýunlarynda eşekçiniň (eşşi) garşydaşy, garşydaşlary.

Döwet [döwöt] (köne söz) — syýa guýulýan çüýşe, syýadan.

Döwnemek [döwnömök] — bir zady düýpli öwrenmek, oňa zehin, yhlas sarp edip, anygyna-şanigine ýetmek, gaýta-gaýta barlap, lenç etmek.

Döwürýan [döwürýa:n] — ýorganyň dört gyrasyna tutulýan insizje reňkli, gülsüz mata.

Duluç — 2 ýaşly inen düýe.

Dura [duro] (ýerli gepleşik) — guş awlananda deňiz-derýa, köl we ş.m. ýakasynda buky üçin gazylyan çukur, ýatym.

Dügün [dügün] (köne söz) — toý, üýşmelen. «Asy bolup şikat etme dügünden.» (Magtymguly)

Düňelek [düňölök] — 1. Gabarasy ulurak dürli şekildäki tokga, bölek (daş, demir...)

2. (göçme many) Tagaşyksyz togalak, etli-ganly, ýognas (adam hakynda) (Mähnet düňelek adam)

Düňk — kerwende, hatarda iň ahyrky düýä dakylýan uly jaň. ♦ **Düňk ýasamak** — ylgap gitmek.

Düňle [düňlöl] — ile goşulmaýan, bus-bus, içi pikirli. (Düňle adam) ♦ **Düňle çöl** — janly-jandarlaryň juda az ýaşaýan giň meýdany, çöl-beýewan. (Düňle çöl bolup ýatan ýer)

Dürre [dürröl] — 1. Çig hamdan örülen gödek gamçy. 2. (göçme many) guşaklygyňdan asyp,

ýanjygyňdan sallap göterilýän rezin gamçy (dubinka)

Düşegaşy [düşöğäşy] — ýogalan adamy jaýlanyp gelnende, goýun öldürilip, gölegçilere berilýän nahar, ýanjanly. ◇ **Düşegaşyna ýarasyn** — ogurlap, talap, hilegärlik edip, puluny, zadyny alana, hakyny iýene ýitgä sezewar bolan adam tarapyndan (kähallatlarda) edilýän gargyş.

Düwdek [düwdök]: **düwdek (ýaly) bolmak** — gaty üşemek, bir ýeriň agyryp sanjamak, aş gaýgylanmak ýaly dürli sebäplere görä kelläni aýaklaryňy içiňe ýygryp, iki бүклүм болmak, kirpi ýaly düýrülme. (Onuň gara bulaşyp düwdek bolup ýatyşy atly barýanyň gözüne kaklyşdy)

Düýnemek [düýnömök] — öwlüýälere ýykylyp zyýarat etmek. «Keramatyn synap gördüm, telim öwlüýä düýnäp gördüm.» (Edebiýat) ◇ **Ýer düýnemek** — ýogalmak, dünýäden gaýtmak. «Ýusup deýin gözeldi boý-syraty, Zemin ony öz goýnuna düýnedi.» (Saady)

Düýt — 1. Dogry ýanmaýan çyradan we ş.m. emele gelýän tüsse. «Ýalan dünýäni eýläp düýt, At demi dumana döner.» (Muhammetrahym. XIX asyr) 2. Ýanýan zadyň tüssesinden, ýalnyndan emele gelýän gara.

Dygy [dy:ğy] — çen, çak; dynuw, dyngy, arakesme. «Aç-ýalaňaç gezýän dygydan kändi.» (A. Salyh) (Arasynda diliňe dygy bereweri)

Dygyly [dy:ğyly] — hasaply, kadaly. (Puly dygyly sowmak)

Dygysyz [dy:ğysyz] — arakesmesiz. (Ýagyş dygysyz ýagýardy)

Dyzbag [dy:zwa:ğ] — düýäni çökmek üçin öňki aýaklaryny ýeke-ýekeden dyzyndan epläp, garysyny goluna daňylýan, dyzarlanylýan ýüp.

Dyzdan [dy:zza:n] (gepleşik dili) — aýallaryň içki geýimi; aýal balagy.

Ebir [ewir] (köne söz) — bulut. «Ebirler owaz eýläp, dag kylar duman peýda.» (Magtymguly)

Ebleh [ewleh] (köne söz) — samsyk, akmak, nadan, akylsyz, ebla. «Eblehe hiç ýokmaz sözüň, öwüdiň.» (Magtymguly)

Eda [eda:] — 1. Özüni oňat alyp baryş, edep, saýhal. «Atanazar aga wekile garap, eda bilen gürrüňe başlady.» (H.Ýsmaýyłow) 2. Ýardam, kömek (Hiç ýerden eda tapman kösendim) ◇ **Eda bolmak** — 1. Kömek, goltgy bolmak. «Seniň sözüň eda bolmaz.» («Şasenem-Garyp») 2. Taýýar bolmak, taýyn bolmak. «Bir suprada eda bolsun aşymyz.» (Magtymguly) 3. Heläk bolmak. «Akyp eda boldy bagrymyň gany, Dowamat jigerim duzlar içinde.» (Kemine)

Edem I — erk, ygtyýar. «Ýöremäge aýagy edem etmedi.» (B. Kerbabaýew)

Edem II (köne söz) — ýokluk. «Barçany edemden ýaratgan Jepar.» (Kemine)

Egele [eģele] — toplanan, gurşap duran mähelle, märeke. (Satyjy aýagaldygyna haýdap işlese-de, daşynyň nobata duran egelesi azalanokdy) ◇ **Egele bolmak** — bir zadyň daşyna üýşüp aýlanmak, tegelenip durmak.

Egen [eģen] — çatma, küme etmek üçin, başy eglip biri-birine çatylýan uzyn agaçlar (çybyklar)

Egremçe [eģremçe] — 1. Towlanybrak gidýän uzynlyk. «Alsaň egremçäňe bilin guçmaga, Peri dek eliňden taýyn uçmaga.» («Perhat we Şirin») 2. Ýüzük. «Öter egremçeden bili gürrjiniň.» («Saýatly-Hemra»)

Egsik [eģsik] — 1. Möçberi doly däl, kem, ýetmez. (Egsik çüýşeleriň birisiniň içindäkini beýlekileriniň üstüne paýlady) 2. (göçme many) Kem, pes (hili, ýagdaýy we ş.m. barada) «Eşek özüň egsik saýmaz bedewden.» (Magtymguly) ◇ **Egsigine dogan Aý** — hijri-kamary senesi

boýunça hakyna dogman (görünmän) bir gün ir dogup, köp adamlara görünmän ýaşýan Aý, dogan gününüň ertesi agşam has ýokarrakda ulurak bolup görünýän Aý.

Ejap [eja:p] — utanjaňlyk, çekinjeňlik duýgusy; utanç, haýa. (Ejap bilen ýere seretdi)

◇ **Ejap etmek** — utanmak, çekinmek, ätiýaç etmek.

Ejaza [eja:za] (köne söz) — bir işi etmeklige ygtyýar, rugsat.

Ejeke (ýerli gepleşik) — özüňden uly aýal dogan.

Ekdi — eldeki, elde idedilip öwrenişdirilen. «Ele düşüp, ekdi bolgan, boz keýikniň balasy.» (Mätäji)

Ekeji — gelniň adamsynyň uly aýal doganyna bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz, gaýnakeji. «Ekejim elekli boldy, elegi dilekli boldy.» (Nakyl)

Ekizek — ekizleriň taýy, ekizleriň biri.

Elegiýa [e:leğiýa] — gynançly, hasratly goşgy; ýas goşgusy, mersiýe.

Elhal [elha:l] — ganymat, beýlekilere seredeniňde, azda-kände ganymat.

Elip [eli:p] — 1. Arap elipbiýiniň birinji harpy we ol harpyň ady. «Elibiň ini bolmaz, mollanyň — dini.» (Nakyl) 2. (göçme many) Dik, syrdam; çeper edebiýatda dikligi, gönüligi aňlatmak üçin meňzetme hökmünde ulanylýan söz. «Elip dek kamatym ýaýadyr, Sežde eýläp gaşlaryňa.» (Mollanepes)

Elkin — öýden, ilatly ýerden üzňe, aýry. «Elkin ýatan ynjalmaz.» (Nakyl) «Daýhan elkini söýer, ekin — salkyny.» (Nakyl)

Elwan — 1. Açyk gyzyly reňk. (Elwan ýaglyk) 2. (köne söz) Reňk. «Altmyş elwan, ýetmiş dürli iýmişler.» (Magtymguly)

Emekdeş — süýtdeş dogan. «Dogan dogana penadyr, Emekdeş diwal daşydyr.» («Görogly»)

Emeldar [emella:r] — ýokary wezipeli (çinownik) «Belki, sen bolarsyň şanly emeldar, Hümmet bersin ähli geçen ylymdar.» (B. Seýtäkow)

Emin [emi:n] (köne söz) — 1. Dogruçyl, ynamly; hakykata, adalata gorkusyz, şübhesiz gulluk edýän. 2. (göçme many) Sport we beýleki ýaryşlarda ýaryşyň, göreşiň düzgünine seredip, ýüze çykan jedelleri çözüýän.

Endişe [enni:şe] — alada, gaýgy, gorky, ynjalyksyzlyk, howsala. «Töwekgeliň endişe bilen işi yok.» (Atalar sözi)

Engam [enğa:m] — gowy görüp, hormat-sylag edip berilýän sowgat, peşgeş. «Görogly, döwran sürülsin, il-halka engam berilsin.» («Görogly»)

Enwer (köne söz) — yşyk, ýagty, şöhle. «Enwer sen, wepaly ýarym.» (Baýly şahyr)

Enzyrut [enzuru:t] (gepleşik dili) — baryp ýatan gysganç, syrnyh.

Eňňur, eňgur [eňnu:r] — üzüm. «Eňňurly, injirli bagdan aýryldym.» («Zöhre-Tahyr»)

Eňsi — sowuk girmez ýaly gapa tutulýan gölsüz haly.

Epenek — içi deşik tegelejik demir, gaýyş we ş.m. halka (şaýba)

Eprik [epirik] — süýt bilen gatygy garyp, iýmitden zäherlenene sürgi hökmünde berilýän içgi.

Erez (ýerli gepleşik) — bir tarapa uzap gidýän giň bolmadyk belentlik, ulgam-ulgam bolup gidýän beýikli-pesli ýer. (Dag erezi)

Ergenek [erģenek] — germew, aýmança, haýat. «Ergenekden garar, ýüzüni örtmez, ulusyn sylamaz, dilini tartmaz.» (Edebiýat)

Ergeneksiz [erģeneksiz] — 1. Daşynyň germewi, haýaty bolmadyk. 2. (göçme many) Edepsiz, süwümsiz. «Ergeneksiz eklenen, terbiýesiz saklanan.» (Nakyl)

Eşegarka [eşeğarka] — 1. Eşekgeriş (tam hakynda) 2. (göçme many) Oňsuksyz,

adamkärçiligi pes. (Eşegarka adam bilen deňleşjek bolup ýörmän, geçirimli, parhlyrak bolýanlaryň abraýy uly bolýandyr)

Eşekçi — oýunda utulan tarap, eşşi, döwçiniň garşydaşy.

Eşrepi — kümüşden zikgelenen pul. «Olaryň üstünde ýüki eşrepi ýa zer bolmasa.» (Mätäji)

Etagat [eta:ğat] (köne söz) — boýun bolma, boýun sunma.

Etagatly [eta:ğatly] — etagat etmäge, boýun sunup tabyn bolmaga degişli. «Tilki halky möjegiň etagatly guludyr, Tilki özün deňärden, Möjek örän uludyr.» (A. Kekilow)

Eýemsiremek — bir zadyň eýesisiremek, hojaýynsyramak. «Eýemsirän bolup ilin gyzyna, Alyp gitjek bolýar tirkäp yzyna.» (A. Kekilow)

Äbirsiz [ä:wirsiz] — gaty uly, äpet. (Äbirsiz haýwan)

Ädiktiker — uzyn burunlyja gaty gabykly, degseň, ölemsireýän möjejik.

◊ **Ädiktiker ýaly** — sähel zada öýkelän bolýan (adam barada)

Äginmek [ä:ginmek] — aýak çekmek, biraz durmak; giden ýerinde ýa bir iş edeniňde saklanmak, eglenmek. «Bir garryja aýal içeri girdi, Ägindi, az wagt, geçmedi dula.» (A. Kekilow)

Ämert [ä:mert] — 1. Uly göwreli, çemesiz, tagaşyksyz, başarnyksyz. 2. (göçme many) Gödek, gönümel, öwürsüz; ulumsy. (Ämert adam bilen degşip gepleşme)

Änewüç [ä:nöwüç] — halynyň gyrasyna sanjylýp, telkermez ýaly çekdirilýän bir tarapy halka, beýleki tarapy gaňyrçakly enjam. «Bike oňa buýrupdy, Änewüç, keser, syndy.» (N. Pomma)

Gabara [gawara] — zadyň daş görnüşi (göwrümi hakynda) (Gabarasy uly)

Gabşyrmak [gawşyrmak] — 1. Iki zady biri-birine söýäp goýmak, ýanaşyk goýmak. 2. Iki zadyň gyrasyny biri-birine gabat getirip birikdirmek, ýabşyrmak (mata, tagta we ş.m.) 3. (göçme many) Muşakgat baryny ýagdyrmak; müsgil etmek. (Bar zady gabşyryp, gapyşdyryp ýörsün!)

Gagal [gağal] — gyzgyn ganly, gyzma, gaharjaň.

Galawut [galowut] — gaýgy, alada, ünji.

Galawutly [galowutly] — az zada köp alada edýän, gaýgyçyl.

Galdyrym [gallyrym] **I** — gorküýzä düýäniň süýdüni guýanynda, çalyň ýüzünde emele gelýän agaran.

Galdyrym [gallyrym] **II** — ýün saýylanda, saýylýan ýüňüň aşagyna düşelýän deri, garagurum we ş.m.

Gallaç [galla:ç] (köne söz) — aç, ýalaňaç, mätäç. «Her ýigit gallaç bolmasyn.» (Magtymguly)

Galtga — (galmak işliginden bolup,) balyk awçylygynda çeňňegiň bagyna, toruň bir tarapyň her ýerräklerine dakylýp, suwuň ýüzüne galyp, çomman saklanýan ýeňil enjam.

Gama — iki ýüzli pyçak, hanjar.

Gamak — çomuýyň guran baldagy. «It getiren siňek, ýel getiren — gamak.» (Nakyl)

◊ **Gamak ýaly** — örän arryk, hor. «Ýaş oglanyň reňki saralyp, gamak ýaly bolup galan eken.» (Edebiýat)

Gamçaw [gamçow] — gijilewükli, örgünli göz keseli.

Gamgyl [gamğyl] — örküji gapdalyna gyşaran düýe.

Gamhor [gamh:or] — göwünlik beriji; aladasyny edýän. «Garyp ölse, gamhor ýok, ýetim ölse — hossar.» (Nakyl)

Gamza — nâzli bakýş. «Gamzaň oky degdi başa, Haýran etdiň hanym, Bibi.» (Baýly şahyr)

Ganakar [ga:nakar] — hanjaryň ortasyndan geçýän oýtak çyzyk.

Ganalga [ganalğa]: **ganalga bermek** — päsgel bermek.

Ganaw [ganow] — sil suwuny akdyrmak, sowmak üçin edilýän ullakan ýap.

Ganawuz [ganowuz] — tarada dokalan erşi gyzy, argajy mawy ýüpek mata.

Ganjyga [ganjyğa] — eýeriň ýeňsesine bökdergi etmek üçin ýörite edilen ýüp. (Bir bogdak gallany ganjyga bökderip getirmek)

Gany (köne söz) — gurply, baý, mally, döwletli, mal-mülkli, düşewüntli. «Zi — zekat ber malyňyzdan, baýyňyzdan, eý, gany.» (Kemine) «Iýmäge nan tapsa, besdir gallaja, Ganylaryň pikri simu-zer bolar.» (Aryf. XIX asyr)

Gaňňyl — bedeniň göwräniň süňkden durýan esasy (sklet) ♦ **Gaňňyl ýaly** — juda hor.

Gaňşyrawuk — burun-bokurdak; seňrik we onuň içki bölümleri, kekirdewükler. (Gazly suw gaňşyrawugyňy kükedýär)

Gapböwür [ga:pböwür] — öýüň gap-gaç goýulýan ýeri, öý bikesiniň orny.

Gapyçy — gapy-gapy aýlanyp ýören gedaý. «Gapyçynyň garny dok.» (Nakyl)

Gapyl [ga:pyl] — duýdansyz, bihabar. «Gapyl galmaz, döwüş günü har bolmaz.» (Magtymguly)

Garabalyk — okunlar maşgalasyndan bolan süýji we deňiz suwlarynda ýaşaýan aw balygy (sudak)

Garagan [garağan] — şor ýerde bitýän gaty baldakly ösümlik.

Garagöne [garağö:nö] — daşky reňki diýen manyda. «Ol garagönesi giden papkasyny goltuklap barýardy.» (N. Pomma)

Garagözelek [garağözölök] — owadan gara gözli (gyz)

Garakeýik (köne söz) — meýdan doňzy, ýabany doňuz. «Garakeýik keýik bolmaz, meger, girse, çöle, kazym.» (Kemine)

Garaköke — kak etmäge ýaramsyz bolan hili pesräk gawunlaryň lötüne gowrulan un goşulyp, köp wagtlap gaýnadylyp taýýarlanylýan iýmit, sök. «Nabat eje agtygynyň eline bir öýnam garaköke berdi.» (Edebiyat)

Garaw — etmişine görä gaýtawul, garşylyk, jogap. «Garaw bardyr ýersiz urlan taýakda.» (Magtymguly)

Garaýelin — ýelinlemän, ýelnine süýt inmän guzlaýan (mal) (Garaýelin guzlagan sygyr)

Garçyn — eşik salynýan uly halta.

Garma [ga:rma]: **garma don** — ýarym ýüpek matadan tikilen don.

Garp (köne söz) — günbatar. «Güýçli ýalyn çabyrady garpdan.» (B. Kerbabaýew)

Gary — elin tirsek bilen goşar aralygy. «Galar garysyna pul sesin aňsa.» (Mollanepes)

Gatyr — erkek eşek bilen baýtalyň çakyşmagyndan emele gelen haýwan.

Gaýalyk — 3 ýaşan inen düýe; ilkinji garnyna gaýan düýe.

Gaýgana [gaýğana] — düýe botlanda ýaňy bolan köşegiň daşyndaky suwly barda.

Gaýky — döşi, petekesi öňe çykyp, arka tarapa gaýşaryp duran, gaýşaryp ýöreýän, gaýşak. «Kim gaýkyny söýer, kim — küýkini.» (Nakyl)

Gaýyň I — ak gabykly dik ösýän uzyn agaç, ak berýoza.

Gaýyň II — köpek it bilen ganjyk tazynyň (tulanyň) garnuwyndan bolan it. ♦ **Gurtlan**

gaýyň ýaly — bir ýerde durup bilmeýän, iki ýana hars urýan. «Gurtlan gaýyň ýaly her ýana çapýar.» (Mollamurt)

Gaýyr — derýanyň suwy çekilen ýeri. ♦ **Gaýyr ýer** — derýanyň suwunyň çekilmegi bilen emele gelen adadaky ekerançylyk ýer.

Gaýyrmak — bir işi ýerine ýetirmek; bejermek. «Ussa sazým gaýyr, gardaş bolaly.» («Görogly»)

Gazat (köne söz) — musulmanlaryň öz dinini, watanyňy gorap gäwürlere (dinsiz, kapyr) garşy eden urşy, gazawat. «Goç ýigitler gazat diýip çykarlar.» (Zelili)

Gazy — suwaryş kanallaryny, ýaplary gazmak işi, gazy-haşar işleri.

Gazy [ga:zy] (köne söz) — 1. Din ugrunda göreşişi, urşujy. «Olary öldüren gazy bolarlar, jennetde hüýr gyzy goýna salarlar.» (A. Kazy) 2. Ýeňiji, gahryman. «Ölseňiz — şehit, öldürseňiz gazy bolarsyňyz.» («Aýgytly ädim» kinofilminden)

Gelbäri: gelbäri (gelle bäri) etmek — kiçiräk üşmeleş, toý we ş.m. etmek. «Gelle bäri ederlik ýagdaýymyz galmady.» (Ş. Taganow)

Gelegurt [geleġu:rt] — möjek sürüsi. Gäle (süri) we gurt (möjek) sözlerinden ýasalan söz.

◊ **Gelegurt ýaly** — ýykyp-ýumrup, kül-owram edip, tüýdüp barýan (garagol çagalar we ş.m. hakynda)

Genç — pul, baýlyk, hazyna. «Aždarha dek ýassanyp, genji-nahana zülpuň.» (Kemine)

Gende [genne] — ýaramaz, pis, hapysa. «Hemra bolma gende bile.» (Talyby)

Gerdek — 1. Öýüň bir tarapynda mata-marlak bilen edilen tuty, germew (ýaş çatynjalaryň bolmagy üçin) «Gelin bolup görmesegem, gerdeginden garapdyk.» (Nakyl) 2. (köne söz)

Çadyr. «Toýa başladylar, ýörite gerdek gurdular, ozanlar gelip saz çaldylar.» («Gorkut ata»)

Gerdiş (köne söz) — döwür, eýýam; aýlanyş. «Gerdişi keç gahba pelek elinden.» (Edebiýat)

◊ **Gepiň gerdişine görä** — gabat geleni üçin, ýeri geleni üçin; dile geldi, bile geldi.

Gerege [gereġe] — 1. Göç wagtynda tärim, uk, çagaryk we ş.m. öý bölekleri, eşikleri ýüklenen ýük. (Bar goşy gerege edip, düýä ýüklemek) 2. İçinde arkaýyn oturur ýaly palasdan, keçeden, ýorgandan we ş.m. düýäniň howudynyň üstünden edilýän aýlaw, ýürek.

Gergit [gerġit] — guşlaryň ganatynyň epilýän ýeri.

Gerim — 1. (şahyrana söz) Adamyň, haýwanyň ädiminiň aralygy, ädim. «Mollada berim bolmaz, ýabyda — gerim. (Nakyl) 2. Işiň baryş depgini, ýaýbaňlygy. (Daýhanlaryň hasyl öndürijiligi giň gerime eýe boldy)

Gert — undan, ürpek gumdan bölünip aýrylan juda owunjak ýeňil kirşen, çaň, toz. «Ki boldy günbatardan gert peýda.» (A. Kazy) «Kendirinde gert ýok, gapysynda goşa tamdyr.» (Nakyl)

Geýrek — kebzäň aşagy, pilçäň ujunyň kekirdewük süňki.

Gezen — aýakgap ussalarynyň ulanýan boýy beýigräk, tygy kelteden gyýyk pyçagy.

Gähi [gä:hi] — käwagt, kämahal. «Gähi ýañagyndan, gähi ýüzünden, Öpsem, öldürerler, öpmesem, ölem.» («Şasenem-Garyp»)

Gähi-gähi [gä:hi-gä:hi] — käte-käte.

Gäp [gä:p] — içine saman, selin dykylan göle, köşek we ş.m. hamy. ◊ **Gäbi azmak** — päli bozulmak, niýeti erbetleşmek. «Göwnüme bolmasa, hanyň-da, begiň-de gäbi azan ýaly.» (B. Seýtäkow)

Gär [gä:r] — galapyn aýaklary, gulagy we ýañagy gyzgylyt-goňur (geçi we ş.m. haýwan hakynda)

Gäw [gä:w] — sygyr. «Öňün başlar ýagşy gäwler.» (Aýdymdan)

Gäwban [gä:wwa:n] — sygyr çopan, padyman.

Gäwür [gä:wür] — dinsiz, kapyr. «Mesde akyl bolmaz, gäwürde — iman.» (Nakyl)

Gile [gi:le] — öýke-kine, närazylyk. «Bu gün özüň görkez ile, Il senden etmesin gile.» (Edebiýat) (Senden giläm ýok).

Girdap [girda:p] — derýalarda, ummanlarda suwuň aýlanyp, köwlenip, özüne dartyp, akýan çuň ýeri. «Gämide hüşgär oturgyn, girdaba dolmasdan burun.» (Magtymguly) ◇ **Girdaba salmak** — gysymyňa gysmak, ygtyýaryny elinden almak. «Bardyr, gümany ýok, jadyly bir güýç, Salar girdabyna sypdymaz ol hiç.» (A. Kekilow)

Giri [gi:ri] — eliň içi, aýa, penje. «Akyly it girä salar gaplaňy.» (Saady) ◇ **Girä düşmek** — bir zadyň täsirine, gazabyna duçar bolmak, ele düşmek. «Jüneýt hanyň girisine düşäýseň-ä, ýetmedik ajalyňy ýetiräýjek-äýt.» (Ş. Taganow)

Goçgar [goçğor] — tokly goç, ýaş goç. «Hysraw diýer taňry ýazмыш nesibim, Guzy goçgarymy saňa tabşyrdym.» («Hüýrlukga-Hemra»)

Goduklamak [goduklomok] — güýçli titremek, sarsmak (ýer hakynda) (Ýagýan bombalaryň zarbasy ýeri goduklatdy.)

Golaň [goloň] — öýüň gamyşynyň daşyndan (orta bilinden) aýlanýan ýasy, nagyşlanan ýüp.

Gonak [gonok] (ýerli gepleşik) — myhman. «Bu jan göwrede gonakdyr.» (Ýunus Emre) «Gonak gonagy gysganar, öý eýesi — ikisinem.» (Nakyl)

Gonam [go:nom] — gabyr, gör, mazar. (Degiş-degiş gonamlara syn etdi)

Goňursy I — ýakymсыз ýanyk ys (köne-sana esgi, rezin we ş.m. ysy hakynda) «Bir erbet ys bor goňursy.» (Dowan. XIX asyr)

Goňursy II — goňra ýakyn reňk, goňras.

Gopjy (gepleşik dili) — arka alynýan goş-golam. (Büdräp süsseneklände, gopjusy garnyna aýlanyp aslyşdy.)

Gorçy — garaköli bilen gazaky goýnuň garnuwyndan emele gelen goýun.

Gotaz [gotoz] — uçlary pürçüikli, düwmeli seçek (bezeg üçin) «Nepes diýer, meger, aýny ýaşynda, Gara gotaz, altyn gupba başynda.» (Mollanepes)

Gowalç [gowolç] — 1. Içi boş, içi paklaw. 2. Gowuz, doly däl.

Gowaldaň [gowolloň] — jorapsyz, dolak dolanman. (Köwşi gowaldaň geýmek)

Gowşut — iki ganatyň (tärimň) birleşýän ýeri, gowuşýan ýeri.

Goýazy [goýozy] — salykatly, akyly, goýry.

Goýun (köne söz) — gujak, goltuk. «Razy men öldürse bu gün, Goýnundaky nary bilen.» (Mollanepes)

Gozak [gozok] — tara çukury, taranyň aşagyndaky aýak sokulyp oturylýan çukur. (Argaç geçirmek üçin, erişleriň arasyny açýan güläni herekete getirýän üzeňňiler (gülebagy) gozagyň içinde ýerleşýär)

Göbe [gö:wö] — köwüş ussalarynyň köwşüň tikin ýerleriniň üstünden urup tekizlemekde ulanýan bir tarapy ýasyja, bir tarapy keltejik tutarly çekiji.

Göhert [göhört] — inerden gaýan, arwanadan bolan erkek mal.

Gölmek [gölörmök] — çäşermek, ölmek (haýwan hakynda) Göleg (öli, meýit) sözi bilen kökdeş söz.

Gömeý, göneý [gömöý, gönöý] — diliň çykýan ýeri, düýbi. (Diliňi göneýinden çekerin)

Gömi [gömi] — ujuna demir we ş. m. berkidilip, ýere gömülýän zynjyr, gazyk. ◇ **Gömi ýaly** — toýa, ýasa gitmän, ile çykman ýören öýdeçi adam.

Gönjök [gö:njök] — 1. Aýallaryň köýneginiň üstünden dakynýan ujy şelpeli pişme görnüşli bezeg şaýy. «Her kim öz ýaryn görende, Dakynaýsyn gönjügi.» (Halk döredijiliginden) 2. Keçä, hala salynýan nagşyň bir görnüşi. «Älemi älem ýüzi, Gönjügi durnaň gözi.» (Halk döredijiliginden)

Göş [gö:ş] (ýerli gepleşik) — et. «Nala çeker zaryn-zaryn, It, eger, göşden aýrylsa.»

(Şeýdaýy)

Göwde [göwdö] — göwre (adam göwresi) «Göwnüm onda göwdäm munda.» (Nakyl)

Göweç [göwöç] — altyn-kümüş eretmek üçin oda durnukly bolan gap. «Gazan ýok ýerinde göweç hem gazan.» (Nakyl)

Göwek [göwök] — goýun, geçi biwagt höwürden çykmazlyk, çaknyşmazlyk üçin, tekäniň, goçuň garnynyň aşagyna tutulýan keçe, halta. (Tekeleň göweklerini wagtal-wagtal barlap, bekerip durmaly)

Göwersen [göwörsön] (köne söz) — suw degirmeninde perli topuň (perigiň) hereketini geçiriji wal.

Göwşül — reňki gidip könelişen, geýlen. (Göwşül don)

Göýemek [göýömök] — düýelere azar bermez ýaly, mes erkegiň başbagyny pugta çekip, duşalgy aýagyna daňmak, başyny galdyryp basyp bilmez ýaly etmek.

Göýi [göýü] — gurulgy ak öýüň uklarynyň ýokarky egmegräk ýerinden biri-birine dartdyryp bekermek üçin ýüp, uk ýüpi.

Göýünmek [göýünmök] — adamkärçiliksiz hereketleri, nogsanlyklary; nädürs, harsal edilen işleri we ş.m. görüp, janyň ýanmak, köýüp-bişmek, aşa gynanmak. «Görme-de, göýünmede.» (Atalar sözi)

Gözara [göza:ra] — 1. Galany goraýjy mergenleriň ok atmagy we ýagynyň hereketlerini synlamagy üçin, galanyň diwarlarynda, diňlerinde goýulýan deşik. 2. (göçme many) Agyldaky dowarlaryň kellesini çykaryp, ot-iým iýer ýaly goýulýan deşik.

Gözet [gözöt] — görnüp duran ýer, öň ýüzi. «Garybyň maly gözedinde.» (Nakyl)

Gözetlemek [gözötlömök] — 1. Seretmek, bakmak, garamak. 2. Garaşyp durmak. (Birini gözetläp durmak)

Gözgi [gözgü] — ýüz görülýän aýna. «Bir gözgüde bary edilmiş beýan, Gaýypdaky syrlar görüner aýan.» («Perhat we Şirin»)

Gözügara [gözügara] — mätäç, zar, tamakin. ♦ **Gözügaradan ýüzügara** — zady ýok adamdan tamakin bolma.

Guba [guwo] — 1. Altynsow reňkli, aksowult-goňur reňk. (Guba düýe) «Ulgam-ulgam ýatan guba çägede, Aýakýalaň oýnan yzlarym galdy.» (Aýdymdan) 2. Ak, owadan. «Tawus guşum, humaýym, ördegim, guba gazym.» (Mollanepes)

Gubar [guwa:r] — garalyp buldap duran, duman (howa hakynda) «Ýol görki gubar görner.» (Şeýdaýy) ♦ **Göze gubar inmek** — gözüň ümezläp duran bolmak, aýyl-saýyl etme kynlaşmak. (Ýadamakdan, tebsiremekden halys bolup, gözüme gubar indi) **Göwnüňe (kalbyňa) gubar çökmek** — gaýgyly, hasratly bolmak, tukatlanmak. «Eger, çökäýse-de kalbyňa gubar, Ony dargydara janköýeriň bar.» (Saady)

Gulaç [guloç] **I** — argajyna gylyç bilen kakylp dokalýan we gap etmek üçin peýdalanylýan irimçik mata. «Garry ene ýüň egirýär, gulaç dokaýar.» (Ata Gowşudow)

Gulaç [guloç] **II** — iki goluňy gerenindäki uzynlyk ölçegi. «Gol aç» işliginden ýasalan söz. «Gulaç ýetmese — ýüpden, garyş ýetmese, güýçden gör.» (Nakyl)

Gulajyn [gulojun] — iki ýaşyndaky tüwe. «Gulajyn gözün süzmän, buga ýüpün üzmez.» (Nakyl)

Gulaktoz [gulokto:z] — gulagyň yz tarapy. ♦ **Gulaktozuna ýapmak** — gulak çekgesine we gulagyň düýbüne şarpyk urmak, ýapmak.

Gultunmak [gultunmok] — bir zatdan hantama bolup ýuwdunmak, garaşmak, ät galmak.

«Sen-ä ýaş gyzy bägirdip ýatmaly, menem gapdalyňda gultunyp ýatmalymy?»

(B. Seýtäkow)

Gumbaýrak [gummaýrak] — ýumşak, pytrap ýatan çägesow toprak.

Gumgan [gumgön] — boýny, jüründigi uzyn we jüründigi öňe egmegräk mis kündük.

Gumra [gumro] — pil sapynyň aşaky ujunyň gutarýan ýerinde sapynyň ujy girer ýaly piliň iç ýüzünde köwerilip duranja demir, gumhana.

Gumursga [gumursgo] — 1. Garynja. 2. (göçme many) Adam mähellesi ýa-da örüläp ýören haýwan sürüsi.

Gunan [gunon] — iki-üç ýaşyndaky erkek taý, ýaş at. «Ertesi şa Aýazhany çagyryp: — Bir gunan atym bar, göreli baryp.» (B. Seýtäkow) «At alsaň, gunan al, düýe alsaň, inen al.» (Nakyl)

Gunda [gunno] — 1. Saýmaklyk üçin üýşürilen bir üýşmek pagta, pamyk. 2. (göçme many) Ak. «Bir zamanlar Maru-Şahyjahanda, Bir kempir bar eken saçlary gunda.» (A. Jamy)

Gunduz [gunnuz] — derýalarda, süýji suwlarda ýaşaýan we balyk, leňneç, gurbaga ýaly jandarlar bilen ýymitlenýän gymmat baha derili süýdemdiriji kiçijik haýwan (bobr) «Läle adyň Gyrmızı, Saçyň derýa gunduzu.» (Hüwdi)

Gunt — gurşun. ♦ **Gunt düşen ýaly** — juda agyr, saldarly.

Gurra [gurro] — gumalakdan, çörden peýdalanmak, köne kitaplary açyp agtarmak, kartdan, dürli-dürli çöpjagazlardan peýdalanmak we ş.m. arkaly geçeni, geljegi bilen bolmaklyk usuly, täri, ýoly, pal. «Pala, gurra uýmak, ynanmak düýşe» (Zelili) ♦ **Gurra atmak (taşlamak)** — gurradan peýdalanyp pal atmak, bilgiçlik etmek, täleýe garamak.

(Gurrandazlar gurra taşlady) «Ýaşymyň soňunda ataýyn gurra, Nesip etse, garry gurda ýaş berre.» (Kemine) **Gurrasy duşmazlyk (gowuşmazlyk)** — işi paşmazlyk, şowlamazlyk.

«Gurramyz duşman geçdi.» (N. Baýramow)

Gurrandaz [gurronna:z] — palçy. «Gurrandazlar gurra taşlady.» (Dessandan)

Gurruk — 1. Ulanylmaýan, suwy çekilen taşlandy guýy. «Gurruk guýa daş atsaň, çümer gider, ejejan.» (Läle) 2. (göçme many) Süýdi juda az berýän, süýdi çekilen, süýtsüz (sygyr we ş.m. haýwan hakynda)

Gursakça [gursokço] — 1. Guşaklygyňdan ýokaryňyň ýapýan içine pagta, ýün salnyp, galňadylan ýeňsiz ýyly geým. 2. Gelinleriň bütin döşüni tutup duran kese ýatan pişme görnüşli, şelpeli bezeg şaýy. «Altyn gursakçasyn dakynyp asman, Ýere şöhle salýar, yzyny kesmän.» (N. Pomma) 3. Atyň döşüne dakylýan bezeg şaý.

Gussal [gussa:l] (köne söz) — seret. **Babaly**. «Gussal golun çyzňaýyp, Jesedimi kyldy päk.» (Magtymguly)

Guşgun [guşgun] — 1. Howut, gaňna öňe süýşmezlik üçin, guýrugyň aşagyndan aýlap, howuda, gaňna berkidilýän ýüp. «Guşgun guýrukda, uýan agyzda.» (Nakyl) 2. (göçme many) Otyrýer. «Assa gaçan namart, guşguna bereket.» (Nakyl) ♦ **Guşgunyň göterilmek** — ýola düşmäge meýilli bolmak, ýola hyýallanmak. «Tyllany görensoň, gitmäge guşguny göterildi.» («Görogly»)

Gut I — bagt. «Gonakly öýe gut geler.» (Nakyl) «Owlak dogsa, oty bile, ogul dogsa, guty bile.» (Nakyl)

Gut II — gulagyň içine ýygnanýan kir, hapa.

Guwwas [guwwa:s] — suwuň çuň ýerlerine ýüzüp baryp bilýän, çümüji (wodolaz) «Onda guwwas bolup, ýüzmeli boldum.» (Magtymguly)

Guýma [guýmo] — suw ýygnanýan kakýň ulusy (Ýagyş güýçli ýagyp guýmalar dolupdyr)

Guýtak [guýtok] — guýa meñzeş tebigy çuň oý ýer.

Guzaý [guzoý] — dagyň, depäň we ş.m. gün düşmeýän tarapy. «Garşydan şemal össe, guzaýdan gar aýrylar, Arada rakyp gezse, söýgüli ýar aýrylar.» (Nakyl)

Güftar (köne söz) — söz, gürrüň. «Şirin güftardan aýryldym.» (Magtymguly)

Güjeň [güjөн] — toýun palçykdan ýasalan togalak monjuk şekilli şarjagaz, göjek.

Güjeňlemek [güjөнlөmөk] — 1. Ýaý bilen güjeň atmak. 2. Bir zady görkezip, bermän, dadyrman, ymsyndyryp goýmak, serençlemek.

Gülber [gülwör] — ýörite edilen ýüp halkalaryndan elleri geçirip, arkada göterilýän ýük, paty-puty. ♦ **Gülberini arkasyna daňmak** — kowup goýbermek; işinden, eýeleýän wezipesinden boşadyp kowmak. (Baý öz batraklarynyň gülberini arkasyna daňypdyr)

Gülberini götermek — goşuňy götermek, göçüp gitmek. «Gyş göterýä gülberin, Ýaz göterýä güllerin.» (Edebiýat)

Güle [gülö] **I** — käreziň söwi ýumrulmazlyk üçin, söwüň gyrasyna, ýokarsyna örülýän agaç, palana.

Güle [gülö] (dokmaçylyk) **II** — tara gozagynyň içindäki üzeňňisini (güllebagyny) aýak bilen basmak arkaly herekete getirilýän we argaç geçirmek üçin, erişleriň arasyny açmak hyzmatyny ýerine ýetirýän gural.

Güni [günü] — iki we köp aýallynyň aýallarynyň biri-birine bolan garyndaşlyk gatnaşygyny aňladýan söz. Gün-güzerany şarikli, durmuşy birmeñzeş diýmegi aňladýan «gündeş» sözünden gysgalan söz. «Günüň üçin günüň balasyny allalamaly bolýar.» (Nakyl)

Güň — 1. Ker hem lal. 2. (göçme many) Aňkasy aşan, aňkaw. «Ýüpegi harlasaň ýüň bolar, heleýi harlasaň — güň.» (Nakyl)

Güpjek [güpjөk] — togalak süýri ýassyk.

Gürbe [gürwө] (köne söz) — ýabany pişik.

Gürleňgüjük [gürleňňüjүk] — ürpek ýerde guýguç şekillije öý edinip ýaşaýan möjejik.

♦ **Gürleňgüjük ýaly** — 1. Öýden çykmaýan, hiç ýana gitmeýän; dünýeden bihabar. «Men, ynha, şu köşkde ýeke özüm gürleňgüjük ýaly aýlanyp ýörim.» (Edebiýat) 2. Gulagy agyr, ker, eşitmeýän.

Gürlük — gaňňanyň ýan agaçlaryny birleşdirýän egri agaç, demir. «A:jylaşjak (gatyrganyşjak) dost-ýar at eýeriniň gürlüğini sorar.» (Nakyl)

Gürmetop [gürmөtop] — toýuň ahyrynda ýakyn aralyga köp at goýberilip geçirilýän jemleýji çapyşyk.

Gürpbasdy [gürpbassy] — duzak hökmünde edilýän, üsti bilinmez ýaly edilip ýuka basyrylýan çuň çukur, garym. (Gürpbasda mekejin gaçypdyr)

Gürzelek [gürzölөk] — gabarasy uly, gaba, güri (sakgal hakynda)

Gürzi [gürzü] — sapy (tutary) gysga, uýy tommaýly diş-diş gadymy uruş guraly. «Kerk bedewli, agyr gürzli Rüstemiň.» (Magtymguly)

Güsbert [güswөnt] (köne söz) — goýun. «Boz güsbent, gyr ýylky, gara gäwmişli.» (Magtymguly)

Güwlempaç [güwlөmpaç] — 1. Güwläp ses edýän; güwwüldi. 2. (göçme many) Badyhowa, başarjagyny we başarmajagyny gepleýän.

Güwş [güwüş] (köne söz) — gulak. «Namart şonda ýere döner, Güwşi salyk hara döner.» (Zelili) «Dokuzynjy Maýda Ýeňiş ýel berip, Dakdy güwşüme şöhrat gülüni.» (N. Pomma)

Güýdüşik [güýdüşük] — aňtap ahmalyna salyş, sapalak.

Güýdüşmek [güýdüşmөk]: **göze güýdüşmek** — biriniň gözüne çöp atmak, bildirmän,

ahmalyna salyp ogurlamak we ş.m. iş etmek.

Güýende [güýönnö] (köne söz) — gürrüň beriji, aýdyjy, gürrüňçi. «Eger, sen bolsaň güýende, Sözüň sözlegin jaýynda.» (Aryf. XIX asyr)

Güýtmek [güýtmök] (köne söz) — 1. Bakmak, idetmek. «Daş ýanyňdan malyn güýdüp, Gatnawyň kän gelip-gidip.» (Mätäji) 2. Saklamak; diňlemek. «Magtymguly öwüt aýdar, Aňlan gulagynda güýder.» (Magtymguly) ◇ **Göwün (köňül) güýtmek** — ýürek şatlandyrmak, göwün almak. «Eýäniň emrini kylmaý, Öz köňlüňi güýdejek sen.» (Magtymguly)

Güzer [güzör] — suw akýan ýabyň ýalpagrak ýeri, olum. «Bular bir güzere baryp ýetdiler, Gizliginje ýerde bukup ýatdylar.» (A. Salyh)

Güzerlemek [güzörlömök] (gepleşik dili) — bir işi bir ýüzli etmek, işi gutarmak. «Merde berseň aşyňy, güzerlär seniň işiňi, Namarda berseň aşyňy, gowga goýar başyňy.» (Nakyl)

Gyçyn — deňizde kybladan öwüsýän ýel.

Gyjyt [gy:jyt] — etmişini, aýybyňy, şowsuzlygyňy ýüzüne basylp, igenlip aýdylýan söz, teýene, gyjalat.

Gyk [gy:k] — goýun, geçi, düýe ýaly gäwüş gaýtarýan haýwanlaryň öň iýen zadyny gäwüşemek üçin, ýañadandan agyz boşlugyna getirýän bölegi. ◇ **Gygy ajamak (gygyny pürkmek)** — bir zada gahary gelip ýa-da jany ýaraman, näsypaýy geplemek, çöwjemek.

Gylaw [gylow] **I** — 1. Bişen gawunyň etiniň ýüzi. «Ýagsyz palaw bolmaz, naharsyz — gylaw.» (Atalar sözi) 2. Ýiteldilen pyçagyň, päkiniň we ş.m. tygynyň ýüzündäki juda owunjak demir bölekleri, üpürjikler. «Gylyçlary gylawly, Naýzalary ýalawly.» (Hüwdi) 3. Ýiti täsirlije sowuk howa.

Gylaw [gylow] **II** — bir işi, zady ýerine ýetirmäge bolan meýil, höwes, hyjuw, isleg. (Meniň bilen gitmäge gylawy bardy) ◇ **Gylaw bermek** — götergilemek, meçew bermek, küşgürmek. «Gylaw berdiň duşmana, Dosty kyldyň bigäne.» (Zelili)

Gylçy — seret. **Desmalçy**.

Gylýal [gylya:l] — atlaryň ähli jynsyny öz içine alýan umumy at.

Gymyz — 1. Baýtal süýdi. «Et üýşür, depe tursun! Gymyz sagdyr, köl bolsun.» («Gorkut ata») 2. Baýtalyň süýdünden edilen çal. «Gazagyň et bilen gymzy bolsa, öýünde myhman tapylar.» (Abaý Kunanbaýew)

Gyraň — käbir zatlaryň ernegindäki burç, çünk, gyrasy. (Nurbatýň alty sany gyraňy bar)

Gyrgawul [gyrğawul] (köne söz) — sülgün. «Gyrgawul ýolly bedew.» (Mätäji)

Gyrma: gyrma köwüş — senetçilik önümi bolan ökjesi beýgeldilen, gaýyşdan tikilen köwüş. «Göwşüliäk gyrma köwşi, Ýagyş suwna ezilipdir.» (K. Gurbannepesow)

Gyrnak — 1. (taryhy söz) Ýesir alnan keseki ýurtly gyz-gelin. «Gul-gyrnak baýrakly abraýly toýlar.» (Zelili) 2. Baýlaryň hyzmatkär hökmünde saklaýan nikaly garaýagyz aýaly. «Gul garrasa jarçy bor, gyrnak garrasa — palçy.» (Nakyl)

Gyrra: gyrra ýalan — düýbünden, göz-görtele ýalan. (Gyrra ýalan sözläp otыр)

Gyrtyç — ýaz aýlarynyň başynda gögerýän gytyk boýly haşal ot.

Gyrymsy — her tüýsli kelte boýly (agaç we ş.m.)

Gysrak [gysyrak] — urkaçy gylýal, baýtal. «...Siziň deýin gysraga, Biziň deýin taý çykar.» (Halk döredijiliginden)

Haç I — Mekke şäherindäki Käbä zyýarat. «Är tapmadym — gulluk edem, ýol tapmadym — haja gidem.» (Magtymguly)

Haç II — hristian dininiň atanak görnüşli nyşany (simwoly) (Haja çokunmak) «Oňa saýa salýar gök agaçlary, Şol gonam meýdany, tukat haçlary.» (A. S. Puşkin)

Hada [ha:da] — 1. Uzyn syrdam agaç. 2. Iki sany uzyn saldan (agaçdan) ybarat bolup, olaryň bir uýy biri-birine çatylan, beýleki uçlarynyň arasy iki metr çemesi açyk bolan ýer ölçelýän abzal, atanak. ♦ **Hada paýlanyşygy** — ýer ölçelýän agaç bilen (atanak) ýer paýlaşmak.

Hadym [ha:dym] — gullukçy, hyzmatçy, gulluk edýän, hyzmat edýän. (Din hadymalary)

Hadys [hady:s] — Muhammet pygamberiň we onuň egindeşleriniň (sahabalaryň) eden işleri, pygamberiň öwüt-ündewleri hakynda söz, gürrüň. «Aňlamaza aýat sözlerin diýseň, Pygamber hadysyn önünde goýsaň.» (Magtymguly)

Hajyraw [hajyrow] — guduz açan ýaly, çakdanaşa dogumly, hajyrun.

Hakgulla [hakgullo] — harman döwlende ujundan gedaý, guş we ş.m. haky diýen ýaly bir ýere dökülip goýulýan galla. ♦ **Hakgulla diýip oturmak** — öz düşen gününe, ýagdaýyna kaýyl bolup oturmak.

Halat [ha:lat] — dini düşünje boýunça käbir adama allatarapyn berlen keramat, ajaýyp güýç. (Hasymguly tebibiniň Alla beren halaty bolupdyr) «Çeýnemi ýetmän nan ýuwdulmaz, halatsyza han öýdülmez.» (Nakyl)

Halpa — satyjynyň çeküw daşlaryny barlamak üçin, han-begler tarapyndan goýlan adam.

Halyk [ha:lyk] **I** — 1. Düýäniň üşemezligi üçin, örküç ýerini deşip gerşine atylýan geým, keçe. 2. Düýäniň howudynyň üstüni örtmek üçin, ýörite bezeg ýapysy. «Düýeleriň howutlaryna halyklar gerilýärdi.» (B. Kerbabaýew)

Halyk [ha:lyk] **II** — Yaradan, Döreden, Hudaý. «Ýagşylyk et-de, derýa at, balyk biler, balyk bilmeşe, Halyk biler.» (Nakyl)

Ham-çam (gepleşik dili) — baryş-geliş etme, sulhy alyşma; baryş-geliş edýän, sulhy alyşýan. (Şol ikisiniň köpden bäri ham-çamy bar eken)

Hamrak — öz çagasyny, ýanyoldaşyny janyndan eziz görýän, joşgunly, çakdanaşa söýýän ýuka ýürek. «Hamrak dildar, ol gamhorym amanmy?» (Zelili)

Hamsa — 1. Bäş. 2. Bir şahyr tarapyndan ýazylyp, bir ýere jemlenen baş dessan, poema. (Gündogar edebiýatynda ilkinji gezek hamsa ýazan şahyr Nyzamy Genjewidir)

Hamyladar [ha:my:lada:r] — göwreli, toýly, iki gat, aýagy agyr, hamyla. «Günlerde bir gün Şahyjahan hamyladar boldy.» («Zöhre-Tahyr»)

Hannas [hanna:s] — husyt, gysganç, açgöz. «Birsydyrgyn günüň ötse, Hannasyň eli bolmagyn.» (Baýly şahyr)

Hap [ha:p] (köne söz) — uky; düýş. «Magtymguly hoş hap içre ýatyrdym.» (Magtymguly)

Hapyz [hapy:z] **I** (köne söz) — gorap saklaýjy. «Diläp hapyzy Hudaýy, düşmüş bu ile, dilber.» (Kätibi)

Hapyz [hapy:z] **II** (köne söz) — 1. Aýry-aýry sygyrlary, poemalary ýatdan bilip aýdyp ýören. «Ýüz mün hapyz gerek, ýüz mün — diwana.» (Talyby) 2. Kurany ýatdan bilýän adam. «Hapyzym Gurhan okysa, hoş owaz istär köňül.» (Gaýyby)

Har — eşek. «Har bakan har tanar, zergär zer tanar.» (Magtymguly)

Harban [harwa:n] — eşek bakýan, idedýän.

Haremhana [haremha:na] — şalaryň aýallarynyň bolýan jaýy.

Harrat [harra:t] (köne söz) — 1. Hojalyk enjamlaryny ýasaýan agaç ussasy. «Tabydy tizden ýasaň, getiriň harrady heý.» («Gülpan») 2. Agaçdan ik, oklaw ýaly togalak zatlary ýasamak üçin, aýak bilen basyp herekete getiriliýän iş guraly.

Harwar [harwor] — bir eşegin göterip bilýän ýüki möçberdäki. «Harwaryny göteren serwerini hem götär.» (Nakyl)

Hasy — iş oňarmaýan, ýalta; hapysa.

Hatdat [hatda:t] (köne söz) — haty owadan bolan, ýazma, göçürme işleri bilen meşgullanýan. «Gurhanyň başky nusgalaryny ezber hatdatlar göçürüp köpçülige ýaradypdyrlar.» (Edebiýat)

Hatm: hatm etmek (kylmak) — gutarmaklyk; dini ugurdan ahunlyk derejesini almaklyga hukuk berýän kitaplary okap gutarmak, tamamlamak.

Haýrat [haýra:t] (köne söz) — hemaýat, goldaw, ýardam; peýda, nep. «Alkyş bilen ömür haýraty artar.» (Aşyky)

Haýyn [ha:ýyn] — watanyňyň, halkyňyň döňügi. «Bizi ýaradyşy şeýle Hudaýyň, Munda kim perişde, kimseler — haýyn.» (Saady)

Hebent [hewent]: **hebent bolmak** — bir işi ýerine ýetirmek üçin, iki ýa üç bolup birleşmek, jebisleşmek. (Doganlar hebent bolup, ekerine ýer alypdyrlar)

Hekek (gepleşik dili) — barylmalý, ýetişilmeli ýerde hemmeden öňürti, ilkinjileriň hatarynda häzir bolýan, taýyn, şol müddet bar bolan (adam hakynda) (Garnyny dolduryp biljekdigine gözi ýetse, toý-sadaka bolsun, ýashana bolsun, parhy ýokdur, haçan baryp görseň, öňünde hekekdir)

Hekem — 1. Meýdanda, ketekde, kapasada towugyň, guşuň üstünde oturýan ýeri, mesgeni. 2. (göçme many) Oturylýan, gyşaryp ýatylýan, beýigräk ýer. «Sopy pessejik hekemine çykdy.» (B. Kerbebaýew)

Hemdem (köne söz) — çyn dost, syrdaş. «Hemdem bolup içgin-içgin sormaýan, Näbilsin bir görüp gitse daşymdan.» (Magtymguly)

Hemsaýa [hemsɑ:ýɑ] — goňşy, ýanaşyk. «Hemsaýaň kör bolsa, gözün gyparak.» (Nakyl)

Hemşeri — ülpet, şepe, ham-çam.

Henek — degişme, ýomak. (Meýlisiň soňy henege ýazdy) ♦ **Henek etmek (atmak)** — ýerliksiz oýun etmek; oýunlyga salyp degmek.

Hendek [hennek] — kerpiç guýmak, laý almak we ş.m. üçin, gazylyp gummy gyrasyna çykarylan uzyn çukur, garym, nagym. «Gazap bilen urup-sanjyp ýykdylar, Eltip, gazan hendegine dykdylar.» (A. Kazy)

Heňňam [heňña:am] (köne söz) — döwür, durmuş. «Är garrar, heňňam garramaz.» (Nakyl) «Heňňam uzyn, ömür az, Çahar pasla başdyr ýaz.» (Edebiýat)

Hep — tirýegin bir doýumlygy. «Çekemok» diýip, ilden ogryn hep atyp.» (Mollamurt)

Hepbeli — kemally, akyly-başly; edýän işini başaryan.

Hepbik — guş tutmak üçin, agaçdan ýasalan emeli duzak, çirtmek pisint gural. ♦ **Hepbik ýaly bolmak** — horlanmak, aryklap süňk bolup galmak. «Eýýäm garny çekilip, heprik ýaly bolupdyr.» (N. Saryhanow)

Hesel — bal, asal. «Minnetli hesel iýenden, minnetsiz kesek iý.» (Nakyl)

Heser — söýgi täsiri. «Şol gelin yşkyndan ýetse bir heser, Onda gelmezmika ýigitlik çagy.» (Seýdi)

Heserdeş — pikirdeş, pikir alyşýan; dertdeş, gussadaş. «Ýoldaşy gam-gussadyr, heserdeşi külpetdir.» («Leýli-Mežnun»)

Heşelle: heşelle kakmak — içigarylyk etmek, başganyň gynanjyna, şowsuzlygyna begenmek.

«Uly il açlykdan horlanýan pille, Diňe aňsyz mahluk kakar heşelle.» (Saady)

Heşdek — iki örküçli erkek düýe, bugra. «Müň düýeden bir heşdek, Müň ýylkydan bir tulpar.» (Nakyl) (Heşdek adaty bugradan kuwwatlylygy, görnükiligi we ş.m. alamatlary bilen tapawutlanýan hem bolmagy ähtimal)

Heýkel I — 1. Gartaşan aýallaryň içi dogaly gerdenden aşyryp ýanyň dakynýan gaýyş gapjygy. Heýkel dakynýan aýallar, esasan, güýçli keselçiligi başyndan geçiren ýa-da ýeňil-ýelpaý nähoşlara, çagalara em-ýom etmegi, tebiçilik etmegi başarypdyrlar. «Mamanyň ýanynda heýkel görünýärdi-le, tebiçilikden dagy habary ýokmuka?» (Edebiýat) 2. Gelin-gyzlaryň bezeg şaýy. «Tylla heýkel dakynypdyr boýnuna.» («Şasenem-Garyp»)

«Dakynypdyr heýkel, tumar, Her dem gujagyna düşmüş.» («Saýatly-Hemra»)

Heýkel II — skulptura (kesmeklik, ýelmemeklik we guýmaklyk arkaly göwrümli çeper eserleri dörediş sungaty) ýadygärligi. (Magtymgulynyň heýkeliniň önünde ýaşlar surata düşdüler)

Heýwere [heýwörö] — bejergisi bolmadyk, ýokanç deri keseli.

Hile [hi:le] — paý, hak, dahyllylyk. «Üleşikde meniň hiläm ýok.» (Edebiýat) «Aýralyga adam ogly neýlesin, Kim galdy datmaýyn ajal hilesin.» (Magtymguly)

Hokarryk [hokorruk] — sil suwunyň getiren çöp-çalamlary, agaçlary.

Hompuş — hažžyk. «Ýörişi meňzär hompuşa.» (Çary Afsal. XIX asyr)

Horaşa [horošo] — 1. Ýaramaz, pes hilli, höwes eder ýaly däl. (Horaşa ýaby) 2. (göçme many) — Ýönekeýden sada. (Horaşa dutar)

Horram [horra:m] — şadyýan. (Horram ýaşlar tans etdi) «Toýuňyzda gaýtsyn hernä, Bizi horram eýlediňiz.» (B. Hudaýnazarow)

Hossa [ho:sso] — kynçylyk, bökdenç; dert, derdeser. «Ulynyň-kiçiniň hossasy bir.» (Atalar sözi)

Hoşboý [hoşwoý] — ýakymly ys, atyr ysyny berýän. **Hoş** (gowy, ýakymly) we **buý** (y:s) sözlerinden hasyl bolan söz.

Howaýy [howa:ýy] — biderek, boş, ugursyz, anygyna-şanigine ýetik bolmadyk (gürrüň hakynda) «Howaýy düşünen gursun, dereksiz — ýaşynan.» (Nakyl)

Howry — dommal, taýmyl sürülýän küregiň bir görnüşi. «Howryny berk tutgun, taýmylçy dostum!» (Ş. Borjakow)

Hoza [ho:zo] — köplenç gartaşanrak aýallaryň saçynyň ujuna içinden sapak geçirip dakynýan içi boş, hoz görnüşlije kümüş şaýy.

Hödürsek [hödürsök] — hödür etmegi halaýan, jomart.

Höjek [höjök] (ýerli gepleşik) — göle. «Ýüzüň meňzär çal höjege.» (Talyby) «Sygyr suw içinde, höjegi buz ýalar.» (Nakyl)

Hökür — boýny iki egniniň içine gidip duran. (Bili бүкүк, hökür garry)

Hörel [höröl] — birine sözi geçýän, diýen-áydany ýer tutýan. «Ogulsadap hörel aýal.» (Edebiýat)

Humdan [humda:n] — kerpiç bişirilýän peç, küre.

Hun [hu:n] — 1. Gan. «Kiçiräk ýylanyň alsaň janyny, Uly ýylan ýerne salar hununy.» (Saady) 2. (taryhy söz) Öldürilen adamyň ganynyň deregine salynýan jerime pul. «Öldürseň, huna mätäç däl, Her ogly bir deräň şiri.» (Ç. Aşyrow) «Arkala aň geler, arkasyza — hun.» (Nakyl)

Husn — jemal, keşp, ýüz, görk. «Il husnuňa dahyl, görmäge zar men.» («Zöhre-Tahyr»)

Hülle [hüllö] — ýokary hilli geým, toý-baýramlarda geýilýän geým; uçmaha, behişde baranlaryň lybasy. «Milleti aldaýar işan-mollalar, eçilende berer hüýr gyz, hülleler.» (Kemine) «Hülle bolar bir garyba don berseň, Saýa bolar bir mätäje nan berseň.» (Magtymguly)

Hüňkär (köne söz) — 1. Hökümdar, patyşa. «Hemişe ýörişi hüňkär tutumly, Sözlese, her kime sözi ötümlü.» (Seýdi) 2. Ýar, söýgüli. «Şa ýanynda hüňkarym bar, balym bar.» («Saýatly-Hemra»)

Hüňňüç, süňňüç (gepleşik dili) — goýun itiniň ganjygy bilen möjeginň çaknyşmagyndan dörän ýyrtyjy haýwan.

Hüpük — käbir guşlaryň depesinde seçelenip duran per, täç, jyga. («Hüýpüýpik» guşuň ady bolup, başky «hüý», «hüýp» bölegi onuň edýän sesini, soňky «üýpük» bölegi başyndaky ýaýylyp-ýygrylyp duran hüpügin aňladypdyr)

Hürreýt [hürröýt]: **hürreýt goçak** — birden, duýdansyz, çalt. «Men şolaryň üstüne hürreýt goçak dökülsemmikäm diýýärim.» (B. Kerbabaýew)

Hürri [hürrü] — 1. Ogryn, gizlin (guzlaýan mal, towuk hakynda) 2. (göçme many) Haramydan dogan, asylsyz, çöpdüýbi, wenezyna.

Hüşür — Şerigata görä ekleýjisini ýitiren mätäçlere, maýyplara we ş.m. musulmanlaryň ekin hasylyndan alýan girdejisiniň ondan birine deň bolan möçberdäki berýän dini salgydy. «Dowzahy diýer sen dutar çalany, Behişdi eýlär sen hüşür alany.» (Kemine)

Hüýr — 1. Behiş (uçmah) gyzy. «Milleti aldaýar işan-mollalar, Eçilende berer hüýr-gyz, hülleler.» (Kemine) 2. (göçme many) Görmegeý gyz, täsin galdyryjy näzenin.

Hyjap [hyja:p] (köne söz) — perde, nykap. «Götergil ýüzüňden perdeýi-hyjap.» («Şasenem-Garyp») «Zöhre diýer gül ýüzümde hyjapdyr.» («Zöhre-Tahyr»)

Hykarat [hyka:rat] (köne söz) — kemsitme, sökme, teýene. «Eý, hykarat bile bakan bizlere, Mejaz bilip, münkür bolma sözlere.» (Magtymguly)

Hyla — eşegin gerşine dürtüp haýdatmak üçin, ýörite ýasalan ujy çiş görnüşli taýajyk.

Hylwat [hylwot] — gizlin, ýaşyryn, ogryn. «Hylwat ýerde bezm edip, guçsam inçe biliňden.» (Mollanepes) ♦ **Hylwat kylmak** — gizlin iş etmek; ýaşyryn gürrüň etmek. «Ker bilen hylwat kylma.» (Nakyl)

Hyraç [hyra:ç] (köne söz) — daýhanlara ýer üçin salynýan salgyt. «Hyraýyňy, salgydyňy kän berip, Gezdik köp işiňe ýarap, hoş imdi.» (Seýdi)

Hyrawa [hy:rowo] — orlan, ýygılan ekiniň dökülip galan tohumyndan gögerip çykýan ösüntgiler, hasylly ösüntgiler. (Hyrawa sogan)

Hyrka — 1. Rowaýata görä keramatly pirleriň, welileriň öz ussatlyga ýetişen şägirdine, müridine ak pata berip, peşgeş edýän dony. «Hyrka geýen hoja Ahmet, Saýramdadyr, Saýramda.» (Magtymguly) **Saýram** — Günorta Gazagystanda gadymy bir şäher. 2. (göçme many) Jinde, şylha, derwüşleriň geýýän geýimi.

Hyrram: hyrram telpek — gytyk tüýli tegelek bagana telpek, hyraman.

Hyruç [huru:ç] — hyjuw, isleg, joşgun. «Günbe-günden hyruç edip özüňden, Ganyň sary atlanar sen, Orazym.» (Kemine)

Ibrişim [iwri:şim] (şahyрана söz) — ýüpek, ýokar hilli ýüpek. «Bedew atyň tarypyny aýdaly, Ibrişim ýüpekden ýaly gerekdir.» («Görogly»)

Içaş — garyn-içegedäki iýmit galyndylary, iýmitlik däl hasap edilýän iç goşy. (Tutan guşunyň içaşyny aýyrdy)

Içirgi [içirgi] — eýeriň, gaňňanyň aşagyndan malyň arkasyna salynýan keçe. «Içirgisi

mahmal, esbasy haly, Üzeňňisi altyn, gymmat bahaly.» (Talyby) «Atyň içirgisin ýazdy-da ýere, Gyşardy ol başyn goýup eýere.» (Saady)

Idin [idi:n] — rugsat, ygtyýar.

Igdiş [i:ğdi:ş] — sap tohum gylýaldan bolan, arassa ganly. «Igdiş taý guzlaýan ýylkysy ýedidi.» (Ş. Taganow)

Iltimas [iltima:s] — 1. Birinden ýa-da bir zat üçin edilýän umyt. «Diňe onuň ýüreginde iltimas — umyt döredi.» (A. Gowşudow) 2. Haýyş, towakga. (Iltimas edip ýüz tutmak)

Iman [i:ma:n] — musulman dinini açyk ykrar etme; ynam, ynanma. «Görogly beg ahyretde, Iman gerekdir ýigide.» («Görogly»)

Imeşik [i:meşik] — bulaşyp, hüžzerip duran (saç, sapak, tüý we ş.m.)

Iner, ner — inen arwana bilen bugradan bolan erkek mal. «Hatarda ner bolsa, ýük ýerde galmaz.» (Magtymguly)

Ingi [i:nği] — 1. Garyn boşlugynda haýsy-da bolsa içki organyň aşak süýşmegi sebäpli, emele gelýän kesel. 2. Şonuň netijesinde erkek kişiniň gasygynyň astynda emele gelýän çiş, ýumry (gryža)

Inji [i:nji] — ýaş çaga onuň babasy, mamasy tarapyndan berilýän mal. «Çaga barmagyny sorsa, onuň özüne inji berilmegini ýatlatdygymyş.» («Yrymlar we ynançlar»)

Intipis [intipi:s]: **intipis bolmak** — üns bermek, aň bolmak.

Irinmek — bir işi etmäge ýaýdanmak, ikerjiňlenmek, göwnemezlik; göwünli-göwünsiz etmek. «Çagyrylan ýere irinme, çagyrylmadyk ýerde görünme.» (Nakyl) «Irinen gyz ärden galar.» (Nakyl)

Irişme — uýana we kellekâ baglanyp, atyň, eşegiň we ş.m. alkymyndan gaýdýan zynjyr, ýa-da yüp. ♦ **Irişmäni (irişdäni) üzmek** — tama etmegi bes etmek.

Irnik — 1. Her bir zada, edilen işe aňsat göwni ýetmeýän juda ynjuk. 2. Köp zähmet talap edýän çylşyrymly, ownuk, kyn. (Juda irnik iş)

Isrip [isiri:p] — zaýa, yrýa, harap. ♦ **Isrip etmek** — puly, maly ýerliksiz, biderek sowmak, ýerliksiz harçlamak; zady zaýalap, harap etmek. «Isrip etme, ynsap et.» (Nakyl)

«Isrip — haram.» (Nakyl)

Istihan [istiha:n] (köne söz) — süňk. «Gülňahal diýer ýandy janym, Pelek ýakdy istihanym.» («Şasenem-Garyp»)

Itigi [iti:ği] — köplenç çagalarda bolýan oňurga keseli.

Jahangir [jahanği:r] — basybalyjy, ýurtbasar.

Jahyl [ja:hyl] — 1. Akmak, nadan; sowatsyz. «Alymlara uýsaň, açylar gözün, Jahyllara uýsaň, kör dek bolar sen.» (Magtymguly) «Jahylyň ybadatyndan alymyň ukusy gowy.»

(Nakyl) 2. Ýigit, juwan. ♦ **Jahyl çykmak** — ulalmak, ýetginjek ýaşa ýetmek (oglan barada)

Jala — güýçli çabga. «Adamlaryň tüýs diýeni bolupdyr, Biraz wagtdan güýçli jala gelipdir.» (Saady) «Jalada galan ýagyşdan gorkmaz.» (Nakyl)

Jalawa [jalawo] — kâriz suwunyň ýeriň yüzüne çykýan ýeri.

Jambörük [ja:mmörük] (ýerli gepleşik) — etegi giňräk we beýigräk, birneme çukurrak, depesi kiçiräk edilip, gaýma we keşde bilen dürli nagyşlar salnan tahýa. «Jambörügi başynda, Gelin-gyzlar daşynda.» (Hüwdi)

Janhowul [ja:nhowul] — ölümiň oň ýanyndaky ýagdaý, pursat. «Janhowluna bat bilen, Bökdi beýik kenara.» (A. Kekilow)

Jantaý (gepleşik dili) — jübi, gapjuk. ♦ **Jantaýyna urmak** — özi almak, jübüsine salmak.

Jar [ja:r] — döwülmän galan baş gatyşykly däne, döwek düýbi.

Jaz — nahara atyljak zatlaryň (sogan, kâşir, pomidor, un, we ş.m.) gyzdyrylan ýagda gowurmyşlanany. (Naharyň jazyny gowurmyşlap, üstüne suw guýdy) ◇ **Jazyna ot düşmek (ýapyşmak)** — birden gaty gaharlanmak, ot basylan ýaly bolmak; howsala düşmek. (Algymy diledim welin, jazyna ot düşen ýaly bolaýdy)

Jerhet — ýarada emele gelýän iriň, hapa.

Jezwel (köne söz) — 1. Tegelek çyzyk çyzýan gural (sirkul) 2. Çyzmyk, çyzmykly nagyş.

Jezwelli — gyralaryna çyzmyklar çekilip bezelen, çyzmyklary bolan. «Zer warakly, ýüzi gyzyly jezwelli, Okydygym kitap — Gurhan, gal indi!» (Seýdi)

Jiger [jiğer] **I** (köne söz) — bagyr. «Aýralyk ataşy jigerim daglap.» («Zöhre-Tahyr»)

Jiger [jiğer] **II** — ýaşajyk kerkaw agajy.

Jigit [jiğit] (köne söz) — atly goşunda gulluk edýän nöker, esger.

Jiltge [jiltge, jilsge] — gursakça görnüşli ýeke gat, içliksiz tikilen ýeňil geýim.

Jilwe [jilwö] (köne söz) — 1. Şöhle, ýalkym, ýagtylyk, röwşen. «Jilwesi älem narydyr.» («Zöhre-Tahyr») 2. Náz, náz-kereşme, gamza; gözel görk, görmek. ◇ **Jilwe kylmak (etmek)** — mähir, söýgi bilen bakmak, maýyl edijilik bilen garamak. «Bir-birge jilwe kylgan iki tawus mysaly.» (Mollanepes)

Jinde [jinne] (köne söz) — köne-küşül geýim, köne eşik. «Gezme ýyrtyk jinde bile.» (Talyby) «Men ýyrtyk jinnede edýärim mydar.» (Saady)

Jort: jort atmak — birine göwnüýetmezçilik etmek, göwnüň ýetmeýändigini bildirmek. «Eý, atly, hetdiňden aşarak gidip, Jort atma sen, pyýadany kemsidip.» (Saady) «Eşiden gulak gören göze jort atar.» (Nakyl)

Jortmak [jortmok] — ýogyndan kelte boýly, çortmak (taýak, adam...)

Jöhit [jöhüýt] — 1. Ýewreý. 2. (göçme many) Husyt, gysyk.

Jugur [juğur] **I** — täze gelniň saçynyň ujuna dakýan gupba şekillije aşagy şelpeli kümüş şaýy.

Jugur [juğur] **II** — seret. **Jar**

Jul — 1. Atyň, tazyň we ş.m. geýimi, üstüne ýapylýan ýapynjasy. «Bedew jul içinde, göwher kül içinde.» (Nakyl) «Gyraty besle jul bile, Oturşgyň ähli il bile.» («Görogly») 2. (göçme many) — Geýim, köne geýim. «Ölinçäm sana geçmedim, Bir ýyrtyk julun derdinden.» (Kemine) ◇ **Juldan çykarmak** — mal-mülkünden dyndarmak, lüt goýmak, juda garyp düşürmek. «Meniň malymy, zadymy alyp, halys juldan çykardy.» («Görogly») **Juluny ters geýdirmek** — birini çykgynsyz güne salmak, enter-pelegini öwürmek.

Juwaz [juwa:z] (köne söz) — künjüden we beýleki käbir ösümlükleriň çigidinden işläp ýag çykarýan desga. Juwaz at, düýe ýaly mal goşulyp işledilýär. «Juwaz aýlap, ýag alsa, Bolar jahyllar başy.» (Hüwdi)

Jülge [jülğö] — iki dagyň aralygyndaky uzalyp gidýän we öňi (bir tarapy) bekli bolan giň aralyk, öňi bekli dere. «Egrem-egrem jülgelerden ýol ýasap, Tolkun atyp, oýnap böker çeşmeler.» (G. Bäşi)

Jümri [jümrü] — oğry, aldawçy; asylsyz, pes. «Bagynda toty-gumrular, yzynda jahyl jümrüler.» (Seýdi)

Jüpbe [jüpbö] — giň we uzyn tikilen halat. «Ussa Japar işi senjap jüpbesi.» (Magtymguly)

Jürdek [jürdök] — kiçi göwrümlü, bir guply suwküýze.

Jürjen [jüjön] (zoologiýa) — kiçijik garaja möjejik. ◇ **Gara jürjen ýaly** — göwresi kiçiräjik, hor, garaja (oglan, gyz) (Gara jürjen ýaly gyzyň nâmesine aşyk bolduka?)

Jüýk: jüýk bolmak — bir gezek urşup ýeňlenden soň, gaýtadan urşup bilmän, süllerip

durmak, gaçmak (guş, horaz hakynda) **Jüýk burun** — ujy inçe uzyn burun.

Jybar [jywa:r] — ýagys çisňäp duran howa. «Çisginli, jybarly daglar.» («Zöhre-Tahyr»)

Jyza I — 1. (köne söz) Naýza. «Men durdum öňünde jyza parladyp.» («Görogly») 2. Gyraw, burjy (buz) 3. Adamyň tenine öryän kiçijik düwürtik. «Onuň endamyna jyza düşüpdür.» (Edebiýat)

Jyza II — saça düşýän sirke, bitň tohumy.

Kabylla [kawy:la] (köne söz) — tire, urug. «Türk kabyllary» (Edebiýat)

Kamar — Aý. «Kuýaşmy sen, Kamarmy sen?» (Aýdymdan)

Kamat [ka:mat] — boý, syrat, kat. «Kamatyň tubudyr, goýnuňda nardyr.» (Mollanepes)

◇ **Gulagyň kamata gelmek** — güýçli eşidilýän goh-galmagaldan, bir gürrüňiň köp gaýtalanyp durmagyndan halysirmek, ýadamak.

Kanagat [kanağat] — sabyr, çydam; aram; oňnut, mydar, az zada kaýyl, razy bolma. (Kanagaty ýok eken) (Göwnüm kanagat tapdy) «Kanagata — bereket.» (Nakyl)

Karamlygyna [kara:mlyğyna]: **karamlygyna botlamak (gaýmak)** — öz wagtyndan 1 ýyl öň botlamak (dulučka gaýmak) Adatça 3 ýaşly inen düýe (gaýalyk) gaýyp, (erkekden çykyp) köşegini 12 aý garnynda göterip botlamaly.

Karkara — 1. Durna meňzeş alkymy gara guş. «Saz eýleýir karkaraň, seýle çyksaň bezenip.» (Mollanepes) 2. Şol guşuň başa jyga edip sanjylýan ýelegi. «Karkarasyn ykjadyp, özün bezär Aýperi.» (Mätäji)

Kary [ka:ry] **I** — Gurhany ýatdan bilýän. «Her remezan aýy getirip kary, Sowap üçin hatmy Kurany bardyr.» (Seýdi)

Kary [ka:ry] **II** (köne söz) — gözi görmeýän, kör. «Agsak aýra düşse, agaçsyz galsa, Ýol aňlamaz kary hemrasyz bolsa.» (Magtymguly)

Kaş — ters, jet. «Agzybirler aş getirer, agzalalar kaş getirer.» (Nakyl)

Kaşşak [kaşsa:k] — garyp, ýoksul, mätäç. «Kimse kaşşak bolup, kimse baý bolar.» (Magtymguly)

Kaşyk — çemçe. «Gury kaşyk agza ýaramaz, gury söz gulaga ýakmaz.» (Nakyl)

Katra — damja. «Bir katra meý berseň lebiň meýinden.» (Şeýdaýy)

Kaza — ölüm permany (Hudaýyň) «Geçip barýar indi ömrüň mazasy, Ýetip gelýär kem-kem Hakyň kazasy.» («Perhat we Şirin») «Kadyr seniň alnyňa kaza ýazsyn, çopan.»

(«Gorkut ata») ◇ **Kazaňy almak** — öz wagtynda ýerine ýetirilmedik dini işi soň ýerine ýetirmeklik. **Kazasy dolmak (ýetmek)** — ölmek, ýogalmak. «Kaza ýetip, şehit ölse, Abraý bile ýoldaş bolar.» (G. Magrupy)

Kazy [ka:zy] — 1. (köne söz) Şerigata esaslanyp, meseläni, dawany, oňsuzlygy we ş.m. çözmek işini ýerine ýetiriji. «Pygamber ornunda oturan kazy, Para üçin elin aç başlady.»

(Magtymguly) 2. Kazyýete gelýän işleri onuň mežlisinde garamak arkaly çözüň wezipeli adam. 3. (göçme many) Kanagatlandyryň, ylalaşdyryň «Türkmeniň kazysy — bijesi.»

(Nakyl) **Pyýadakazy** — musulmançylykda ýaş çatynjalara nika gyýylýan pursadynda çatynjalaryň öz nika wekilçiligini, şaýatlygyny ynanyň iki adamsy. «Iki adam geldi pyýadakazy, Jan doganlar, gören zadym aýdaýyn.» (Durdy Gylyç)

Kebşirlemek [kewşi:rlemek] — 1. Metaly we ş.m. biri-birine tutduryp seplemek. 2. (göçme many) Jaýba-jaý goýmak, timarlamak, taraşlamak. (Öý goşlaryny kebşirlemek)

Kekeç (ýerli gepleşik) — sakynyp gepleýän, sakaw. «Kekeji gyssasaň, o-da ýok.» (Nakyl)

Kelaýy [kela:ýy] (köne söz) — aýal-gyzlaryň başyna daňýan dürli reňkli, ala-mula ýukajyk ýüpek ýaglygy, öýmesi.

Kelek — gara mallaryň, dowarlaryň dogabitdi şahsyzlygy.

Kelekbaz [kelekbaz] — oýunçy, pyrryldakçy, aldawçy.

Keleme I (köne söz) — 12 sagatlyk suw nobaty. «Birje keleme suw üçin, Şirin jandan geçip bilmen.» (Ç. Aşyrow)

Keleme II — söz, sözlem. «Bäş keleme söz aýdar boldy.» («Görogly») ♦ **Kelemäňi öwürmek (çöwürmek)** — dine ynanýandygyňy, musulmanlygyňy subut etmek üçin, Gurhanyň ýörite aýdylýan süresini sesli aýtmak.

Kelew [kelöw] — tentek, kelesañ, kemakyl.

Kelhemeç (köne söz) — tomzak. «Kelhemeçdir poh üstünde jeň eýläär.» (Magtymguly)

Kellek I — düýä taýlanyp atylan çuwalyň ortasyna, howudyň üstüne goýulýan bogdak, serwer.

Kellek II — maldan boşadylan arabanyň arşynyň ýokary galdyrylyp goýulýan görnüşi. (Döwlen arabalary kellek edilip goýlupdyr)

Keltekçe — kelte içmek, kelte palto, güpbi.

Kement (köne söz) — 1. At, öküz ýaly haýwanlary tutmakda we ş.m. ulanylýan ujy syrtmakly uzyn tanap. «Her biri elliden, altmyşdan ýykyp, Atdan kement zyňyp, tanaplar dakyp.» (G. Magrupy) 2. (göçme many) Söýgüliniň saçy. «Halka-halka zülpleriň kemendi-dara ogşar.» (Kemine)

Keniz [keni:z] — şanyň gyzynyň, aýalynyň hyzmatynda duran gyzlar, aýallar. «Ýanyma çagyryp iki kenizim, olara gaharly tutdum-da ýüzüm.» (B. Seýtäkow)

Kepbe — 1. Hyşa, gamyş, ýylgyn we ş.m. ösümlüklerden örülen, dokalan tärimе meňzeş gurluşyk materialy. (Kepbe dokamak) 2. (göçme many) Şonuň ýaly materialdan gurnalyp, daşy suwalyp salnan jaý. «Öýüm kepbe bolsun, imanym — ketde.» (Nakyl)

Kepir — süýji suwlaryň çuň bolmadyk ýerlerinde ýaşaýan teňneli, oňurgaly balyk (sazan)

Kerç — käselenen gawunyň ýa-da garpyzyň bir bölegi.

Kernaý [kerna:ý] — özbek, täjik halklarynyň latundan ýasalan 2-3 m. uzynlykdaky turba şekilli üflenip çalynýan saz guraly. Kernaýyň barmak basylýan deşikleri bolman, ses çykýan tarapy guýgujyň agzy pisint giň we uzaklardan eşidilýän güýçli sesi bolýar. «Kernaý, surnaý ýene top sesi bilen, Ýene şeýtan kimin was-wasy bilen.» (A. Kazy)

Kerrew [kerröw] — zordan eşidýän, gulagy agyr, kerri.

Kesapat [kesa:pat] (köne söz) — zyýan, zeled; kir, hapa, şyltak. «Ýagşydan şerapat ýokar, ýamandan — kesapat.» (Nakyl) (Kesapaty ýetmek)

Kesatym — sap ýüpek ýa-da nah gatyşykly tarada dokalan mata.

Kesgin [kesgin] — 1. Berk, pert-pert, çürt-ýoluk, gutarnykly (gürrüň, jogap, ýüze çykan ýiti mesele we ş.m.) (Kesgin jogap gaýtarmak) 2. Ýiti, ötgür, çapgyn (sowuk howa hakynda) (Kesgin sowuk şemal)

Ketew [ketöw] — atlara we ýeke toýnaklylara degýän ýokanç kesel, maňka.

Käbe [kä:we] — Mekgedäki mukaddes ybadathana. «Imanym ýoldaş bolsa, barsam, Kábäni görsem.» (Magtymguly) «Käbä gidip gelseňem, öňküje gözüň.» (Nakyl)

Käkil [kä:kil] — maňlaýdaky ösdürilen çogdam saç, kekil. «Halka-halka käkilleri zerewşan.» («Saýatly-Hemra»)

Käl [kä:l] — uly bolmadyk uzyn gury çay, jaran.

Kän [kä:n] — tebigy ýerasty baýlygy bolan ýer; hazyna, baýlyk. «Ýagşy ili bilen magtanar, ýer — käni bilen.» (Nakyl)

Kärderi [kä:rderi] — inerden gaýan, arwanadan bolan inen mal, dürek.

Käş [kä:ş] (köne söz) — syrçaly gap, tabak. «Dar mejlisde doly berseň aşyny, Aşyň iýe bilmez, käşi syndyrar.» (Magtymguly)

Kibit [kiwit] — adamyň egni, gerdeni, omzunyň üsti. (Üşemekden ýaňa kibitini gysyp, titräp duran eken)

Kilwan [kilwa:n] — suw bilen, ýel bilen işleýän degirmenlerde galla üwemek işini ýerine ýetiriji, harazman. «Haýal etmezden kilwan, Derrew gyzy gujaklaýar.» (A. Alamyşow)

Kireň — 1. Kir, hapa, galçak, çyrşak. 2. (göçme many) Erbet niýet; närazylyk. «Hat-da ýogam bolsa kalbynda kireň, Halanyp barlanok gönümellerem.» (Saady)

Kiz [ki:z] (köne söz) — keçe. «Ataň gyrkyp alsa, ýylan ýüňüni, Kiz bolanda, deňleşersiň biz bilen.» (Çary Afsal. XIX asyr) «Ýele — ýargak, aýaza — kiz.» (Nakyl)

Kok — ýaramaz ys.

Kokamak [kokomok] — ýaramaz ysyň ýaýramagy, gelmegi.

Kowçum — 1. Daşky dogan-garyndaş. (Bularyň gelinligi biziň kowçumymyzdan) 2. Topar, bölek. «Bir gije gelipdir bir kowçum myhman.» (A. Jamy)

Koý (köne söz) — goýun. «Är — lebizden, koý — bogazdan.» (Nakyl)

Köje [kö:jö] — jöwen ýarmasyndan bişirilýän nahar. «Garyp aş ýarma, köje, olam bişer ýarygije.» (Nakyl) «Hoja görseň, salamlaşyp ötüber, köje görseň, bagryň berip ýatyber.» (Nakyl)

Köjelik [kö:jölük] **I** — köje bişirmek üçin gerekli bolan azyk önümleri. «Öýünde ýok köjelik, nämäňe gerek hojalyk.» (hojaýynlyk) (Nakyl)

Köjelik [kö:jölük] **II** — çölün takyr we ala ýerlerinde bitýän kösükli, däneli, şorja mal oty.

Köken [kökön] — 1. Sürüdäki goýun-geçiler saglanda, dowary baglanyp goýulýan köp halkaly uzyn ýüp, kökermek üçin ýüp. (Goýunlary kökene baglamak) 2. (göçme many) Eliň her baş barmagynyň her birine bilelikde dakylýan ýüzükleriň zynjyr bagjagazlary (kökenli ýüzügiň zynjyrjygy)

Kökermek, kökenlemek [kökörmök, kökönlömök] — owlak-guzulary, goýun-geçileri kökene baglamak. «Baýrynda ýazlaşyp, goýun kökerýär baýlar.» (Edebiyat)

Kömeç [kö:möç] — döwlen et ýa-da jigirdek salnyp bişirilýän gömme çörek. «Görümsize kömeç, köse äre sakgal ta:ň.» (Nakyl)

Könek [kö:nök] (köne söz) — düýe sagylýan teletin gap.

Köpemek [köpömök] — ýorgan, howut ýaly galyň, küti zatlary kök atan ýaly edip, tikinleriň arasyny açyp tikmek.

Köpüçiş [köpüçi:ş] — howut tikmek üçin ulanylýan temenden ulurak demir gural, uzyn temen.

Köreken [körökön] (ýerli gepleşik) — giýew. «Körekeniň köwüş i ýamak-ýamak, ýar-ýar, Körekeniň bajysy ýaman damak, ýar-ýar.» (Halk döredijiliginden)

Köse [kö:sö] — aslynda sakgal-murt çykmadyk ýa-da selçen sakgal-murtly. «Akmak aranyň bilmez, köse — garranyň.» (Nakyl)

Kösemek [kösemök] — gorsamak, ölçermek; oda çirkizmek, ütmek, ot çabratmak. «Kişi eli bilen ot köseme.» (Nakyl)

Kössek [kössök] — ýabyň, eşegiň we ş.m. haýwanlaryň bir art aýagy bilen bir öň aýagynyň (sag ýa-da çep tarapdaky) aralaryny açygrak edip daňylýan ýüp. **Kösselemek** — aýaklaryny şol görnüşde daňmak (uzaklara gitmezlik üçin)

Köst [kö:ss] — kemçilik, nogsan, ýetmez. (Kösti köpüň dosty az)

Kösük — gumda bitýän köki (kösügi) käşire meňzeş ösümlük. «Bahar kösük ýetişer.» (G. Ezizow)

Köşe [kö:şö] **I** (köne söz) — burç, çet, künjek. «Keşt eýledim çar köşäni.» (Magtymguly)

Köşe [kö:şö] **II** — çuwalyň, torbanyň agzyndaky köji bagyny geçirip köjemek (gözemek) üçin goýulýan halkalar, köjüg.

Kötel [kötöl] — 1. Çykmary agyr ýapy-ýokary ýol. «Insiz, kötel dag ýodasyny diňe pyýadalap çymak boljak.» (A. Eýeberdiýew «Türkmen elguşçusy») 2. (göçme many) Kynçylyk, azap «Kötel ýollaň külpetin soň bilersiň, Serdarym!» (G. Ezizow)

Köwelmek [köwölmök] — 1. Aýak üstünde heýkel ýaly bolup, gomalyp durmak. 2. (göçme many) Hondanbärsi bolan bolmak, gopbamsyramak, süwümsizlik etmek.

Köwük — ýabany pişige meňzeş ýyrtyjy çöl haýwany (manul) «Bu ýerde köwük gezer, Bir ala towuk gezer.» (Halk döredijiliginden)

Köý [kö:ý] **I** — pikir, oý, hyýal. «Gözüm ýaşy durmaz, gelende köýler, Köňül arzuw eýlär, watanyň, seni!» (Zelili) «Tapmadym, nädeýin, ýok eken öýde, Galdym şol wagtda tükenmez köýde.» (A. Kekilow)

Köý [kö:ý] **II** (köne söz) — köçe, ýol çatrygyndaky köçe bölegi (kwartal) «Köýünde köşki-eýwan salsam danyşar-mu sen?» (Mätäji)

Köýmet [köýmöt] — toýa, myhmançylyga barlanda eltilýän pişme, byzmyk, süýji-köke ýaly dürli görnüşdäki iýmitlik önüm, sowgat, saçak. «Köýmetsiz gelen söwüşsiz gider.» (Nakyl)

Kuh [ku:h] (köne söz) — dag. «Kuh erer ýeriň soltany.» (Magtymguly)

Kuýaş [kuýoş] (köne söz) — Gün. «Ýüzüňni meňzetdim Aýa, Kuýaşa.» («Saýatly-Hemra»)

Küçen [küçön] — malyň gerşini, boýnuny ýaralamazlyk üçin, boýuntyrygyň (hamydyň) iç ýüzünden dolanyp, aýlaw görnüşde goýulýan keçe we ş.m. ýumşak zat, owjun. «Haýsy baýdyr, oňa küçen salypdyr?» (B. Kerbabaýew) «Şazadalaň biri atdan ýykylyp, Ýatypdyr küçen dek iki бүкүлүп.» (Saady)

Kükremek [kükürömök] — 1. Esremek, erkegiň tagarçygyny çykarmagy (düýe hakynda) 2. Gaharlanyp gaty gygyrmak; serhoş, mes bolup, gygyrmak, düblemek. «Iner ýaly kükräp, aňdar dek çişip.» (Mollamurt)

Külah, küla [küla:h, küla:] (köne söz) — telpek, börük. ♦ **Jöwher küla** — ýarag ötmez ýaly ýörite söweş başgaby. «Jöwher küla, demir dony gerekdir.» (Magtymguly)

Küle [külö] — guýrugy jontuk, kesik (it, eşek we ş.m. hakynda) «Bu-ýa şol ýiten küle eşegim bolup çykdy.» (Edebiyat)

Kümmet [kümmöt] — mazaryň üstünden salynýan gümmezli jaý, aramgäh. «Beýlekiň bu hala içi gülüpdür, Gizlin onuň kümmetine gelipdir.» (Saady)

Kümsük — ýüregi ak bolman, assyrynlyk bilen iş görýän, misginsokar; ogry, eli egri. «Känem bolsa kezzap, ogry, kümsügi, Erbetler gowulaň çekmez ünsüni.» (Saady)

Künde [künnö] **I** — goşly ýer sürülýän azalyň daşyna demir hopba geýdirilip ýere girýän we ýeri agdarýan bölegi, burny, omaç.

Künde [künnö] **II** — agyr jenaýat edeniň aýagyna salynýan zynjyrlý gural.

Kündelemek [künnölömök] — aýaklaryna күnde salmak. «Gözüm ýetýär, bilseň başym alar sen, Ýa күndeläp, meni çaýa salar sen.» (Magtymguly)

Künt: күnt etmek — başyny-gözünü aýlap, aňkasyny aşyrmak, huşuny çaşyrmak, halys etmek. (Sen meniň zehinimi күnt edensiň!) **Künt bolmak** — күnt edilmek, күnt ýagdaýa düşmek. (Şondan ýaňa күnt bolandyryn)

Küñre [küñrö] **I** — jaýyň, haýatyň diwarlarynyň üstünden bezeg üçin gurulýan diş-diş sütünjikler.

Küñre [küñrö] **II** — galanyň her burçunda gözegçilik etmek üçin salnan diň görnüşli berkitme.

Küñrült — öçügsi, ýalpyldysyz, küljümek (reňk hakynda)

Küpe [küpö] — arka, ýagyryny.

Küre [kürö] — kerpiç bişirilýän, demir metallary eredilýän ýer, humdan. «Küräniň agzyndan çykýan dek, şemal Ýüzüň-gözüň çöwläp barýan ýalyndy.» (M. Seýidow)

Kürmek [kürmök] — köplenç şalynyň içinde gögerýän gara däneliye ösümlik we onuň dānesi.

Kürtük — jöwen hamyryndan belke kesilip, etli çorbada bişirilýän milli nahar.

Küşat [küşa:t] (köne söz) — ugruna, şowly (iş, tutum we ş.m. hakynda)

Küşatlyk [küşa:tlyk] — işi oňunalyk, şowlulyk, ugrunalyk. «Bal satýan kişiniň şöhatlygyna, Işiniň ugruna — küşatlygyna.» (Saady)

Küy — pikir, oý, hyýal. (Onuň bar küýi gara nebsi)

Kysmat — ykbal, ýazgyt, täleý. «Bu dünýä mülkünde soltandyr, şadyr, Kysmatyna kaýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Lagammyr [lağammyr] — togalak agyzly atagzy.

Lagman [lağman] — naharyň bir görnüşi (etli, hamyrlı)

Lagnat [lağnat] — gargyş, nälet.

Lagnaty [lağnaty] — näletlenen, gargyş siňen. «Şabende diýr ýigit dogsa lagnaty, Möhümiň bitirmez, goýar minneti.» (A. Şabende)

Lakaşa I — 1. Agylyň mal girip-çykýan giň agzynda oturdylýan uzyn we inçe agaçlardan ýasalan tärिम pisint germew. 2. Çagşap dagajak bolup duran öwseleler, öý goşlary we ş.m.

Lakaşa II — sürleňişip ýören, saýak-sergezdan; elewke (oglan-uşak; peýdasyz nökerler we ş.m. hakynda) (Bu yzyňdaky lakaşalaň näme?)

Lakytak [la:kyta:k] — halys mejalsyz, ýadaw, sütüni süýnen, haly gaçan; halys alaçsyz galan. (Lakytak adama habar gatdy) (Lakytak bolmak)

Lap [la:p]: **Lap etmek** — bolşundan ulaldyp, çişirip aýtmak, gürlemek. «Lap etdigim dāldir, bir ajap ýerdir, Meň obamyň gelin-gyzy çeperdir.» (Edebiýat) **lap urmak (atmak)** — çendenaşa öwünmek, öz güýjünden daşary gidip, men-menlik etmek. «Serçejik lap urýarmyş, Dürli hile gurýarmyş.» (B. Kerbabayew.)

Lazym [la:zym] — gerek, derkar. (Lazym zat)

Lek — ýüz müň (goşun hakynda) (Bir lek goşun)

Lekleki — ýumakdan, tüteden, perikden çözlenýän ýüpegi, ýüplügi saramak, keleplemek üçin ulanylýan ýönekeý el guraly, kelebagaç. Lekleki iki ýan tarapy haçja görnüşli, tirsek boýly bolup, öz okunyň daşyndan aýlanýar, ýagny, bugdaý orýan kombaýnyň çarhy pisint (motowilo) «Leklekini getiriň, Ak bilekden ötüriň.» (Halk döredijiliginden) (Leklekä yüpek saramak)

Leň (köne söz) — agsak. «Biliň buruk, aýagyň leň, Göýä, düýe depen ýaly.» (Zynhary)

◊ **Leň etmek** — bizar etmek, bir zady aýdyp, diýip halys yürege düşmek.

Leňner — 1. Guýudan suw çykarmak ýa-da beýiklige bir agyr zady çykarmak üçin ýasalan gural (ryçag) 2. Bir zadyň mākām durmagy üçin, ondan asylp goýulýan agyrlyk. «Ýedi gat ýeriň leňneri, Dünýäge derkarly daglar.» (Mollanepes) ◊ **Leňner atmak** — yranmak, yraň

atmak. «Bu könlümge leňňer atyp.» («Hatamtaý»)

Lepbeý — gulluk, bolýar, siziň hyzmatyňyza taýýar. «Lepbeý» — diýip, baýa boýun burardy.» (N. Pomma)

Läşeki [lä:şeki] — iýmäge ýaramsyz gawun-garpyz.

Libretto [libre:tto] (teatr) — saz eserleriniň (operanyň) sözleri, teksti.

Loly [lo:ly] — bozuk aýal. «Lolyň eşegini suwa ýak-da, hakyny al.» (Nakyl)

Lukma [lukmo] — bir ýuwдумlyk, bir agyz (çörek, nahar) «Bir lukma nan üçin ýaşaran gözler, Çekildi horlukly minnetli sözler.» (A. Kekilow) «Öldürme sen meni. Entek howlukma, Et ýokdur tenimde ýekeje lukma.» (A. Jamy)

Lüle [lülö] — içi deşik gargy ýa-da turba.

Lüň — ýer paýlaşylanda araçäge guýulýan gum üýşmegi, bellik. (Lüňleri beýgeltdi) ◇ **Lüň**

çekmek (basmak) — 1. Ýeri ölçäp kesgitlemek, bellik etmek. 2. (göçme many) Ýerini azaltmak, çäklendirmek. «Baý mülküne döwlet lüň çeken wagty, Obanyň gowgasy güýçlendi gaty.» (A. Kekilow)

Mada [ma:da] (gepleşik dili) — urkaçy, maçy (eşek) «Bir mada eşek sen, gelip sen deme, Gasygy gam bilen doly dünýä, heý.» (Magtymguly)

Magallak [mağallak] (köne söz) — 1. Başaşak; beýik ýer, beýiklik. «Magallak birle gaýdyp ýer ýüzüne.» (A. Kazy) 2. (göçme many) Yraň atyp duran; ähtibarly däl; gümana. «Magallakdyr tamakiniň imany.» (Zynhary)

Magallaklamak [mağallaklamak] — abanyp durmak, beýik bolup görünmek, seleňläp durmak. (Deräniň gaýalary magallaklap durdy)

Mandy [manny] — sürümde sürülmän galan bölejik ýer. (Ýeri mandy galdyrman sürmek)

Maň — dört ýaşly goýun.

Maňramaz — baş ýaşly goýun.

Maral — 1. Ene keýik. «Mäleýir maraly çöli Gürgeniň.» (Magtymguly) 2. Ene towşan. «Maral towşan çölde bolar.» (Atalar sözi) (Göwresiniň ziňňirtiden uluraklygy bilen tapawutlanýan ene towşany awlamaly däl diýen manyda)

Mawut [ma:wut] — syk dokalan galyň, ýüzi üpürjikli (tüýjümek) sap ýüň ýa-da ýarym ýüň mata.

Maýa [ma:ýa] **I** — bugra bilen inen arwananyň çaknyşmagyndan bolan inen mal. «Kejebän çekmäge ak maýa gerek.» («Şasenem-Garyp»)

Maýa [ma:ýa] **II** — 1. Köpeltmek üçin üstüne goşar ýaly başda goýulýan pul, emläk, mal. 2. Towuklar üstüne guzlar ýaly keteginde goýulýan ýumurtga.

Maýa [ma:ýa] **III** — dynagyň ön tarapyndaky et bilen birleşýän ýeri, barmagyň başy, uçlary. (Maýasyna gyldyrgan batypdyr)

Mazlum [mazlu:m] (köne söz) — zulum çekýän, ezilen. (Mazlumlaryň arkadaýanjy)

Mekes (köne söz) — siňek. «Mekes perwaz edip, aýrylmaz baldan.» (Mätäji)

Mellekçi — ýeri ylalaşyga (şertnama) görä kärendesine alan adam. «Mellekça ýer berseň, ýer eýesini ýerden çykarar.» (Nakyl)

Memleket (köne söz) — ýurt, ülke. (Memleketleri birleşdirmek)

Memmer — metjidiň diňi, minara.

Memuar [memua:r] — taryhy wakalara gatnaşan adamyň ýatlama görnüşdäki ýazan ylmy ýa-da edebi işi.

Menzil — 1. seret. **Mezil**. «Bir menzile gitmez ýüküň egrisi.» (Magtymguly) 2. Ýurt, mekan. «Magtymguly, ne menzildir, durar sen, Ýurt kimiňdir, agyr işler gurar sen.» (Magtymguly)

Mersiýe — seret. **Elegiýa**.

Merwana [merwa:na] — gep gezdirip, adam arasyny bozyan içigara arabozar. «Gep gezdirýän merwana hiç wagt goşulmaz sana.» (Nakyl)

Merwer — käbir molýuskalaryň (suwda ýaşayan ýumşak bedenli we balykgulak örtüklü oňurgasyz jandar) bedeninde däne-däne görnüşli emele gelýän gymmat bahaly gaty madda, bezeg daşy, merwerit (žemçug)

Mesaýkysy [mesa:ýkysy] — asylkysy, hamana, aý ýöne, mysal üçin; gepiň tümmek ýeri. (Mesaýkysyny aýtmaly bolsa, Sadabyň sende göwni bar ýaly)

Mesene — degirmen suwuny batly indirmek üçin, beýgeldilen ýap. «Öýde asudalyk, ümsümlük boldy, Misli mesenäniň suwy sowuldy.» (A. Kekilow) «Ilerimiz mesene, Meseneden insene.» (Halk döredijiliginden)

Mesi — ýuka gaýyşdan ädik görnüşli aýaga syrlaşyp duran edip tikilýän we daşyndan galoş geýilýän aýakgap. (Mesini köplenç işan-mollalar, takwa kişiler geýýär)

Messan [messa:n] — peýwagtyna, asuda, saýhally (ýöremek, gezmek) «Messan basyp, bu kenara aýlandyk.» (N. Pomma)

Metgi — masgara, wejera, göz-gülban. ♦ **Metgi bolmak** — masgara bolmak, ryswa bolmak.

Mezil — kerweniň ugran yerinden düşläp, ýük ýazdyrýan ýeri aralykdaky uzynlyk, aralyk. (20-25 km. çemesi aralyk) «Günde mezil — jana hezil.» (Nakyl)

Mädemäz [mä:demä:z] — aşgazanasty mäs.

Mähek — altynyň hilini barlamakda ulanylýan gaty dag jisimi. «Derýa görki mähek hem dürri-naýap.» (Mollanepes) «Syr saklagan mähek daş, Zer ýanynda bellidir.» (Magtymguly)

♦ **Mähek ýaly** — örän düşbi, akyly.

Mähnet I — göwresi, gabarasy ägirt uly, äpet. (Mähnet daşlary owradyjy enjam)

Mähnet II — 1. Azap, jebir. «Gelen — döwlet, giden — mähnet.» (Nakyl)

2. Zähmet azaby, jepaly iş. «Kişi mähnet bilen mal gazanmasa, Gelen döwletiniň paýany bolmaz.» («Şasenem-Garyp»)

Mährap [mähra:p] — metjitde namaz okalan çagty ymamynyň durýan ýeri. «Metjidi ýykylsa, mährap tapmas sen.» (Magtymguly)

Mälemez — alty ýaşly goýun.

Märeke-man [mä:rekema:n] — märekede bolmagy söýýän, köpçüligi halaýan.

Mäşewe [mä:şöwö] — mäsden bişirilýän nahar. «Ýag ýaga damar, mäşewä jaz etmez.» (Nakyl)

Mäşirik [mä:şirik] — dokma ýüwürtmek üçin, ýörite бүkdürilen erişden saralan süýri ýumak. ♦ **Mäşirigi düz däl** — öz akylynda däl.

Mirşikär [mi:rşikä:r] — köşkde awçylyk işleri bilen meşgul bolýanlaryň başlygy.

Mir (hökümdar) we şikär (aw) sözlerinden ýasalan söz. «Garçgaý, tugundyr guşlaryň başy, Mirşikärler ele almaz her guşy.» (Saýyly)

Misgin [misgi:n] (köne söz) — garyp, mätäç, pukara. «Eger, misgin, eger, baýdyr, Gelene hyzmaty gerek.» (Magtymguly)

Misginsokar [müsmü:ýnsokor] — assyrynlyk bilen syr bildirmän hereket edýän adam.

Misilsiz (köne söz) — 1. Çendenaşa, deňsiz-taýsyz. «Zamanyň misilsiz zabunlygyna,

Eremeýän, gaýta, gyraw baglaýan.» (B. Hudaýnazarow) 2. Şübhesiz, gürrüňsiz, hökman. (Ol muny misilsiz ýeňer)

Misren (ýerli gepleşik) — boýy 1.5 m. çemesi bir ujy ýasy, bir ujy çiş görnüşli ýogyn, togalak demir (lo:m)

Miýana [miýa:na] — orta, ara. «Uzyn-gysganyň arasy, Orta-miýana söwdügam.» (Kemine)

Mollaçar [mo:lloçor] — mollaçylyga ýykgyň edýän, ýaňy molla bolan; sypaty, häsiýeti molla meňzeýän.

Mor [mo:r] — gyzgylt-goňur. «Pişge dek mor murtly brigadirdi ol.» (B. Hudaýnazarow)

Moruk [mo:ruk] — öýüň birnäçe otaglaryny bilelikde ýylatmaga niýetlenip, otaglaryň biri-birisi bilen kesişýän diwarlarynyň çatrygynda gurlan beýikligi 2,5 m. çemesi bolan silindir şekilli pejiň öýüň diwarynyň içinden geçirilen tüsseçykary, mory. Bu hili peçleriň diňe bir otagy ýylatmaklyga niýetläp edilenleri hem bolýar. (Pejiň moprugyny gurun baglapdyr)

Moý [mo:ý] — çüýşe, çäýnek, käse we ş.m. zatlaryň çat açan ýeri. «Çyzygy dört, üç ýeriniň moýy bar.» (Gurban. XIX asyr)

Möhre [möhrö] — suw degirmeninde meseneden gelýän suwuň zogdurylyp akýan ötügi.

Möhüt — töhmet, şyltak. (Möhüt belasyňa griftar edilipdir) ♦ **Möhüt etmek** — töhmet etmek, şyltak atmak.

Mömin [mö:müýn] — Hudaýa dogry ynanýan, mütmün. «Mömine azar biýr adamyň pisi.» (Magtymguly) «Bulut bolsa, saýa gider, Mömin jennet jaýa gider» (Aryf. XIX asyr)

Mön [mö:n] — sadadan ýönekeý, türkana. «Seniň ýaly möni görmändim entek.» (G. Geýne)

Möwlüt [möwlüýt] — doglan günü; eneden bolan ýeri (Muhammet pygamber hakynda) «Möwlüdi, mesgeni, mekany nedir?!» (A. Şabende)

Möwrit [möwürýt] — her bir zadyň öz bolmaly wagty, pursady, döwri, mütdet. «Möwritinde hatynyna ýaramaz, Zäher içip, özün biçer göknary.» (Zynhary)

Muamma [muwamma:s] (edebiýat) — manysy, düşündirişi syrly, ýaşyryn bolan goşgy. «Elip med, dal astyn, nunga howala, Käbe otur goýsaň, lamdan soň läle.» (Mätäji) (Mätäjiniň söýgülişi Annagüliň adynyň syrly berlişi)

Mugan [muğa:n] — Azerbaýjanda ýeriň ady. «Mugan daglarynyň gary bar, gary.» («Saýatly - Hemra»)

Mugjyza [muğjuýza] — pygamberler tarapyndan edip bilinýän geň işler, olardaky täsin güýç. «Mugjyza hakynda, gudrat hakynda, Eşdipdim men ertekileň telimin.» (M. Seýidow)

Mugyr [muğuýr]: **mugyra getirmek** — boýun egdirmek, gözünüň oduny almak. (Ýenjip mugyra getirdiler)

Muhabbet [muhopbet] — söýgi, mähir, yşk. (Muhabbet bildirmek) «Muhabbet meýinden bir käse bersem, Çakyşdyryp içsek, Ogulnabadym.» (A. Kekilow)

Muhammes [muhommes] — baş setirli şygyr formasy.

Muşagra [muşa:ğra] — şygyr aýdyşma; şahyrlaryň şygyr aýdyşyp ýaryşmasy, döredijilik bäsleşmesi. «Magtymguly ýaly beýik şahyr bilen muşagra aýdyşan Durdy şahyry, Orazmeňli şahyry ýatlamak bolar.» (M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet»)

Muşdak [muşdok] (köne söz) — güýçli söýýän, intizar, aşyk. «Muştagyňdyr älem-jahan, gara göz.» (Dosmämmed)

Muwapyk [muwa:pyk] — ýaraşyp duran, gelişýän, laýyk, mahsus; mynasyp. «Özüňe muwapyk iş saýlap almak.» (Edebiýat)

Muzdur [muzzu:r] (köne söz) — hakynatutma işçi, günlükçi, batrak. «Agzy gowşak muzdur ärlər, Zen sözüne uýar gider.» (Misgingylyç)

Mübtela [müwtela:] — derde, bela, kynçylyga sataşma, azaba uçrama, hossa galma; gümra başagaý. «Suw seňrikden agansoň artmasyn mübtelamyz.» (Kemine) (Begmuhammet öz işine mübtela bolup oturan eken)

Müçenek [müçönök] — sakgal-murty timarlamak üçin ulanylýan jübtäk şekilli gyl ýolunýan gural, ýolguç. **Muý** (gyl) we **çinemek** (ýolmak, tändirmek) sözlerinden hasyl bolan söz. «Soň ýañaklaryndaky, alkymynyň aşagyndaky maýşaryşyp ýatan ysgynsyz gyllary müçenek bilen ütdi. (Ş. Taganow)

Müderri [müdürrüýs] — medresäniň mugallymy. «Kelam hatm kylyp, müderri bolsa» (Kätibi)

Müjerret [müjörret] — ýeke, ýalňyz. ♦ **Müjerret geçmek (ötmek)** — öýlenmän, durmuşa çykman, ömrüni ýeke geçirmek.

Mülemme [mülömmö] — birgiden, ähli, hemme, бүтін, tutuş. «Asyl, şol jykyrlaryň çykarýan suwy-da mülemme suwuň bir üleş, ahyry. (Ş. Taganow)

Mülhit [mülhüýt] — ezenegini agdyryp, özüni oňarman ýören. (Mülhit pakyrda zat näme işlesin?)

Müneçjim [münöçjüým] — astrolog; ýyldyzlara seredip pal atýan. «Müneçjim açdy palymyz, Bizi bagty gara saldyň.» («Şasennem-Garyp»)

Mürähet [müröhöt] — hezzet-hormata, hödür-kereme çagyryş, teklipl. «Myrally, seniň bir sapar hem öýüne mürähet edeniňe men miýesser gelmedim.» («Myrally») «Myhman-mediwan gelende, mürähet etmäge gol harjy-da tapylar.» (Ş. Taganow) ♦ **Mürähet üçin aýtmak** — ýöne bir sypaýçylyk üçin öýüne, çay-nahara dil ujundan çagyryş. (Men muny mürähet üçin aýdamok, walla çynym, aş üstüne gelipsiňiz, duz datman gitmäh)

Mürewwet [müröwwöt] (köne söz) — ýüregi ýukalyk, dözümsizlik, geçirimlilik; adamkärçilik, mylakatlylyk. «Duşmanyň hem düşer bolsa goluňa, Owal başda bir mürewwet gerekdir.» (Magtymguly) ♦ **Mürewwet etmek (kylmak, eýlemek)** — rehimdarlyk etmek, ynsanperwerlik etmek. (Ýetim-ýesirlere mürewwet kyl)

Mürüşgär [mürüşgär:] — aw edilýän guşlar bilen meşgullanýan, ýyrtyjy guşlary eldekileşdirýän, seýisleyän. «Mürüşgär guşun tanamasa, guş mürüşgäri tanar.» (Nakyl)

Müsür — bol hasylly, gülleýän, otluk, läleazar (ýer, öri meýdany hakynda) (Mal bakýan örüsi diýseň müsür eken)

Müşderi [müşdörü] **I** — 1. Satyn alyjy, hyrydar. «Gardaşlarym az bahaýa satmasady, Müşderi hem öküz baha bermesedi.» (Aly «Kyssaýy Ýusup») 2. Hyzmatlar öýüne iş bilen gelip-gidip durýan.

Müşderi [müşdörü] **II** — Ýupiter planetasy, ýyldyz ady. «Gulagynda asylyp dur göwheri, Aýyň degresinde, göýä, müşderi.» («Perhat we Şirin»)

Müşgil [müşgüýl] — kyn, agyr. (Müşgil iş) «Müşgildir iýere nan tapylmasa.» (Magtymguly)

Müşk — keýigiň belli bir tohumynyň göbeginden taýýarlanylýan gara reňkli, hoşboý madda bolup, onuň bir bölejigini deşip, içinden sapak geçirip, zenanlar boýunlaryndan asypdyrlar. «Onuň göbegini sypalar ýeller, Şonda müşk ysyndan dolar giň çöller.» (A. Jamy) «Keýigiň göbeginden alnan müşki-de, Taryp edip, kän ýazylýar goşguda.» (Saady)

Mütgel, mytgal [mütgöl, mytga:l] — nah matanyň bir görnüşi. «Ogly üçin ak mütgelden, Bir haltajyk tikindi.» (K. Gurbannepesow)

Müwessa [müwössa:] (köne söz) — makul, laýyk, göwnejaý. (Sypaýylar emiriň aýdan sözlerini müwessa bilip, baş atypdyrlar)

Müýn — hata, nogsan, kemçilik, etmiş, ýazyk, günä. (Kemsidilen çaganyň müýni nämedekä?)

Müýnürgemek [müýnürgömök] — müýnüňi, etmişini, ýazygyňy duýmak, aýbyňy bilýän duýguda bolmak.

Myçmak — 1. Ýaragy çenemän atmak. 2. Ýokary tizlikde gitmek. «Myçýardy parawuz gündogar sary, Ençe wagt boldy ugraly bäri.» (A. Kekilow) 3. Ýalan sözlemek, çypdyrmak. «Baý, myçdyň-ow.» (Edebiýat)

Myh [my:h] — çüý. «Daglar ýeriň myhydyr, Depe özün dag saýar.» (Magtymguly) ◇ **Myh ýaly** — berk, pugta; sagdyn.

Mykraz [mykra:z] — sakgal-murt bejermekde ulanylýan kiçijik gaýçy.

Mylytk (köne söz) — tüpeň. «Ýow ýolugyp, ýowuz mylytk atylsa, Kimi ölüp, kimseleri tutulsa.» (Magtymguly)

Mynajat [myna:jat] — gijelerine okalýan doga, ýekelikde okalýan doga. «Men ömrüm durkuna Haka ýalbaryp, Mynajat edýäriň göge el serip.» (Saady)

Mynjama (ýerli gepleşik) — kakmaç ýaly bölüşdirip, gowrup, küýzä salnyp, tetärik (zapas) üçin goýulýan balyk eti.

Mysgal [mysga:l] — 4,26 grama deň bolan agyrlyk ölçegi.

Mytara [myta:ra] — gaýyşdan, deriden we ş.m. edilen dürli göwrümli suw gaby.

Myzahar [myza:har] (köne söz) — mätäç, zar, zelil. «Myzaharam şol dildara gowuşsam.» (Aýdymdan)

Nadyl [na:dyl] (köne söz) — närazy, nägile. «Goja kişi oňa şeýle diýipdir: «Oglum, nadyl bolma beýle» — diýipdir.» (Saady)

Nagleýin [nağleýin] — 1. Muhammet pygamberiň aýakgaby. «Nagleýni arşa täçdir, Ady äleme paşdyr.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Kābir takwa kişileriň geýýän burny gaýşak köwşi. «Barýar sähra bilen geýip nagleýin.» (A. Jamy «Kābā giden hakynda hekaýa»)

Nagyl [nağyl] **I** — nal. «Bedewlere nagyl kakyň.» (Seýdi)

Nagyl [nağyl] **II: nagyl okamak** — ýerliksiz öwüt-nesihat berjek bolmak, bir zat hakynda bolgusyz zatlary aýtmak. (Bu-ha ýene-de nagyl okamaga başlandyr)

Nagym [nağym] — buky üçin ýasalan garym (okop)

Najagaý [najağay] — aljyraňňy, başagaý. (Ol mydam najagaýdyr)

Nakys — 1. Suwumsyz, biderek, içýakgyç (gürrüň, pikir) (Nakys adamyň gürrüňlerem batnyksyz bolýar) 2. Kiçijik, naşyja. (Eýjejik nakys zat eken)

Nam [na:m] (köne söz) — at. «Weziriň bir ogly bar erdi Ziwer nam.» («Gül-Senuber»)

Nam-nyşan [na:m-nyşa:n] — birinden, birz atdan galan alamat, derek, yz, ady-sory. «Mende ne at galdy namu-nyşana.» (Edebiýat)

Namartaý — haýasyz, utançsyz, edepsiz. «Goýsanaýt, namartaý, ýagşy-da bir gep tapdyň.» (Edebiýat)

Nanbaý [na:nma:ý] (köne söz) — çörek bişiriji. «Bir uly nanbaýyň ogly bolupdyr, Olar ony bile alyp gelipdir.» (B. Seýtäkow)

Narynç [na:rynç] — naryň reňkine meňzeş, nar reňkli. «Sürmeli ol gara gözler, Gara hally narynç ýüzler.» (G. Magrupy)

Naşy [na:şy] — 1. (köne söz) Bilimsiz, düşünjesi pes, nadan. «Magtymguly, çölde gezen naşyny, Bilik sorma, köp sürdi diýip ýaşyny.» (Magtymguly) 2. Tejribesiz, tasylsyz.

«Galynça bir merdiň naşy zürýady, il içinde galsa ýegdir hup ady.» (Aşyky)

Natuwan [na:tuwa:n] — güýçsüz, biçäre, ejiz. «Nazary rehmet olgul men garyp natuwana.»

(Mollanepes)

Naw [na:w] **I** — kesilip goýlan ýogyn, göni agaç. ◇ **Naw ýaly** — uzyn, syrdam, gelşikli daýaw (adamyň boýy hakynda) (Boýlary naw ýaly syratly)

Naw [na:w] **II** (ýerli gepleşik) — balyk tutmak we ýük daşamak üçin boýy 10-13 m., ini 4-5 m. çemesinde bolan nowa görnüşli ýelkenli gaýyk. «Ýelkensiz naw ýöremez.» (Nakyl)

Naý — 1. Gargy gamyşdan ýasalan tüýdük saz guralynyň bir görnüşü. «Alyslardan sesi gelýän naý kibi.» (Saady) 2. Aýakly çilimiň we ş.m. zatlaryň turbajygy, burny, müşdügi. «Agam çeken çilimne, Naý bolasym geledir, Enem tiken donuna, Boý bolasym geledir.» (Halk döredijiliginden)

Naýşeker — jöweniňkä meňzeş baldagyndan şeker alynýan ösümlik, şekerçiňrik. «Sähra gamyşyndan naýşeker olmaz.» (Magtymguly)

Nazarkerde — özüne çekiji, syratly; gujur-gaýratyna synyň oturýan (adam barada)

Neçjar [neçja:r] — agaçdan her hili hojalyk enjamlaryny: äpişge, gabsa, sandyk we ş.m. ýasamak bilen meşgul bolýan senetkär ussa, agaç ussasy, harrat.

Nejat [neja:t, naja:t] — çäre, çykalga, alaç. (Öz nejadyňy garamak)

Nek — seret. **Nekdogdy**. «Atadan ogul köp dogar, içinde biri nek dogar.» (Nakyl)

Nekdogdy [nekdoğdy] — naýynsap, ynsabyny ýuwdan; ykmanda, nekgende, ýaramaz.

Nektar [nehta:r] — 1. Grekleriň ertekisinde hudaýlara baky ömür berýän içgi. 2. (göçme many) Ösümlikleriň gülünden çykýan süýji şire.

Nemuna [nemu:na] (köne söz) — nusga. «Aýlar nemunasy türkmen gyzlaryň! ...» (B. Kerbabaýew)

Nergiz [nergi:z] — seret. **Nerkes**. «Nergiz gözüň, helal gaşyňa gurban.» (Mollanepes)

Nerkes — ak ýa-da sary ýaprakly owadan bag ösümligi, gunçasý göze meňzeş, nerges.

Nerm [nerim] (köne söz) — ýumşak, mylaýym. «Nerm dil kyl, döwlet ählin, eý Huda!» (Azady)

Nerme — döwölüp, doly arassalanmadyk däne gatyşykly saman üýşmegi.

Nerme-näzik — aýnak, ynjuk, sähel zada öýkeläp duran, irnik (esasan, zenan maşgala degişli)

Nerse (köne söz) — zat, haýsydyr bir zat, närise. «Akar her nerse sil içre.» (Talyby)

Nert — dik ösýän tut çybygy.

Neşder — 1. Ujy ýiti dilkaw pyçajyk (skalpel) «Kirpigiň neşderdir, döker ganymy.»

(«Saýatly-Hemra») 2. Ary, içýan, möý ýaly çakýan haýwanlaryň çakýan organy. «Al-elwan sözleri köňlüme hanjar, Owadan ýylandyr, neşderin sanajar.» («Perhat we Şirin»)

Nezire [nezi:re] — bir şahyryň başga bir şahyra eýerip, öýkünip ýazan eseri. (Nyzamynyň «Leýli-Mežnun» poemasynda ellä golaý nezire ýazylypdyr)

Niçezar, niçesar [niçeza:r, niçesa:r] — haçana çenli, haçana deň, näçe gezek. (Niçezar ýalbarsa-da, töwellasyny almandyr)

Nil [ni:l] — ýüplük, mata boýamak üçin boýag. ◇ **Nili azan** — adamkärçiligi juda pes, ýoldan çykan, azgynlyk edýän.

Nobur [no:wur] — uly ýap. «Ençe ýerden nobur çekip, jar çekip.» (B. Kerbabaýew)

Nogsan [noğsa:n] — zyýan, köst, zeper; gabahatlyk, erbetlik. «Magtymguly ýalan-ýaşryk sözleme, Nogsanyň içinden haýyr gözleme.» (Magtymguly)

Nowa [nowa:] **I** — hiç zat, hiç hili zat. «Gury saçaga doga ýok, menden saňa — nowa.» (Nakyl)

Nowa [nowa:] **II** (köne söz) — ses, owaz. «Köňlüm bozdy bilbilleriň nowasy.» («Leýli-Mežnun»)

Nowasyz [nowa:syz] — 1. Garyp, zatsyz. (Nowasyz hojalyk) (Nowasyz galmak) 2. (göçme many) Akylsyz, sansyz ýeňilkele, binowa. (Nowasyz adam)

Nowha [nowho] — aglap, zarynlap, derdinip aýdylýan goşgy, ýas goşgy. ◇ **Nowha düzmek (baglamak)** — aglap, zarynlap, aýtmak üçin, goşgy, aýdym düzmek. «Dosmuhammet diýer nowhany baglap.» (Dosmuhammet) «Gijeler dynmaýyn nowhalar düzer.» («Şasennem-Garyp»)

Nowhana [nowha:na] — derýadan bölünýän uly ýap, kanal. «Baryp ýetişdiler nowhana olar, Dulandylar şonda pynhana olar.» (A. Kazy)

Nöwert [nöwört] (dokmaçylyk) — dokalan matany daşyna saramak, dolamak üçin oklaw, turba pisint enjam.

Nukra [nukro] (köne söz) — kümüş. «Gyşyk beklär nukrasyna gaş tapsa.» (Kemine) «Derýa atdy dür nukranyň gaşyny, Haýsy balyk ýuwtdy eziz läşini.» (Mollanepes)

Nurbat [nurwot] — haraý, aman, dat-bidat. «Atarman, çaparman algyr ýigide, Ýeri gelse, aman-nurbat ýagşydyr.» (Magtymguly)

Nurbatsyz [nurwotsyz] — haraýsyz, rehimsiz, amansyz. «Ýarlygy ýörigen nurbatsyz begler, Pukaranyň gözde ýaşyn aňlamaz.» (Magtymguly)

Nygma [nyğma] — owazly aýdym, heň, nagma. «Sazyň zaryn nygmalary Halnazaryň ýüzünde ýagty döretdi.» (B. Kerbabaýew)

Nykap [nyka:p] — ýüze tutulýan perde, hyjap. «Ýüzünden nykap aýyr, şöhesi jahan tutar, Ol jemala aşygam, günbe-gün boldum beter.» (Aýdymdan) «Nykabyn göterdi, ýandyrdy Tury.» («Nejep oglan»)

Nysak [nysa:k] (köne söz) — döp-dessur, ýörelge, düzgün. (Bolar-bolgusyz nysaklar tapylyp dur)

Nyýaz [nyýa:z] **I** — sowgat, serpaý; sadaka. «Gar ýagdy diýip begenme, aýazy bardyr, Işan geldi diýip begenme, nyýazy bardyr.» (Nakyl)

Nyýaz [nyýa:z] **II** (köne söz) — ýalbarma, ötünç; umyt. «Dildarym dergähinde oldur ejiz nyýazym.» (Mollanepes)

Oazis [oa:zis] — çöl meýdanlarda ösümlikler bilen örtülen bagly-bakjaly, suwly ýer. (Murgap oazisi)

Ograş [oğroş] (gepleşik dili) — oýnaş. (Köne ograşlarynyň birine gabat gelipdir)

Ogşamak [oğşomok] (köne söz) — meňzemek. «Halka-halka zülpleriň kemendi-dara ogşar.» (Kemine)

Ojakbaşy [o:jokbaşy] — öýüň gap böwrüne, gap-gaç goýulýan ýerine ýazylýan halyça.

Okunmak [okunmok] — özüňçe şeýle hasap etmek, öýtmek, oý etmek, pikir etmek. «Pökgen seni duşman okunýar.» (A. Gowşudow)

Okuryk [okuruk] (taryhy söz) — juwazyň ýüküni (leňnerini) malyň boýny bilen birleşdirýän agaç.

Oltaň [oltoň] — aýakgabyň tutuş aşagyny galňatmak üçin tutulýan, çüýlenýän, ýelmenýän teletin, galyň çeyä daban. «Belorus ussanyň salan oltaňy.» (N. Pomma) «Özge ilde soltan bolandan öz ilinde oltaň bol.» (Nakyl)

Oltarmak [oltormok] **I** — aýakgabyň aşagyna oltaň oturtmak, salmak. (Çokaýyň dabanyňa bölek oltarylýan ýama ýetimoltaň diýilýär)

Oltarmak [oltormok] **II** — öz ýanyňdan pikirlenmek, oýlanmak; özüňçe oslamak, güman edip tapmak. (Bu akyla sygmajak gürrüni oltaryp tapan kimkä?)

Olum — çeşmäniň, bulagyň mallaryň suw içýän we içine girip geçilýän giň, ýalpak ýeri, güzer. «Ýola ýöriş edende, daglar geçit bersin, suwlar olum bersin,» («Gorkut ata»)

Ommuk — agzy, erňegi, jüründigi döwür, omruk (çäýnek, küýze we ş.m. hakynda) «Külal ommukdan suw içer.» (Nakyl) (Jüründigi ommuk çäýnek)

Omrakaçy [omrokoý] — bol, köp, ep-esli. (Ýaşmagyny omrakaçy ýaşyndy) (Çörekden omrakaçy döwnüp aldy)

Omurdan [omurdon] — goluň bedene birigen ýeri, çigin. (Çagalar oýunjak gurjagyň goluny omurdanyndan goparaýypdyr)

Omuz — egin, gerden. «On tonna şöhraty omzuna atyp, Şonça ýüki duýman gelýär bir adam.» (K. Gurbannepesow)

Or — köşklere, galalara girip-çykylýan gizlin ýerasty ýollaryň agzy, girelgesi. «Or gazdyrdyň, orçulara baş bolduň, Uruş etdiň, emir bilen kaş bolduň.» (Seýdi)

Ora [oro]: **ora bilen** — näsypaýy, gödek sözleri medeniýetli, sypaýçylyk bilen aýlawly aýtmak; göwnüne degmän, mylaýymlyk bilen bir zady anyklamak, aňşyryjak bolmak; şum habary seresaplylyk bilen äşgär etmek, ýañzytmak. (Ýaşuly ora bilen geplemegi başaryan diýseň sypaýy adamdy)

Oraça [oroço] — tärim derek öreler (daýanç, sütünler) dikilip, onuň hem depesi kese atylan agaçlar bilen çatylyp, emele gelen töwerek görnüşli örkün üstünde uklar, tüýnük oturdylyp gurulýan boýy pesrāk öý, çatma. «Oraçadyr olaň öýi, Bir jaranyň boýundadyr.» (K. Gurbannepesow)

Oral [orol] — ýaşy bir çene baran, gartaşan aýal. «Alsaň bir sary diş oral aýaly, Oýnasaň-da hiç bir yssysy bolmaz.» (Magtymguly) «Arpa çörek otdan gorkmaz, oral aýal — ärden.» (Nakyl)

Oran [ora:n]: **oran etmek** — galagop, howsalaly bolmak. (Baýlar oran edip başladylar)

Oraşan [oroşa:n] — aýdyň, aç-açan, mälim. «Bu hemmä oraşan, Bu hemmä aýan.» (B. Hudaýnazarow)

Ormaç [ormoç] — çaklaňja dört guply küýze.

Orramsy [orromsy] — ahlak taýdan bozuk, azgyn. «Ogram özüne osar — orramsam.» (Nakyl)

Osal [osol] (köne söz) — gowşak; ahmal; megerem; bilmezden. «Osal bosaň, asarlar, Ýuwaş bolsaň, basarlar, Orta-miýana bolsaň, Il agasy ýasarlar.» (Halk döredijiliginden)

Otaga [otoğō] (köne söz) — gyzlaryň gupbasyna, tahýasyna berkidilýän per, jyga. «Şu balamyň toýunda, Otagaly gyz oýnar.» (Hüwdi)

Otarmak [otormok] — maly meýdana goýberip bakmak, otlatmak. ♦ **Agza gelenini otarmak** — agzyňa gelenini gürlemek. **Erteki otarmak** — toslap aýtmak, warsaky urmak.

Garyn otarmak — garnyňy doýurmak.

Owa [owo] — gözün almasynyň ýerleşýän çukurjygy, hanasy.

Owan (gepleşik dili) — üzümiň gyşa saklanýan görnüşi. **Owan etmek** — üzümi gyşa saklamak üçin edilýän tärleri, çäreleri etmek.

Owjun (köne söz) — seret. **Küçen**.

Owkat [owka:t] — 1. Azyk, iýmit, nahar. «Çarwa arap diýýär: «Düynki owkady, Iýdireniň «sahy» bolarmy ady?» (A. Jamy) 2. Gün-güzeran, eklenç. «Tagtyn bir ýönekeý zatdan saldyrsa, Altyn bilen il owkadyn galdyrsa.» (B. Seýtäkow) 3. (köne söz) Wagt, zaman,

döwür, ömür. «Her biriniň bardyr ýüz mün hyýaly, owkat sürüp, görejegi hal bolar.» (Magtymguly)

Owmaç [owmoç] — dogralan gyzgyn çöregi ýagda owup taýýarlanylýan iýmit. «Ot diýip owmaç dökülgen, süýt geler suw wagtyna.» (Mätäji) «Unumy tükeden unaş, ýagymy tükeden owmaç.» (Nakyl)

Owrat [owra:t] (köne söz) — 1. Adamyň uýat ýerleri. «Kişi owratyn kişi ýapan çagynda.» (D. Azady) 2. Aýal. «Aşyky diýer owratlar, Ýaramaz derde namartlar.» (Aşyky)

Owsun — 1. Möý, ýylan we ş.m. çakanda okalýan doga. «Owsun okap, ara gelmez em bile.» (Magtymguly) 2. Biriniň ýa-da bir zadyň bady, galkynyşy, haýbaty, maýyl ediji täsiri.

(Görmegeý zenanyň owsuny hakydasyndan gitmedi) ♦ **Owsun atmak (urmak)** — möwç almak, haýbatlanmak. «Tapypdyr ýigitler gyzlaryň gowsun, Göreçler göreje atyşdy owsun.» (K. Gurbannepesow) «Aždar kimin owsun ursa, Ganym garşysynda dursa.» (Mätäji)

Owsunçy — owsun atyjy, özüne dartyjy, maýyl ediji. «Örüm-örüm saçlaryň owsunçy mara ogşar.» (Kemine) (Owsunçy gözleri bilen garady)

Oýluk [o:ýluk] — çopan-çoluklaryň egnine atyp geýýän keçeden tikilen ýeňsiz, uzyn geýimi.

Oýnam [oýnom] — dört birliği aňladýan san, dört. (Enesi oňa oýnam sany pişme berdi)

♦ **Oýnam barmak** — dört barmak (ini)

Ozan [ozon] (köne söz) — aýdymçy (sazyny hem sözünü özi düzýän) «Är näkesin — är, jomardyn ozan biler.» («Gorkut ata»)

Öjemel [öjömöl] (ýerli gepleşik) — erjel, tutanýerli. (Gulam işine öjemeldi)

Öleň [ölöň] **I** — otluk, çemenlik ýer. «Gartaşan bir düýe otlap ýör çölde, Otlap ýör gök ýandak biten öleňde.» (A. Jamy)

Öleň [ölöň] **II** — gyzyň durmuş toýunda gelin-gyzlar tarapyndan ýerine ýetirilýän her bendi dört setirli aýdym, halk döredijiliginiň bir görnüşi.

Öňaldy [öňally] — çöl ýerlerdäki takyra ýagan ýagyş-ýagmyryň suwuny kaklara, ýörite gurlan uly göwrümlü suw howdanlaryna akdyrmak üçin, ters ugra akjak suwlaryň öňüne basylýan bent.

Öňbarak [öňmarak] — 1. Atbaşçylaryň ýaryşyp gelmeli pellehanasy (gelnalyjyda) «Öňbaraga barýan ýaly at salyp.» (A. Kekilow) 2. Öňbaraga ilkinji bolup gelen. «Öňbaragyň bir semiz tokly bilen bir tümen pul baýragy bar.» (B. Kerbabaýew)

Öre [ö:rö] — 1. Tärimsiz gurlan öýlerde (oraça, çatma) tutuş uklary göterip duran tegelek görnüşi emele getiren diregler, sütünler, örkler, ayaklar; öýüň berk durmagy üçin täriminiň içinden urulýan sütün, daýanç. «Çatmanyň artky öresinden gaýym ýapyşdy.» (Edebiýat) 2. (göçme many) Daýanç, direg, sütün. «Ýygyn görki ýow gününüň öresi, Üşbu gara ýeri guçdy diýdiler.» (Magtymguly) 3. Jykyryň çarhynyň iki ýan gapdalyndaky dikilen sütünleri, ýan öresi. «Jykyr, seniň ýan öräni ýykaýyn, Suw almasyn, tokurtgaňy dykaýyn.» (Durdy Gylyç)

Ötürimine [ötürümünö]: **ötürimine botlamak (bolmak)** — her ýylda botlap durmak, botlamak. (Düýe ötürimine botlady) (Ötürimine bolan köşek)

Öwç [öwüç] — ýokary, iň ýokary, çür başy. «Ýigitlik öwjünde heniz hyýalym.»

(Magtymguly) ♦ **Öwç almak** — barha güýjemek, joşmak, hyjuwlanmak, möwç urmak.

Öweçlemek [öwöçlömök] — goýun-geçiler gyrkyljak, kesiljek we ş.m. ýerine kürtdürüp, ýöremän duran halatynda, dowaryň iki art aýagyndan galdyryp, iki öň aýagynda ýöretmek. (Çoluk tekäni öweçlemeli boldy)

Öwlat [öwla:t] (köne söz) — 1. Perzent, ogul, çaga. «Öwladyn ýas tutar, üç gün ýol garap.» (Edebiýat) 2. Geçmişde ýaşap geçen keramatly dindarlaryň nesline berilýän at. «Asly öwlat, ata gyzy, Men şu gün Enäni gördüm.» (Gara Mergen)

Öwre [öwrö] — sowa, öwürüli (ýoluň ugrundan sowa ýerleşýän öý, oba we ş.m) (Öwre ýol)

Öwsaýy [öwsa:ýy] — hiç zatdan habarsyz ýaly, hiç zat bilmeýän ýaly, arkaýyn. (Onuň bolşy öwsaýy görünýärdi)

Öwsele [öwsölö] — önümçilik gurallary, hojalykda gerek bolan senetler, abzallar. (Bu öýde derege ýarar ýaly öwsele galmandyr)

Öýdeniçer [öýdönçör] — günlükçi aýal, öý hyzmatçysy aýal; gyrnak aýal. «Baý öňküleriniň üstüne ýene-de bir öýdeniçer gyrnak alnypdyr.» (Edebiýat)

Öýsün (ýerli gepleşik) — awçynyň suwa gelyän guşlary awlamak üçin, suwuň ýakasynda çöp-çalamdan, agaçdan we ş.m. ýasanan bukusy, öýjük, öwsünçe. (Öýsünde ýatyp, ördek awlamak)

Özli [ö:zlü] — aňsatlyk bilen ýolunmaýan, çeýe (hamyr hakynda) (Arpa ununyň hamyry özli bolmaýar)

Paç [pa:ç] — bir ýurtdan gelyän ýa-da ýurtdan çykýan harytlar üçin alynýan salgyt, şeýle-de, bir döwletiň bakna ýurtlaryndan alýan salgydy. «On sekiz ýyl pajym bardyr, Gaýt, Bezirgen, ýol mundadyr.» («Görogly»)

Pada [pa:da] — sygyr sürüsi. «Pada azaşmaz, padyman azaşdyrar.» (Nakyl)

Padar (gepleşik dili) — ýel-guzdan gorar ýaly taşa. (Düýä gysda iýmit hem padar bolar ýaly ýatagynyň daşyna ýandak petdelerini aýmança edip ördüler)

Padyman [pa:dyma:n] — sygyr çopany. «Sygyr bakar padyman, Tüýdük çalar şadyman.» (Halk döredijiliginden)

Pagsa [pağsa] — palçykdan salynýan tamlaryň, haýatlaryň 60-70 sm. beýiklikdäki her gaty, gory, guşagy. «Tap getirip bilmän gara-ýagyşa, Aşaky pagsalar hamyr dek erän.» (B. Hudaýnazarow)

Pagtabent [pağtawent] — gülle, seçme deregine pagta, keçe bölekleri salnyp atylýan peşen.

◇ **Pagtabent adam** — oňarmajagyny gepleýän badyhowa, parlaňküş, biderek, boş. (Pagtabent adamynyň warsaky gürrüňlerini diňläsim gelenok) **Pagtabent gürlmek (geplemek)** — öwnüp, ýalan-ýaşryk sözläp, badyhowa gürrüň etmek.

Pahna — 1. Dabany, çüwdesi tegelek, ýasy, beýleki tarapy inçelip gidýän teşäniň agzy görnüşli bolup, töňne we ş.m. zatlary jaýyrmak üçin, demirden ýa-da berk agaçdan edilen şine (klin) (Äpet togalak pürsün her ýerräklerine pahna kakyp, deň ikä ýardylar) 2. Palta, çekiç ýaly gurallaryň sapy sypmazlyk, gymyldamazlyk üçin, onuň ujuna kakylýan ýasyja gaty agaç ýa-da demir, şine. (Ýekedabanyň sapyna pahna kakyp berkitdi)

Pajyga [pa:ýyğa] — juda agyr gynandyryjy hasrat, betbagtçylykly waka. (Başyndan geçiren pajygalary Mergeniň bilini бүкүп, wagtyndan ir garratdy)

Paramak [pa:ramak] — 1. Oňaly täsir etmek, ýaramak, ýokmak. «Paramaz bulara nesihat, öwüt,» Diýip buýruk berdi şazada ýigit.» (Saady) 2. Düýtmek, çydamak. (Oňa köwüş paranok, derrew tüýdüp sandan çykarayar)

Parlaňküş — ulaldyp gürlýän, lapçy, badyhowa. (Parlaňküş adam)

Pasyk [pa:syk] — azgyn, bozuk, ýaramaz. «Her pasygyň sam-sumuna eýermen, It üýreni bilen, togtamaz kerwen.» (Saady)

Paýa [pa:ýa] — miweli agaçlaryň ýykylmazlygy üçin edilýän direg. «Bagynda görseň, paýaňdan as.» (Nakyl)

Paýandaz [paýanna:z] (köne söz) — 1. Aýak astyna atylýan düşekçe. «Paýandazyň üsti bilen ýöräp, serçemen bagyna girdiler.» («Görogly») 2. (göçme many) Sadaka, gurban; janyteni bilen berlen, sadyk. «Hyzmatyňda paýandaz gol gowşuryp durar men.» (Mollanepes) «Jan paýandaz olsun häki-paýyňa» (Edebiýat)

Paýapyl — pyýada geçmek üçin kiçijik köpri, aýak köpri. Parsça: **pa, pa:y** (aýak), **pul** (geçit, köpri) sözlerinden ýasalan söz.

Paýyz — 1. Gylaw, bat. «Bu söz Pökgeniň paýzyny ýatyrdy.» (A. Gowşudow) «Ýaşlygyňda mydam işiň jeň bolar, Paýzyň ýatyp, ol işleriň geň bolar.» («Görogly») 2. Azajyk salym, bir dem. «Gyzym, sen bir paýyz otur.» (N. Pomma)

Peder (köne söz) — ata, kaka. «Peder bize miras goýmuş bu derdi.» (Magtymguly)

Pellik — gawun, garpyz, hyýar, kádi we ş.m. ekinleriň pazylyndan, biýarasyndan ýolnup aýrylan ýerindäki düýbi, sapagy. (Garpyzyň pelligini köwläp üç-dört bölüp taşlady)

Perenji (ýerli gepleşik) — başatgyç, pürenjek. «Perenjäň ýerden süýrär sen, Halyňa gurban bolaýyn.» («Nejep oglan»)

Perik — daşyna kelep geýdirilip ýüpek çözlenýän tara guraly, aýaklyk ik (prýalka)

Peri-peýker — peri surat, owadan görkli. (Duranja peri-peýker eken)

Perraç [perra:ç] (köne söz) — nöker, esger. «Bu galanyň mün burçy bar, Her burçunyň perrajy bar.» («Görogly»)

Pers — durk, şekil, görnüş. (Onuň horlanyp persi üýtgäpdir)

Perwaz [perwa:z] — 1. Jaýyň üsti ýapylanda pürsleriň üstüne keseligine atyşdyryp, ýüzi samanly gara suwag bilen suwalýan tagtalar, wesse. 2. (göçme many) Pena, arkadag. «Hanmämmet Atalyk, Orazmämmet han, Illerniň üstünde perwazdyr jany.» (Kätibi) «Ki teke ilige prewaz üçin bes.» (A. Jammy) ♦ **Perwaz urmak (eýlemek, etmek, kylmak)** —

1. Uçuş, uçma, biriniň ýa-da bir zadyň töwereginde uçmaklyk. «Bilbil perwaz eder gunça güllerde.» («Saýatly-Hemra») 2. Gowy görüp, daşyndan aýrylmazlyk, iki ýana elewräp, oda-köze düşmek, urunmak, kökenek bolmak. «Nirde-de bolsam ýürek, Sähram diýer, perwaz urar.» (A. Atajanow)

Perýat [perýa:t] — ahy-nala, dat-bidat, ýangynly agy. ♦ **Perýat etmek (kylmak)** — kömek, goldaw, hemaýat diläp (isläp) dat etmek. «Günde perýat edýär, ah çekýär jenan.» (A. Jany)

Peş — musulmanlarda molla-müftüleriň ak reňkli uzyn in matadan kellesiniň daşyna sarap geýýän kelle gaby, selle, çalma. «Sopy peşin taşlady, gadym işin başlady.» (Nakyl)

Peşe — çybyn. «Peşeden pil bolmaz.» (Nakyl)

Peşene — gelşik, görk-görmek, owadanlyk, syrat. «Ak sakgally, ak ýektaýly Azadynyň peşeneli keşbi şahyryň içki hem daşky sypatlary bilen kybapdaş gelýär.» (M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet»)

Peşşap [peşşa:p] (köne söz) — şalaryň, hanlaryň saklaýan gullukçysy, hyzmatkäri.

«Peşşaplar Perhady köp hoşal bolup, Getirdiler şahyň ýanyna alyp.» («Perhat we Şirin»)

Pet — matany petlemek üçin, ýörite taýýarlanylýan suwuklyk. ♦ **Peti gara** — ýüzi gara, işi gaýdan, edeni tersine, işi şowuna düşmeýän. (Peti garaňky bu gezegem şowlamandyr)

Petine gar ýagmak — betbagtçylyga uçramak. «Petime gar ýagdy meniň, Eý, arçyn, öýüň ýykylsyn!» (Ç. Aşyrow)

Peýker — 1. Beden, ten, endam. «Perwana dek pyrlanyp, peýker ýanadyr oduma.» (Mätäji) 2. Şekil, surat, keşp. «Galamyndan dürli çekilip peýker.» («Perhat we Şirin»)

Peýsiz (köne söz) — dowamsyz; ogulsyz. «Pygamber peýsizdir, Süleýman soňsuz, Şoňa meňzär yzy Döwletalynyň.» (Magtymguly)

Peýşin [peýʃi:n] — öýleden ikindä çenli wagt aralygy, öýleden soň. «Asmana seretdim, gün eýýäm peýşin.» (K. Gurbannepesow)

Peýwendi [peýwönnü] — peýwent edilen; peýwent edilen bagyň we ş.m. miwesi.

«Pürdelmedik peýwendileň astynda, Leýis bolup ýatan sary tudana.» (B. Hudaýnazarow)

Peýwent [peýwönt] — seret. **Peýwendi.** «Peýwent erik şanigi, Enesiniň lälige.» (Hüwdi)

◇ **Peýwent etmek** — täze bir gowy hilli miweli bagy kemala getirmek üçin, alabaharyň ilkinji günlerinde miweli bagyň aşak düýbünden, bir ýañagyny ýüzleýje çapyp aýryp, başga bir görnüşli miweli agajyň ýaş çybygyny hem şonuň ýaly edip, ikisiniň mäkäm ýabşyryp, daşyna sargy saramak, sapmak (gibrid) (alma, erik, üzüm we ş. m. hakynda)

Päle [pä:le] — 1. (taryhy söz) Uruş döwri tyldaky, urşuň yzyndaky weýrançylyklary dikeltmek işlerinde işletmek üçin, salgyt hökmünde alnyp gidilýän işçi, hyzmatkär (XX asyryň başlaryna degişli) 2. (köne söz) Wagtlaýyn işe hak alyp işleýän işçi, hakynatutma işçi. «Ýüz başlyk belledi her işe saýlap, her başlyga berdi mün päle paýlap.» («Perhat we Şirin»)

Päýnek — gynyň ujuna deşilmezlik üçin dakylýan galyň teletin ýa-da demir bölegi.

«Ýuwaşja titredýär ýüpek köýnegin, Günem lowurdadýar gyljyň päýnegin.» (N. Pomma)

Pidýe (köne söz) — ýesirlikden boşamak üçin tölenýän pul. «Pidýe bolsa, meni etjekler azat, Hatamyň ýanynda ýok eken hiç zat.» (A. Jamy)

Pilis (ýerli gepleşik) — heň (heňlemek)

Pinek: pinek atmak (etmek) — neşe serişdelerinden doýup, ýarym ukuly melul halda meýmiräp ýatmak, pineklemek.

Pis [pi:s] — 1. Häsiýeti ýaramaz, gylyksyz. «Ýagşylygy pis bilmez, Är ýanynda bellidir.» (Magtymguly) 2. Deri keseliniň bir görnüşi, alabeder. «Perizat hatyn pis görner, Bir hulky söýmän ýigide.» (Magtymguly) ◇ **Pis açmak** — alabeder deri keseline duçar bolmak.

Pisat [pisa:t] (köne söz) — erbet, ýaramaz, myrtar. «Talyby diýer pisat artar ýyl-ýyldan.» (Talyby)

Piti — etli, nohutly suwuk nahar, çorbanyň bir görnüşi.

Pitne — dildüwşüjilik bilen döwlet häkimiýetine garşy edilýän ýaragly çykyş, gozgalaň. (Pitnä gatnaşyjylary jezalandyrdylar)

Pola [po:lo] — semiz, çişik (adam barada)

Porhan [porha:n] (köne söz) — tansa meňzeş dürli hereketler bilen, jadygöýlik bilen, keseli bejerip bilýän tebib. «Hany ol porhanlar, jadygöý goja?» (A. Kekilow) ◇ **Porhan oýnatmak** — däliräp, was-wasy bolan näsagy porhana tebipletmek.

Porruk — 1. Soganyň boý alan turbajyk şekilli ýokarsy tohumly gatan ýaşy. 2. Ýeken ösümliginiň köki. 3. (göçme many) Içi boş, paklaw (agaç we ş.m.)

Pöwhe [pöwhö] — gabarasy uly bolup tagaşyksyz, iş başarmaýan.

Puhary [puhory] — jaýyň diwarynda gurlup, tüssesi morukdan çykýan peç.

Puşda [puşdo] — iki joýanyň aralygyndaky zolak ýer.

Puşda-puşda — penje-penje (saç we ş.m.) «Darap-darap goýberseň, ýüzüňden puşda-puşda.» (Kemine)

Puşdy-pena (köne söz) — arkadaýanç, arkadag. «Sen-sen puşdy-penahym.» (Mollanepes)

Pyşt — 1. Kowum-hyşt, tohum-tiç. 2. Guzlaýjy towugyň indiki guzlajak ýumurtgalarynyň owunjak düwünçejikleri, tohumy. ◇ **Ýedi pyşdy** — ýedi arkasy. «Ýedi pyşdyma çekmesem, ýerden göterenime (göbegene) çekerin.» (Atalar sözi)

Pyýadakazy [pyýa:daka:zy] — nika şaýady, gyzyň we oglanyň nika razylygyny alýan iki adam. «Iki adam geldi pyýadakazy, Jan doganlar, gören zadym aýdaýyn.» (Durdy Gylyç)

Pyýala [pyýa:la] — käse. «Näme bolgaý öz eliňden berseň bize pyýala.» («Zöhre-Tahyr») «Çişde — kebab, pyýalada şerapdyr.» («Görogly»)

Ragbat [urowğot] (köne söz) — ysgyn, tap, mejal, gurbat. (Onda ragbat galmandy)

Ram [yra:m] — werdiş, endik. (Ram etmek)

Raý [yra:ý] — 1. Niýet, isleg, erk-isleg; maksat-myrat. (Raýyny ýykmajak boldum)
2. Özakymly hereket, maýdal. (Öz raýyna ýöremek)

Raýyş [yra:ýyş] — ýap we ş.m. gazylanda iki tarapa çykarylýan gum. (Ýabyň raýyşyna sübselik ekipdir)

Rehil [irehil] (köne söz) — medreselerde, metjitlerde we ş.m. dini ojaklarda üstünde kitap goýup okamaga hyzmat edýän, açylyp-ýapylýan iki sany ýasyja tagtadan ybarat enjam bolup, kitabyň goýulýan ýeri ganata meňzeş, teki ýüňdaragyň söýgetlerine meňzeş.

Reýis [ireýis] (köne söz) — başlyk, ýolbaşçy.

Rişde [irişde] (köne söz) — 1. Sapak, ýüplük, eriş. 2. Aragatnaşyk, baglanyşyk. (Söýgi rişdesi) ◇ **Rişdäni üzmek** — tamaňy üzmek, umydyňy bes etmek.

Roý [yroý] (köne söz) — ýüz, meňiz. «Aç roýuňy göreý diýsem, Öwrülip uýat eýleýir.» (Magtymguly)

Rysk [yrsk] — 1. Gündelik iýmit, Hudaý tarapyndan her gün üçin berilýän iýmit, owkat, azyk. «Baýguşyň rysgy agzynda» (Nakyl) 2. Girdeji, düşewünt; baýlyk, mal-mülk, rysgal. «Ýigidiň rysgy kem bolsa, Ala bilmez zor biläni.» (Magtymguly). «Emel köpeler, rysk azalar.» (Atalar sözi)

Ryswa [yryswa:] — masgara, biabraý «Biz ryswa bolduk ýakyna-ýada.» (Kätibi)

Saçbag [saçwa:ğ] — 1. Aýallaryň saçlary çözülmegligi üçin, saçlaryna goşup örülýän bag.
2. Ýörite kümüş şaýlyklar (seret. **Saçýüzi**) düzülip saçyň örümleriniň arasyna goşup örülýän bag. «Saçbagyň ujunyň simdir işmesi.» (Magtymguly)

Saçujy [saçu:jy] — saçbagyň ujuna dakylýan düwme ýa-da saçyň örülmän goýulýan ujy. «Ertir turup owlak-guza eseder, Esedende saçujusy ses eder.» (Kemine)

Saçýüzi [saçýüzü] — ýüzi gaşly, arkasy guply kümüş manatlyklaryň ýüpe (saçbaga) düzülen görnüşi. Saçýüzi saç örülende saçyň örümleriniň arasyna goşulyp örülýär we kümüş şaýlar saçyň örümleriniň üstünde setirlenip durýar.

Sadranç [sadyranç] — 1. Küşt. «Sadranç oýnap, bir kempirden sem boldum.» («Görogly»)
2. Somalyp duran uzyn zat.

Sadyk [sa:dyk] — wepaly, dogry sözli, jany-teni bilen berlen. «Bir sadyk guluň men gowşuryp golum, Ýüregim möwç urýar, emma lal dilim.» (A. Kekilow)

Sadyr [sa:dyr] — 1. Gödek, erbet. «Wepadan sadyr iş çykmaz.» (A. Gowşudow) 2. Bir ýerde köp ýatan porsy, hapa suw. (Suw sadyr bolupdyr)

Sagadat [sağa:dat] — bagt, şatlyk; döwran sürme.

Sagadatly [sağa:datly] — bagtly, şatlykly, mazaly. «Huda berse, sagadatly bir perzent, Garrygan çagyňda ýaş eder seni.» (Magtymguly)

Sagdak [sağdak] **I** (dokmaçylyk) — halynyň gyrasyndaky gölçäniň ortasyna salynýan ownuk nagyş.

Sagdak [sağdak] **II** — ýaýyň ok salynýan gaby. «Sagdagyňda segsen okuň bergil maňa.» («Gorkut ata»)

Sagry [sağry] — 1. At, eşek ýaly haýwanlarda bilden guýruga çenli aralyk. «Bir bedewi saýlap alar bolsaňyz, Synasyn, sagrysyn, gerişin görüň.» (Magtymguly) 2. Adamlarda biliň inçelýän yerinden otyrýeri aralygy. «Sypalap goýberseň, sagryňdan öter, Tursaň, saçyň ýere

deger, Akmeňli.» (Kemine) 3. (göçme many) Arka, ýagyryny. «Sagrysy baş garyş gyzlar, Gazak bilen galpakkadadyr.» (G. Magrupy)

Sagt [saġt] — durk, sypat, syr-sypat (adam hakynda) «Zorum, kuwwatym ýok, baksam sagtyma, Gerdenime pelek urdy neşäni.» (Mollamurt)

Sahap [saha:p] — kitabyň, depderiň galyň kagyzdan edilen daşy, jilt.

Sahyp [sa:hy:p] — eýe, hojaýyn; uly wezipeli adam. «Ogry galanyna ýanar, sahyp — gidenine.» (Nakyl)

Sahypjema [sa:hy:pjema:l] — gözel, husna baý, görkli.

Sahypkyran [sa:hypkyra:n] — 1. Bagtly, ykbally; sähetli gün doglan. 2. Dabaraly, güýçkuwwatly patyşalaryň epiteti (sypatlary, häsiýetleri) «Barýar önlerinde sahypkyrany, Buýsanç bilen iliň Nurberdi hany.» (A. Kazy)

Sakak — 1. Uýanyň, kellekiniň alkym gaýşy, alkymsa. 2. Telpek, gulakjyn gaçmazlyk üçin, ýörite edilýän bagjyk. (Telpegiň sakagy)

Sakar I — 1. Maňlaýy ak depelli (haýwanlar hakynda) (Maňlaýy sakar at) (Sakar geçi) 2. (gepleşik dili) Maňlaý saçy düşen, takyr, tüýsüz maňlaýly. (Maňlaýy sakar biri gürrüňe goşuldy)

Sakar II — dowzah, tamy, tamug, jähennem. «Sakar diýen jaýa seni salarlar.» (Magtymguly)

Saky [sa:ky] — meýlislerde meý, şerap guýup paýlaýan adam. «Saky meý getirer, erenler içip, Olar ah çekerler, zamana galar.» (Mollanepes)

Sakyz — göwen, çomuç we ş.m. ösümlikleriň syzylyp çykýan şiresi, şepbigi. «Ependi bir üýşmelende sakyz çeynäp oturan eken.» («Ependi» şorta sözler)

Sal [sa:l] **I** — ýyl, ýaş. «Ömür saly artar alkyş alanyň.» (Magtymguly)

Sal [sa:l] **II** — derýadan geçmek üçin ulanylýan, biri-birine baglanan agaçlar. «Ummanda bir sal men küregim sende.» (Aýdymdan) ♦ **Saly suw üstünde** — kynçylyga, çykgynsyz hala düşmekligiň ön ýüzündäki pursat we şol pursatdaky hasrat, gorky, ünji, alada.

Sal [sa:l] **III** — 1. Gyrkylygyň segse arkaly birigýän iki bölekden ybarat bolan bölekleri. 2. Gapanyň ýaý görnüşli agzyny berk gysyp durýan ýasy polat ýaýjyk. Gapanyň agzyny açmak üçin onuň salyny aýak bilen basmaly. Gapanyň saly gowşak bolsa, gapana düşen haýwanyň aýagyny sypdyrýar. Uly haýwanlary tutýan gapanyň her gapdalynda bir saly bolýar. 3. Ätişgiriň ujy, iki sany egri tutgujy.

Salajyn: dilini salajyn (sala) goýbermek — agzyna gelenini (näsypaýy) otarmak, aýtmak. «Zäherli dillerin goýbärler sala, Ýöne sen gidiber öz ýoluň bile.» (Saady)

Salar [sa:la:r] (köne söz) — başlyk. «Bar, seni leşgere salar eýledim, Dogrusy, leşgere serdar eýledim.» (A. Kazy)

Salawat [salawa:t] — alkyş. «Geçen güne salawat.» (Atalar sözi)

Saldam [sallam] — el bilen göterilende duýulýan agram.

Salma — ene ýapdan birki gulaklyk suw sowulýan kiçiräk ýap, aryk. «Suw çykardym ýyldyz boýly salmadan, Görkezen görgüsi köpdür jykyryň.» (Durdy Gylyç) «Ondan soňra taraz edip her ýerde, Bölüp-bölüp salmalara salynýar.» (B. Kerbabaýew)

Salt — seret. **Saltyk**.

Saltyk — 1. Çagasyz, çagasy ýok (aýal) 2. Guzlamaýan, guzusyz goýun. (Saltyk goýunlar sürüsi)

Samaçaw [samaçow] — boýuntyryk agajynyň sypmazlygy üçin onuň deşiklerinden geçirilýän 50 sm. çemesi uzynlykdaky agaç.

Sanaç — geçi derisinden edilen gury zatlary salmak üçin gap, tagar, halta. (Bir sanaç unumyz bar)

Sangy [sa:nğy] (köne söz) — pikir, hyýal. «Äre sangy getirer, Kyrkdan agyp ýaş gitmek.» (Magtymguly)

Sangysyz [sa:nğysyz] — oýlanyşyksyz. «Sangysyz dil nämäni diýmez?» (Nakyl)

Sanjak I — aýal geýimleriniň goltugynyň aşagyna, aşyrysyna urulýan bölejik üçburç mata. (Köýnegiň ýanynyň ýokary başyna sanjak urmak)

Sanjak II (köne söz) — seret. **Ýalaw II**. «Sanjak ýaly ýaş gelin ylgap geçdi köçeden.» (K. Gurbannepesow)

Sanmak [sa:nmak] — 1. Şeýle diýip hasap etmek, hasaplamak, saýmak. «Soňuny sanandan batyr bolmaz.» (Nakyl) 2. Ýetmek, barmak, bolmak; ýa:zmak (wagt hakynda) (Gün öýlä sanypdyr)

Sanmazlyk [sa:nmazlyk] — hasap etmezlik, saýmazlyk; inkär etmeklik. «Görüň messana basyp, bizleri sanmaz gelin.» (Kemine) «Orta atdym, köpün sanmanam, begler!» (Seýdi)

Saňsar — kelesañ, keleşaw, dikdüşdi. (Bolup ýörşüň gurasyn, saňsaryň biri)

◊ **Saňsar daşy** — dini garaýyş boýunça azgyn, bozuk aýaly öldürmek maksady bilen ony näletleýänleriň oňa hersiniň salýan bir daşy. **Sañ, seň** (daş) we **ser** (baş, kelle) sözlerinden ýasalan söz. «Kellesine saňsar daşy gerekdir.» (Magtymguly)

Sapan — ýüpden örülip, ortasyna daş goýlup, başaşyr aýlanyp atylýan (zyňylýan) ýönekeý ýarag. «Dag halkydyr, sapan atagan bolar, Telbe halky boş söz gatagan bolar.» («Perhat we Şirin») ◊ **Sapandan sypan (dek) ýaly** — bir zatdan gorkusyna ýa-da gyssanjyna juda batly gelýän (ýa-da barýan) «Görnende badyna bir hajymelik, Hut, ýöne sapandan sypan dek bolup.» (Saady)

Saragyz [sa:rağyz] — ýaş, tejribesiz, başarnyksyz. (Ol heniz saragyz oglanjyk)

Sarartmak [sa:rartmak] (köne söz) — saralmak, saralyp solmak, sargarmak. «Magtymguly, Haka tabşyr özüňi, Her namarda, sarartmagyn ýüzüňi.» (Magtymguly)

Sargan [sarğan] — dowarlaryň owuz süýdünü gaýnadyp alnan goýy lötüni sarkdyryp taýýarlanylýan önüm.

Sarç — sähel zada tezip, ürküp duran, tez (mal hakynda) «Ümsüm, tukat, göýä, kalby ýaraly, Saly düşük, tokaýyň sarç maraly.» (A. S. Puşkin)

Sarnamak — boş samahyllamak, birsyhly ýañramak, öz-özi hüňürdemek. «Sarnaýyp samu-säherler illeri ýatyrmadym.» (Mätäji)

Sarnaşmak — 1. Bolgusyz gürrüň edişmek, ýañraşmak. 2. Biri-biriňe bolgusyz sözler aýdyşmak, sögüşmek, harçaňlaşmak. (Sarnaşmak size gelişmeýär)

Sarwan [sarwon] — düýe çopan. «Alalyň düýesin sarwany bile, Hatar-hatar ýükli kerweni bile.» (G. Magrupy)

Saý [sa:ý] **I** — çuň bolmadyk, ýalpak (suw barada) «Saýlardan eşdiler tüpeňiň sesi.» (Seýdi) «Kenardamy, saýdadygy bilinmez?» (A. Şabende)

Saý [sa:ý] **II** — sagat, daýaw, saýlama, saýyrdyň. «Gara batyr ötdi saý ýigit bile.» (Kätibi)

Saý [sa:ý] **III** — ýan, tarap. «Düldül böküp, asman saýy galanda.» (Seýdi)

Saýry — keseki ýerden gelen, ýat, gelmişek. «Araňa saýry goşsaň, aýbyňy açar, Süňňüňe saýry goşsaň, alyp gaçar.» (Nakyl)

Saýýara [saýýa:ra] — Günüň daşyndan aýlanyp ondan ýagtylyk we ýylylyk alýan asman jisimi, planeta. (Saýýaralary öwrenýän hünärmen)

Saýýat [saýýa:t] (köne söz) — awçy. «Men bir saýýat sen bir jeren.» (Mätäji)

Saýyl [sa:ýyl] (köne söz) — mätäç; dilegçi, gedaý gezip ýören ykmanda. «Garyplygyň gamy köňlün çökermez, Aýal istäp, saýyl bolsa adamzat.» (Magtymguly)

Sazanaklamak [sa:zanaklamak] — janserek bolup durmak, gorkudan ýaňa ýaýdanjyramak, sandyramak. (Aýak üstünde sazanaklap durşuna bir zatlar sarnaýardy)

Sazmyk [sa:zmyk] — birsydyrgyn çalymtyl tüsse salgymyna meňzeş (bulut, gubar)

Seda — ses, üýn. « — Oýlanmak gerekdir ýene-de belkä?» Seda çykdy ol göwreden birdenkä.» (A. Kekilow)

Sedir: sedir tüwi — ýakymly ysly tüwiniň bir görnüşi.

Seg [seğ] — it. «Taýaklydan seg gorkar, ylymlydan — beg.» (Nakyl)

Segparaz [seğparaz] — ite çokunýan. «Segparaz milleti läşi ýandyrar.» (Magtymguly)
«Akmak pälinden myrat gözlär, segparaz — it ýalagyndan.» (Nakyl)

Segremek [seğremek] (köne söz) — doly güýjünde çapman, bökjekläp ylgamak (at hakynda)
«Bedew segräp läşden geçer.» (Magtymguly)

Segretmek [seğretmek] — bökdürmek, bökjekledip ylgatmak, gordurmak (at hakynda)
«Segredip seýle çykanda üsti şemally bedew.» (Mätäji)

Sežde: sežde etmek (eýlemek) — Hudaýa ybadat edip, namaz okalanda adam synasynyň 7 ýeri bilelikde ýere digip durmak, ýagny, maňlaýy, 2 eliniň aýasy, (barmaklary kybla bakyp) 2 dyzy, 2 aýagynyň barmaklary ýere degip durmak. «Elip dek kamatym ýaýdyr, Sežde eýläp gaşlaryňa.» (Mollanepes)

Sekil — at, owlak ýaly käbir haýwanlaryň injiklerinde bolýan ak reňki. «Heleýde akyl bolmaz, eşekde — sekil.» (Nakyl) ♦ **Sekil atmak** — saçy agaryp başlamak (adam barada)

Selbi [selwi] — söwüt, tal. «Boýuň selbä meňzär, kamatyň — tala.» (Edebiýat)

Selle — seret. **Peş.** «Ak don geýip, selle orap, Her jögi pire meňzedi.» (Seýdi) «Her ýetenler: «Sopy men» diýr, Gury selle harap eder.» (Seýdi)

Semendi [semenni] — gara ýal, gara guýruk (atyň reňki hakynda) «Atyň reňni gyrdyr, ýa-ha semendi.» (Gurt ogly. XIX asyr)

Sement — 1. (şahyrana söz) Söýgi joşguny, hyjuwy. «Segredip ýetişdim yşkyň semendin.» (Magtymguly) 2. Ýüwrük; at. «Çarhy pelek sement olsun.» («Gül-Senuber»)

Semerli (köne söz) — hasylly, miwesi köp bolan, miweli. (Semerli baglar)

Sena [sena:] — 1. Doga, alkys, öwgi. «Säher turup sena kylman, Ýalandan weli bolmagyn.» (Baýly şahyr) 2. Döwlet nyşany hökmünde kabul edilen dabaraly aýdym, saz, gimn. (Döwlet senasy)

Senuber [senu:wer] — 1. Göni ösýän pürli agaç, sosna. «Senuber çekipdir göge boýuny.» («Şasenem-Garyp») 2. (göçme many) Owadan, syratly; söýgüliniň boýy. «Toty, sen özüňni söze çaglama, Senuber, sen boýuň egip aglma.» («Şasenem-Garyp»)

Seň, saň (köne söz) — daş. «Gyzyly sökseň, seň bolar.» (Magtymguly) (Çörek saň gaty bolupdyr)

Seňner — üýşürilen gum beýikligi, depe. (Seňnere çykyp, täze dogan aýy görmäge synanyşdy)

Seňrik — 1. Burnuň maňlaýa birigýän üst ýüzi. «Goç boljak guzynyň seňrigi tüňni bolarmyş.» (Nakyl) 2. Depäniň, baýryň uzalyp gidýän gerşi.

Seňse — güýçli zarbanyň, keselçiligiň täsiri netijesinde huşuny ýitiren, sarsak, kontuziýaly. (Derdi ony seňse etdi) «Seňse dek özünden bihabar Perhat.» («Perhat we Şirin»)

Sep I — goşunyň utgaşýan ýeri, sap, hatar. «Duşman sepin gyryp, frontdan geçdik.» (Ç. Aşyrow)

Sep II — durmuşa çykýan gyza ene-atasynyň berýän we öz el hünäri bilen edinen zatlary, bukja, şaý-sep. «At gylygyndan ýmini artdyrar, gyz gylygyndan — sepini.» (Nakyl)

Sepil [sepi:l] — biriniň ýa-da bir zadyň ýygyna, täsirine düşüp, hor-homsy bolan, sergezdan, sersepil. «Sepil boldum, ýar, derdiňden.» (Aýdymdan)

Serbeser [serwesor] — azat, erkana. «Könlüm, saňa nesihat, gezseň, serbeser gezgin.» (Mollanepes)

Serdesse — sowuk ýarag hökmünde ulanylýan ujy tommaýly ýogyn taýak.

Serençlemek (gepleşik dili) — seret. **Güjeňlemek** 2.

Serent — 1. Dokmada dartynyň önüni açyp gidýän çybyk. 2. El degirmeniniň ýokarky daşyny aýlamak üçin daşyň bir gyrasyndaky deşige geýdirilýän el tutar ýaly agaç.

Serheň (köne söz) — polkuň ýolbaşçysy, polkownik; ýolbaşçy. «Gyzlaryň gylyklysy, gelinleriň serheňni.» (Mätäji)

Serkar [serka:r] — 24 sagatlyk möçberindäki suw tutmaklyk nobaty.

Serkemer — dag belentligindäki barmasy kyn bolan ýol, ýoda. «Serkemerdir deriň döker.» (Magtymguly) «Serkemeriň her bir ýoly, Müň asyryň ömür ýoly.» (K. Gurbannepesow)

Serkeşte (köne söz) — sergezdan, legzan urma. «Harsydünýä gadryny serkeşte söwdagär biler.» (Şeýdaýy)

Sersepil [sersepi:l] **I** — kyrkbogna meňzeş ösümlik.

Sersepil [sersepi:l] **II** — bir zadyň ýa-da biriniň gözleginde, soragynda selpeme, alňasak hereket etme. (Çopan ýitigini gözläp, üç gün bäri sersepil) ♦ **Sersepil bolmak** — bir zadyň ugrunda, gözleginde köp gezmek, entemek.

Sertil [serti:l] — örän sypaýy, gelşikli geýinýän. (Sertil adam)

Serwer [serwör] (köne söz) — 1. Baştutan. «Sensiň bar eýlegen asmany, Ýeri, Men hiç kim, sen bolsa älem serweri.» (Saady) 2. Düýä taýlap ýük urlup bolanyndan soň, iki ýüküň arasyndaky boş ýerde goýulýan ýük, goş. «Ýigidi ar öldir, düýäni — serwer.» (Nakyl)

Set I — dāp, adat, ýörelge. «Uly set il Aýa bakar, Aý bakar asmana garşy.» (Kemine)

Set II — erbetlik, ýamanlyk, pislik. «Ýagşydan at galar, ýamandan — set.» (Nakyl)

Set III (köne söz) — ýüz (san) (Duşmanyň set müň goşuny dargadyldy)

Seýik — el, aýak döwlende, döwlen süňküň gapdalyna goýlup, daşyna sargy saralyp daňylýan tagta bölejigi. «Mergen, eliň döwülse, On barmagym bor seýik.» (Halk döredijiliginden)

Seýiklemek — seýik goýup baglamak.

Seýkin: seýkin basmak — sazlaşykly, salyhatly ýöremek, aýaklaryňy gezek-gezegine edaly basyp ýöremek. «Assa ýöräp, seýkin basyp, Söýgüli jenan bäri gel.» («Hatamtaý»)

Seýrap [seýra:p]: **seýrap bolmak** (ýerli gepleşik) — gana doýmak, ganmak (nahardan, suwdan) (Gawun iýip seýrap bolmak)

Säpjetmek [sä:pjetmek] — münülýän aty, düýäni we ş.m. gaty sürmek, haýdatmak. «Säpjedip sürmäge arap at ýagşy.» (Misgingylyç)

Säw [sä:w]: **bir säw bilen** — tötänden, bir söý (sebäp) bilen, saý-sebäp bilen. (Bir säw bilen tanyşmak) **Säw düşmek** — ýalňyşmak, hata goýbermek, säwlük bolmak; gabat gelmezlik. (Säw düşüp, ýegre dostundan jyda bolupdyr)

Sile [si:le]: **sile balyk** — derýalarda, süýji suwlarda ýaşaýan aw balygy, garabalyk (reçnoý sudak)

Silsile (köne söz) — zynjyr; bag. «Tabydyň şaýarlar silsile orap.» (Kemine) «Kümüş silsiläni boýnuna orap.» (Edebiýat)

Sim [si:m] — kümüş. «Saçbagyň ujunyň simdir işmesi.» (Magtymguly)

Simkeş [si:mkeş] — zergäriň sim süýülyän enjamy. Simkeşiň ini 10-12 sm., boýy 15-20 sm. ýüzi ululy-kiçili deşikli dörtburç galyň demir.

Simtaraş [si:mtaraş] — at nallananda onuň toýnagyny gyrmak, arassalamak üçin orak pisint agaç saply ýiti gural.

Siňli (ýerli gepleşik) — özünden kiçi aýal dogany. «Siňlim matam baglagaly, men munda bola bilmenem.» (G. Magrupy)

Sokur — gözi gurap kör bolan, gözünüň almasy aýrylan ýa-da içine gidip ýumlup duran kör. «Yhlas bilen aglasaň, sokur gözden ýaş çykar.» (Nakyl)

Soky — içi köwek görnüşde ýasalan, köwegine guýlan zatlary ýörite owradyjy enjamy bilen ýençgiläp owradylyan, owulýan enjam. «Agaç gatysy soky bor, adam gatysy — sopy.» (Nakyl)

Sona [sono] — owadan mäkiýan ördek. «Suw sonasy ýaşylbaşy görende, Laçyn köňlüm telwas eder köllere.» (Aýdymdan)

Sopy — işan-pire, ahuna gol beren adam, mürit. «Sopy — pirinden, aýal — ärinden.» (Nakyl) «Mollada berim bolmaz, sopuda — şerim.» (Nakyl)

Sopysyýak [so:pusyýak] — sopy ýaly, sopy gylykly, sopy sypatly.

Sowathon [sowotho:n] — sowadyna çykan, sowatly. (Sowathon adam)

Sozan [sozon] **I** — tüpeň. «Ýagşy ýaraglaryň goýupdyr aýap, Altatar sozany tamyna söýäp.» (Mollamurt)

Sozan [sozon] **II** — ädikçi ussalaryň ädik, köwüş tikýän temeni. Parsça: **su:zen** — iňňe

Sozma [sozmo] — reňklenmedik deriden tikilen keltejik içmek, keltekçe.

Sök — seret. **Garaköke.**

Sölite [sölüýtö] — hiç bir işe ukyby bolmadyk, iş oňarmaýan, hasy. «Sölite hatyndan, betlagam ärden, Eýesine yssy haýwan ýagşydyr.» (Magtymguly)

Söý — sebäp, saý-sebäp. (Bir söý bilen duşuşmak)

Söýlemek [söýlömök] **I** (köne söz) — sözlemek, geplemek. «Görmesem, söýlemen oý bile çenden.» (Magtymguly)

Söýlemek [söýlömök] **II** (ýerli gepleşik) — makul bilmek, islemek, halamak. «Men-ä öýlenjek, söýleseň, meniň bilen bol, söýlemeseň, gapdalymda oturyber.» (A. Durdyýew)

Söýünji [söýünjü] — buşluk. «Söýünjim bar, Döwletýar beg, Dosty-ýaryň kän gelendir.» (G. Magrupy)

Söýünjilemek [söýünjülömök] — buşlamak.

Sözök [sözök] (medisina) — ýokançly wenerik (jyns organlarynyň üsti bilen geçýän) kesel, sözenek (sifilis)

Suhanwer [suhonwör] — söz ussady, dilewar (arator) «Suhanwerler märekede, jomartlar aşda bellidir.» (Zelili)

Suluhmak [suluhmok] — ýadamak, ýadap halys bolmak. «Ýüzüni sallap, suluhyp durdy.» (A. Gowşudow)

Suluw — owadan, görmegeý, nurana. «Her kim «suluw men» diýer, bolmaz ygtybar, Sünbül saçy, gylça bili bolmasa.» (Magtymguly)

Sunmak [su:nmok] — uzatmak, bermek, hödürlemek. «Altmyş oğlan sunup berer pyýala.» (Magtymguly) ♦ **Boýun sunmak** — boýun egmek, tabyn bolmak.

Sur [su:r] **I** — ačyk goňur, altynsow reňkli ýokary hilli bagana. «Egniňde ýüpek bar, kelläňde hem sur, Emma diliň nogsanyňy açyp dur.» (A. Jamy)

Sur [su:r] **II** — ullakan şahdan ýasalan uflenip çalynýan saz guraly, surnaý.

Suraýy [sura:ýy] — suw we çakyr guýulýan uzyn bokurdakly gap, tüň. «Suraýy çilimniň naýy gözel sen.» (Magtymguly)

Suwamaý [suwoma:ý] — bütinleý, tutuş, doly, dos-doly. (Elleriniň ikisem suwamaý başlapdyr)

Suwara [suwa:ra] **I** — ylym-bilime ökde, aýratynam, özge dilde gowy gepläp bilýän. (Ol rus we iňlis dilleriniň ikisinde-de suwara geplemegi başarýar)

Suwara [suwa:ra] **II** (köne söz) — atly, ulagly; atly esger. «Kim bolsa saňa suwara, jygasy ganly bedew.» (Mätäji)

Sümek [sümök] — daralyp, düýrlenip taýýarlanan pişgeden egirmek üçin süýberdilen ýüň; pişge bölejigi. «Ite-de bir sümek bergili.» (Atalar sözi)

Sümme [sümmö] **I: sümme tokaý** — giň, gür tokaý, jeňňel.

Sümme [sümmö] **II** — ýuka metal önümlerini deşýän, uýy inçe, ýokarsy ýognalyp gidýän polat enjam.

Süňňi [sü:ňňü] — adamyň, haýwanyň bedeni, synasy, tutuş durky (organizm) «Süňňi haramylar gaýtmaz raýyndan...» (Zelili) ♦ **Adamynyň 12 süňňi** — adam göwresiniň 12 bölekden ybarat beden agzalary. **Süňňi agarmak** — jebir çekmek, hasrat çekmek. «El iş bilen ekläp, süňňüm agardy, Bir ýowuz sataşan ýaman är bolduň.» (Mollamurt) **Süňňi sagat** — sagdyn bedenli, jany sagat.

Sürgüç [sürgüç] — üstünden demir möhür basyp belgiläp berkitmek (plombalamak) üçin ulanylýan reňkli şepbik (plastilin we ş.m.)

Sürme [sürmö] — kirpigi, gaşy garaltmak üçin ulanylýan boýag. «Gözüňe sürme ýaraşar, Biliňe tirme ýaraşar.» (Seýdi) ♦ **Göze sürme çekmek** — göz gabaklaryna, kirpige sürme çalmak, gözi sürmelemek. **Göze sürme etmek** — çenden gowy görmek, eý görmek, gadyryny bilmek, ýitirip tapan ýaly bolmak. «Meniň ýaly ýigit tapsa, gözüne sürme eder-le» diýip pikir edýärdi.» (Edebiyat)

Sürmeki [sürmökü] — sürlüp joýasyz ekilýän bakja ekini. (Sürmeki gawun meýdany)

Sütük — käbir haýwanyň çöpüriniň düýbünde, guşuň ýeleginiň düýbünde emele gelýän mymyjak ýüň. (Geçini öz wagtynda gyrkmasaň, sütüginini dökýär)

Süýbek [süýwök] — el degirmeniniň aşaky daşynyň ortasyndaky agaja (topaza) kakylýan barmak boýly demir göbek. Süýbek ýokarky daşyň ortasyndaky jykyrygyň deşiginden geçýär. Ýokarky daş jykyryk arkaly süýbegiň daşyndan aýlanýar. «Göz görnügi gabakda, degirmen erki süýbekde.» (Nakyl)

Sylaça — külem barmak, külbike. ♦ **Sylaça ýaly** — boýy, göwresi kiçijik, göýdük (adam)

Syn [sy:n] — seret. **Syý**. «Kişi atyn münseň, syrtyň galkarak, kişi donyn geýseň, synyň silkeräk.» (Nakyl)

Syndy [synny] — haly dokalanda çitimleriň ösüntgi ýüňüni endigan gyrkyp aýyrmak, tekizlemek üçin uzyn gyrkylyga meňzeşräk gaýçy. «Düşmeýär eliňden syndy-keseriň, Çekdim men ugruňda yşkyň heserin.» (Edebiyat)

Syrdamak — ýorgan, güpbi we ş.m. zatlaryň içindäki ýüňüniň, pamygynyň ýazgyn, endigan durmagy, düýrülmezligi üçin, tikinleriň hatar arasyny ýakyn edip ýüzünden tikmek, çekmek. (Ýorgan syrdamak)

Syryk [sy:ryk] — öýüň serpigini açyp-ýapmak üçin ulanylýan uzyn, göni agaç.

Syryljamak — aç-hor ýagdaýda kösenmek. «Syryljaşyp galyp bilmän ýerinden, Bilýañizmi, näçe ömürler syndy.» (M. Seýidow)

Syý — don, palto we ş.m. geýimleriň ön tarapky etegi, etegiň aşak burçy, syn. «Telpegi — ýassygy, syýy — düşegi.» (Edebiýat)

Syýagüwş [syýa:ğüwüş] — pişikler maşgalasyndan bolan gulaklarynyň uçlary gara ýyrtyjy haýwan, garagulak. **Syýa** (gara) we **güwş** (gulak) sözlerinden ýasalan söz. «Şir ganymy syýagüwş, Şir ýanynda bellidir.» (Zelili)

Şabaz [şa:wa:z] — 1. Laçyn, algyr. «Şabaz dek tolgunyp, önümi kesdiň.» («Saýatly-Hemra») «Garga aýdar: Yokdur men dek şabaza.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Batyr, edermen, gerçek (Yurduň şabaz goragçylary)

Şabram [şawram] — seçelenip dökülip duran (saç, seçek, şelpe we ş.m. hakynda) «Şabram saçlaryny solgun ýüzüni, Ýaşdan ýaña balkyldaýan gözünü.» (A. S. Puşkin)

Şagla [şağla] — 1. Aňrsy görnüp duran, ýuka, syk dokalmadyk (mata we ş.m.) 2. Iri gözli, seýrek gözli (elek we ş.m. hakynda) (Şagla gözli elek)

Şahana [şa:ha:na] — şalara mynasyp, şalaryň geýýän lybasy, egin-eşigi. «Ýene şahana halgat puşeş eýläp.» (A. Kazy)

Şahandaz [şahanna:z] — aýdym-saz, göwün göteriji, şahyрана degişmeler bilen wagtyny hoş geçirýän şadyýan, begençli. **Şoh** (şadyýan, alaýaz) sözüne **-andaz** (meşgullanýan, iş salyşýan, ýerine ýetirýän manyly) goşulmanyň goşulmagyndan ýasalan söz. «Mürçe gözelleri şahandaz bolar, Aşyklar ýanynda paýandaz bolar.» (Aýdymdan)

Şahy [şa:hy] — dürli reňkdäki ýüpek mata. «Şahy köýnek misli älemgoşardy.» (B. Hudaýnazarow)

Şal [şa:l] — ýün mata. «Kim tirme şaly gözlär.» (Magtymguly) «Esgi şaldan artyk puşeş geýmedi.» (Magtymguly)

Şaldyr [şallyr] — eşek sürmek, haýdatmak üçin ujunda zynjyrjygy bolan taýajyk.

Şam-şerif [sa:m-şeri:f] — Siriýanyň gadymy ady, Şam. «Şam-şerif diýerler jaýyň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Şapalak — elniň açyk ýagdaýyndaky iç ýüzi, şapbat. «Ýukarak şapalak ýüzli ýaşuly söze başlady.» (Edebiýat) «Başy agyran şapalak iýer, garny agyran — topalak.» (Nakyl)

Şatyr — 1. Şalaryň, han-begleriň, emeldarlaryň ýanyndaky hyzmatkäri. «Şatyr bolup ýoluň tusup, Ganym bolup üstüň basyp.» («Görogly») 2. (göçme many) Ähli işe çydamly, jany berdaşly, ýadamazak (adam hakynda) (Şatyr adam)

Şel — ysmaz keseli (paraliç) «Niçäni şel kyldy, niçäni maýyp.» (Mätäji)

Şelaýyn [sela:ýyn] — sypaýysyraýan süýji dilli, ýallak-ýullak. «Bimamla mylaýym gerek, güýji asgyn — şelaýyn.» (Nakyl)

Şemhal [şemha:l] — agzyndan ok gaplanylyp, gapdalyndan pelte bilen ot berlip atylýan nili 12 garyş çemesi uzynlykdaky gadymy tüpeň. «Ýene niçe top-u şemhallaryny.» (A. Kazy)

Şemle — ýüpek. «Al-ýaşyl geýinip, kümüş guranda, Şitde şemle inçe bile oranda.» (Kemine)

Şempa [şempa:] — arassa ak, dury ak. «Şempa telpek başynda, Gyz-gelinler daşynda.» (Hüwdi)

Şems (köne söz) — Gün. «Eý, Şemsu-Kamar ýüzli, Tabana gözüm düşdi.» (Magtymguly)

Şemşat [şemşa:t] — örän berk, hemişe gök salyp duran ağaç, Kawkaz palmasy. (Şemşat darak)

Şemşir [şemşi:r] — gylyç. «Tug göterip kyldyň söweş, gol urup sen şemşire.» (Magtymguly)

Şerapat [şera:pat] (köne söz) — abraý, hormat; dereje, mertebe. «Iki dünýäde ýagşynyň şerapaty ýokar gider.» (Aşyky) «Ýagşydan şerapat ýokar, ýamandan — kesapat.» (Nakyl)

Şerh (köne söz) — düşündiriş, beýan. «Magtymguly sözüm gysga, şerhi köp.» (Magtymguly) ♦ **Şerh etmek (eýlemek)** — düşündürmek, düşündiriş bermek. «Şerh eýlesem, begler, namart sözünü, Bir jomardyň hümmetine kast eder.» (G. Magrupy)

Şerigat [şeri:ğat] — Ýslam dininiň kada-kanunlaryny öz içine alýan maglumatlaryň jemi. «Kim etse ogurlyk, zalymlyk, gybat... Jezaga laýykdyr» diýýär şerigat.» (Saady) «Seýdi diýer Şerigaty, Niçe molla harap eder.» (Seýdi)

Şerim (köne söz) — haýa, utanç. «Mollada berim bolmaz, gedaý-da — şerim.» (Nakyl)

Şetdat [şetda:t] — işlenilýän zady (esasan demir, metal önümlerini) gysyp saklamak, almak üçin gural, isgenje (tiski) ♦ **Şetdat ýaly** — düşbi, akyly; işe ukyply (gyz)

Şeýda [şeýda:] — yşga düşüp akylyny ýitiren, hetdenaşa aşyk. «Elip katdym dal oldy, Şeýda bilbil lal oldy.» (Aýdymdan)

Şibil [şiwil] — göz keseli (gyzaryp, çişip)

Şikär [şikä:r] — aw, awlag. «Ana, ýaş şazada gelyär şikärden.» (B. Seýtäkow)

Şilliň — inçeden uzyn (adam)

Şine [şi:ne] **I** — ösümligiň tohumyndan ýaňy ösüp başlan baldajyk.

Şine [şi:ne] **II** — piliň, paltan we ş.m. sapyna berklik üçin kakylýan ujy ýasyja agaç ýa-da demir, pahna.

Şirazy [şi:razy] — çal garaköli bagana.

Şirbazy [şi:rwa:zy] — tokly (6 aýdan 1 ýaş aralykdaky)

Şirmaýy [şirma:ýy] — piliň süňkünden edilen, ýasalan. «Zülpüňni bölüp her ýan, Şirmaýy darakyňdan.» (Mollanepes)

Şirni — tudana mürepbesi.

Şitde — bezelen zynatly guşak. «Meni şitde kimin ora, Biliňe gurban bolaýyn.» («Nejep oglan»)

Şiwe [şi:wö] **I** — edebi diliň bir pudagy, ýerli gepleşik.

Şiwe [şi:wö] **II** — owadanlyk, gözellig; nāz etme; nāzirgeme. «Dilber šiwe bilen janym alyp sen, Kyýan-kyýan bakyşyňa dözmenem.» (Dosmämmet) ♦ **Şiwe kylmak** — nāz-kereşme etmek, nāz etmek. «Şiwe kylyp janym otlara ýakdy.» (Talyby)

Şogap [şoğa:p] — derýa akymynyň bölünmegi, suwunyň çekilmegi bilen suwuň ortasynda galan gury ýer.

Şoh — şadyýan, degişgen. «Ýigit ýa şoh gerek, ýa ýok gerek.» (Nakyl) «Bal satýan kişiniň şoh-şatlygyna, Işiniň ugruna — küşatlygyna.» (Saady)

Şow I — göni, düz tekiz. (Şow ýol, ýap we ş.m. hakynda) «Şow akýan ýapdaky bir gamys ýaly, Titreýärdi, degip yşkyň şemaly.» (A. Kekilow)

Şow II — suw degirmeninde ýabyň beýgelýän yerindäki, mesenäniň ön ýüzündäki degirmeniň işledilmejek wagty suwy kesä sowulýan ýap.

Şöwür: şöwür çekmek (etmek, bermek) — 1. Agşamdan tä ertire çenli ýatman ýol geçmek, gezmek. «Zaňyny almak» — bu aw wagty giçlik guşa şöwür berip, onuň içini ýeňletmekdir.» (A. Eýeberdiýew «Türkmen elguşçusy») «Şöwür çekip meýdanda, çölüstanda ýazlaýyp.» (Baýly şahyr) 2. Gijäni uklaman geçirmek. «Uýaň bilen ol Gylyç, Suw başynda şöwür etdi.» (N. Pomma) «Uky mesgen tapman ýanar gözlerde, Şatlyk şöwür çekdi güler yüzlerde.» (A. Kekilow)

Şul — suwjaryp ýaşarýan göz keseli, şikesi.

Şully — şul keseli bilen kesellän.

Şuňkar [şuňka:r] — awçy elguş. «Uçurdym golumdan şuňkar guşumy, Başym gurban täze gelen nowgüle.» («Saýatly-Hemra»)

Şütür, şutur (köne söz) — düýe. Seret. **Badyşütür.**

Şybga [şywğa] — iýerlik zat, iýmit. (Ähli gazanjyny şybga harçlady)

Şybyk [şywyk] — baş tarapyndaky oýmak ýaly okarajygyna temmäki guýulýan, beýleki tarapy müşdük pisintli çilim çekilýän enjam.

Tabamak [ta:wamak] — ýaňy ösüp başlamak, çykyp ugramak (sakgal, murt barada) (Murty taban oglan)

Tagaçjyp [tağaçjyp] — geň, täsin, ajaýyp, üýtgeşik. «Şerh eýlesem, şahym, biziň illeri, Gör, neneň tagaçjyp illeri bardyr.» (G. Magrupy)

Tagala [tağala:] (dini) — beýik, belent, uly. ♦ **Alla tagala** — beýik mertebeli Alla.

Tagar [tağar] — 1. (köne söz) Geçi dersinden eýlenip ýasalan gury zatlar guýmak üçin gap, sanaç. «Gury (boş) tagar dik durmaz.» (Nakyl) 2. (göçme many) Galla salynýan kiçiräk çuwal.

Tagara [tağara] (ýerli gepleşik) — legen görnüşli ýalpak gap.

Tagarçyk [tağarçyk] — erkek (düýe) esrände agzyndan çykýan böwenjik, haltajyk. **Tagar** sözünden ýasalan söz. (Erkek tagarçygyny lummurdadyp dübläp başlady)

Tagça [tağça] — öý goşlaryny: kitap, öwsele we ş.m. goýar ýaly diwarda edilen tekje, diwar şkaşjygy.

Tagn, tagna [tağn, tağna] — teýene, gyjyt, ýaňsy; myjabat. «Rakybyň tagna sözleri, jana dert oldy, dert oldy.» (Aýdymdan)

Tagsyr [tağsyr] **I** (köne söz) — günä, ýazyk, etmiş; kemçilik, hata. «Halypasyz ussa bolmaz, tagsyrsyz — molla.» (Nakyl)

Tagsyr [tağsyr] **II** (köne söz) — keramatly dindarlara, belent derejeli adamlara (patyşa we ş.m.) ýüzlenilende hormat edilip aýdylýan söz.

Takal — manysyz, boş, ugursyz gürrüň. ♦ **Takal okamak** — bolgusyz ýaňramak.

Takalaň (gepleşik dili) — ösümlik, ot bitmedik giden düz meýdan, takyr ýer. (Şor takalaň ýer)

Takga — birbada, tarpa. (Takga jan bermek)

Takwa [takwa:] — hudaýhon, namazhon, dindar. «Geçip barýan wagty Isa şol ýerden, Takwa kişi ony görýär-de birden.» (Saady) «Dinsizden erbetdir betgylyk takwa.» (Saady)

Takyrýorga [takyrýorğo] — ýapyrylyp örän çalt ýöreyän, gumda ýaşayan aw guşy.

Talagar, talagyr [talağa:r, talağy:r] — egri, nädogry; (aýlanýan, pyrlanýan zat hakynda) (Talagyr ik) goýan ýeriňde rahat durmaýan (gap-gaç we ş.m. hakynda) (Talagar jam)

Talak — musulmançylyk däbine görä erkek adamynyň öz nikaly aýalyny düýbünden boşatmak, terk etmek, aýrylyşmak üçin «talak» diýip, üç gezek gaýta-gaýta aýdýan sözi. «Paýansyz perzendi alyp neýläýin, Baryp hatynlary talak eýläýin.» («Hüýrlukga-Hemra») «Är öldi, hatyn talak.» (Nakyl)

Talh — ne aýy, ne-de süýji tagamsyz. (Talh suw) «Şeker talhdyr, nabat aýy, Sensiz geçse ýyllar, Öwez.» («Görogly»)

Talhan — gowrulan una ýa-da gowurganyň ununa gant, toşap garyp, tokgalanyp taýýarlanylýan iýmit. «Guluň kemeri — arkan, höregi — talhan.» (Nakyl) «Çörek çeyneý bilmez, talhandyr aşy, Dert ýamany garrylykdyr, ýaranlar.» (Magtymguly)

Tamman [tamma:n] — balak, içki balak. «Suw görmän tamman çykarma.» (Nakyl)

Tamug [tamu:ğ] — seret. **Tamy**. «Kapyrlaryň jany ýedi tamugdyr.» (Aryf. XIX asyr)

Tamy — sogabyndan günäsi köp bolup, dünýäden öten adamyny o dünýäde jezalandyrylýan ýer, dowzah, jähendem. «Para tamynyň gapysyny hem açar» (Atalar sözi)

Tana [ta:na] **I** (ýerli gepleşik) — göle, höjek.

Tana [ta:na] **II** — burnuň deşikleri. «Tanasy ýellenip, özün tanamaz.» (Şeýdaýy)

Tanap I — ýüň, çöpür, zygyr süýümlerinden işilip taýýarlanylýan ýüp, bag.

Tanap II (köne söz) — gekтарыň başdan bir bölegine deň bolan ýer.

Taň [ta:ň] — geň. (Geň-taň göremizok) «Görümsize kömeç, köse äre sakgal taň.» (Nakyl)

Tara — ýüpek, nah mata dokalýan ýönekeý gural.

Taraşa — çapylyp, ýonulyp, taraşlany, timarlanyp aýrylan agaç bölegi, gyryndysy, ýonuşga. «Ganatly göge uçdum, Bir täsin jaýa düşdüm, Tamdan taraşa düşdüm...» (Halk döredijiliginden) «Toýhananyň oduny, Taraşamy, haý öleň?» (Halk döredijiliginden)

Taraz — ýabyň, derýanyň suwunyň bölünýän ýeri, saka. «Ýaş balamyň haky üçin, Baryp taraz suwun deňle.» (Ç. Aşyrow)

Tarhan — özerkli, özygtyýarly, islänini edip ýören. ♦ **Hakyň tarhany** — Hudaýyň in halan adamysy. (Rowaýatlara görä Babarahym Meşrep (Meşrep diwana) Hakyň tarhany bolupdyr)

Tarlaň — laçyna meňzeş guş. «Eý, agalar, tarlaň guşum uçurdym, Sag elimden sol elime alynçam.» (Dessandan) «Tarlaň yerini sar (guş) tutmaz.» (Nakyl)

Tasatdyk — sadaka berme, hudaýýoly. «Zynhar toý-tasatdyk bolsa, Oturmagyn kör biläni.» (Mätäji)

Tasma — inçeden uzyn edilip gyýlyp alnan ham, gaýyş. (Hamdan tasma almak)

Tasyl — ugur, tär; bir işi etmegiň ugur-ýoly. (Hiç bir işiň tasylyny bilmeýän emelsiz) (Işe tasyly bolmadyga ähli zat müşgildir)

Taýhar — iki ýaşynyň içindäki ýaş eşek. **Taý** («ýaş» manyda gelen) we **har** (eşek) sözlerinden bolan söz. ♦ **Göklän taýhar ýaly** — ulumsy, gopbam. «Göklän taýhar ýaly tumşugyny ýokary tutýan baýlar hem ýok däl di.» (H. Derýaýew)

Taýlak (ýerli gepleşik) — köşeklikden ötüşen ikiýaşar düýe.

Taýly [ta:ýly] — 1. Taýy bar bolan, jübüt. «Taýly çyragym söndi, galdym weýran içinde.» (Aýdymdan) 2. Yzly-yzyna, gaýta-gaýta, iki gezek. «Ýaňagyndan taýly gezek ogşady, Çünki, enesinden tamasy şody.» (A. Kekilow)

Taýmyl — bir orunly kiçijik gaýyk. «Taýmyl münüp gördüm sapa-seýliňi, Guwwas bolup ýüzüp gördüm hezliňi.» (S. Nyýazow)

Taýpar — ýaňy münüş öwrenen taý. ♦ **Taýpar çekmek** — çekinmek, üýşenmek. «Taýpar çekip ýan bermez sen, Orazym.» (Kemine)

Taýpy — alçysy we towhasy sürlüp ýylmanan aşyk. ♦ **Eňegi taýpy** — sakgalsyz.

Tebitlemek [tewitlemek] — gyzgyn ýagda daglamak, bişirmek.

Tebsiremek [tewsiremek] — gaty suwsamak, teşnelikden ýaňa agzyň, dodagyň kepemek.

Tekeltgi — atyň gerşine salynýan içirginiň üstünden, eýeriň aşagyndan atlyýan gaýyşdan, teletinden ýasalan esbap, ýona. «Tekeltginiň gadyryny eýesi bilmez, at biler, ýagşy ýigidiň gadyryny obasy bilmez, ýat biler.» (Nakyl)

Tekepbir [tekepbir] — men-men, ulumsy, gopbam, gedem, hondonbärsi. «Tekepbirden Taňry bizar.» (Nakyl)

Tekge — ýardam, kömek. (Haltany arkama galdyrmaga tekge bereweri)

Tekrarlamak — gaýtalamak. (Ol şol bir köne pikirini tekrarlap ýadatdy)

Tekýe — ýassyk. «Başa ýassyk-tekýe edip goýmaly, Şol ak bilekleriň ýadyma düşdi.»

(Talyby)

Telek — ýalňyş, galat. «Däliniň müň gepi telek hem bolsa, birisi gerek.» (Atalar sözi)

Tele-tut — bir zadyň aladasynda, ugrunda. (Ogullarynyň ikisini hem bilelikde öýlendirmegiň tele-tutuna başlady)

Telmurmak [telmurmok] — howsalaly aljyraňňylykda bolmak, ikibaka urunmak. «Kürresi elinden gitse eşegiň, Telmuryň dört ýana gözlär uşagyn.» (Magtymguly)

Temek I — tüpeňiň peşeni ýa-da hyrly ýaly agzyndan ok salynýan tüpeňler doldurylanda, dări ölçeýän ölçeň gutujygy.

Temek II — tumşuk, burun. ◇ **Temegini asmana tutmak** — ulumsylyk etmek.

«Tagtda men» diýip, göge tutup temegiň, Pukaralaň göwünlerine degmegin.» (Saady)

Tenekar I [teneka:r] — metal zatlary seplemek, kebşirmek üçin ulanylýan himiki element.

Tenekar II [teneka:r] — şypa beriji, derman. «Lukman hekim ýöne ýere aýtmadyr, Çölüň howasyna tenekar diýip.» (M. Seýidow)

Tenha [tenha:] (köne söz) — ýeke, ýeke-täk, ýalňyz. (Tenha bir özi gelipdir)

Teň (köne söz) — 1. Dar, syk. «Dünýä ýüzi ele girse teň görner.» (Magtymguly) 2. Erbet, agyr, ýaman, çykgynsyz ýagdaý. «Aw oňmasa, awçy haly teň bolar.» (Seýdi) 3. Az, kem.

«Tetärik kem, wagt teň, menziliň ýyrak, Ýetdirmez özüňe zarp urmak bilen.» (Zelili)

Terenjemen — ýandak şekeri, baly. «Läle-reýhan açylan terenjemen isteseň» (Kemine)

Tereň — çuň, çuňňur. «Tereň derýa, haýбатыňa guwanma.» (Magtymguly)

Terkidünýä — dünýäniň aýşy-eşretinden ýüz öwren, göwni çökgün.

Tersokan [tersoka:n] — doga okan bolup, jadygöýlik edýän, jadygöý. «Etrek, Gürgen ters okap, Gyz çargadyn ýel kakar.» (Läle)

Terz — ugur, ýagdaý, bolus; päl, niýet, öwzaý. «Gaýta, birhili bihaýa terzde abşarylyp dur.» (Ş. Taganow)

Teswir [teswür]: **teswir etmek** — ýazuw üsti bilen aýan etmek, beýan etmek; gürrüň bermek.

Teşe — çüwdesi çekiç, beýleki tarapy uzyn egmeğräk kese agyzly ağaç ýonmak, oburyp köwmek we ş. m üçin ulanylýan gural. «Mysgaldan agdyryp çekdi neşäni, Öz aýagna özi urdy teşäni.» (Körmolla) ◇ **Paltada-teşe bolmak** — tersleşip agyzlaşmak, sanaşmak.

Teşekätmen [teşekä:tmən] — gysgajyk saply kätmen.

Teşnek (ýerli gepleşik) — gawun-garpyzyň güllüje düwünçegi.

Teşneklemek — ösmegini bes edip mürrelmek (ekin hakynda)

Teşwüş — alada, ünji, gorky, howp, başagaýlyk. «Balasyny ýaşka aldyran kişi, Hasrata gark bolup, çeker teşwüşü.» (Saady)

Teýdar [teýda:r] — jaýdar. (Tüpeňiň gundagy çekgesine teýdar degdi)

Teýim: teýim etmek — 1. Musulmanlaryň suwsuz ýerlerde täret gylmak zerurlygy ýüze çykanda elini guma, topraga oýkap ýuwunmagy. «Golaýynda gözi düşmese suwa, Takwa kişi teýim edýändir guma.» (Saady) 2. Güm etmek, owarra etmek, yitirim etmek, gümün teýine ýok etmek.

Täbik [tä:wik] — bir aýagyny göteribräk ýöreyän, aýagy şikesli. (Täbik düýe)

Täkmekli [tä:kmekil] — aýratyn özboluşly häsiýeti bolan küýli, jynly ýaly köpçülik bilen pikirdeş bolmadyk. (Orazberdi mugallym goňşy obasyndaky täkmekli demirçi ussanyň uguny ýekeläp, dilini tapmagy başaryardy)

Tälkewli (gepleşik dili) — degişli, dahylly, şärikli. (Mende kişi tälkewli zat bolmaz, bu iş gurallarynyň hemmejesi özüme degişli)

Täsip [tä:si:p] — gaýrat; ar-namys. «Durdy Gylyç diýr täsibiň, Sorap eşitdim hesibiň.» (Durdy Gylyç) «Täsibi ýok, arsyz ärden.» (Magtymguly)

Tir [ti:r] — 1. Ok. «Gazap bilen gezediň kemany tiri, dilber.» (Mätäji) 2. Nyşana ok atylýan ýer.

Tirendaz [ti:renna:z] (köne söz) — atyjy, mergen. (Tirendaz adam)

Tirme [ti:rme] — sütükden egrip dokalýan nepis ýüň mata. «Kim tirme şaly gözlär.» (Magtymguly)

Tirmek [ti:rme] — ýolmak, goparmak, ýygmak. ♦ **Gülüni tirmek (çürtmek)** — iň gowularyny saýlap alyp gönenmek. «Berdinazar diýer tირerler gülün, öpmäge gyz ýagşy, ýatmaga — gelin.» (Berdinazar. XIX asyr)

Tişi — urkaçy. «Çopany özünden bolanyň guzusy tişi dogar.» (Atalar sözi) «Karun mülkün alsa, bir är ýa tişi, «Pulum az» diýip, her gün çeker käýişi.» (Mollanepes)

Titir — daglykda we çölün ala, takyr ýerlerinde bitýän, bedesi mal üçin ýokumly bolan, baldaklary, pürleri suwly, şo:ra meňzeşräk gyrymsy köp ýyllyk ösümlük. «Düýäni gotur öldir, goýny — titir.» (Nakyl)

Togap [toğa:p]: **togap etmek** — 1. Musulmanyň Kābā zyýarat edip, Onuň daşyndan çep egnine tarap ýedi gezek aýlanmagy. 2. (göçme many) Bir zadyň ýa-da biriniň daşyndan aýlanmak (dini dāp-dessur boýunça) «Enesi näsagdy, takwa sopy hem, Enesini togap ederdi her dem.» (A. Jamy)

Toka [toko] — guşagy, çekini jebis durmagy üçin çekdirip, ujuny sokulýan, geýdirilýän gaýyş halka.

Tokar [tokor] — 1. Beýlekilere garanyňda ulurak, deňeşdireniňde birisi beýlekisinden ulurak (göwresi, ýaşı) (Ol senden-ä tokarrak bolmaly) 2. Keýik çagasy. «Keýikler guzlaşar, tokarlar böker.» (Edebiýat)

Topaz [topoz] **I** — el degirmeniň aşaky daşynyň deşigine kakylýan togalak ağaç. Topazyň daşynda barmak boýly demir göbegi (süýbek) bolup, ýokarky daşyň jykyrygynyň içinden geçýär.

Topaz [topoz] **II** — uly malyň aşygy. «Oýnadylar aşyk, Saldylar topaz.» (K. Gurbannepesow)

Topby — 1. Aýallaryň bezäp başyna geýýän örme gaby, böruk we ş.m. beýigräk kelle gaby. 2. (ýerli gepleşik) Çagalaryň gulakly, ýyly baş gaby. «Biziň illeriň sopusy, Başynda mahmal topbusy.» («Görogly»)

Torç — balygyň arkasynda çykyşyp duran guýruk tarapyna gyýyk süňkjagazlar, gerşindäki ýüzgüç, ürküç. «Arkasynda torjy, göýä, bir ýylan, Pyçgydyr kesmäge ömür nahalyn.» («Perhat we Şirin») ♦ **Torç etmek** — köp depelemek, depeşek etmek.

Torguş [torğuş] — jüýjekä höwürtesinden alyp ulaldylman, meýdandan dürli tärler, tilsimler bilen tutulyp eldekileşdirilen wagşy guş. «Oturşyň torguşa meňzär, Seniň gözleriň-gözleriň.» (Pidaýy) «Meýdanda tutulan guşa «tor» diýilýär.» (A. Eýeberdiýew «Türkmen elguşusy»)

Totam [totom] — işan, hoja we ş.m. aýalynyň hormatlanyp tutulýan ady.

Totuýa [to:tuýo] — sürme; gözün görgürligini artdyrýar diýen ynanja görä göze sürtülýän daş. «Tapa bilseň hakykatyň merdini, Çeşmiňe totuýa kylgyl gerdini.» (Magtymguly)

Towakga [towokgo] — haýyş. «Ýene şeýle diýdi: «Edýän towakga.» (A. Jamy)

Towar [towor] — 1. Buýra-buýra, burum-burum (saç, gupak) «Ol ýigidiň saçlarynyň

towaryn, Biraz salym görmämde-de oňaryn.» (Saady) 2. Keýkerip duran; geň galýan ýaly üşerme, diňşirgeme. (Towar owlak)

Towazzyg [towozzy:ğ] — pespäl, kiçigöwünli. «Tekepbire — tekepbir, towazzyga — towazzyg.» (Nakyl)

Towça [towço] — urgan üçin özbaşdak işilen ýüpüň bir dini.

Towuş (köne söz) — ses, owaz. «Tawus kimin towuşyň, Çykar inçe, bil, Soltan.» (Aýdymdan)

Towza [towzo] — 1. Bugdaýyň başy. «Towzaň bir garyşdan, bugdaý.» (Mätäji) 2. Kilwanyň zähmet haky. (Towzany az beripdir)

Toýry — düýe münlerde ulanylýan çig hamdan örülen ýogyn gamçy.

Toz [to:z] — tozan, çaň. «Halyň tozy tükenmez, dälň — sözi.» (Nakyl)

Töp I — suwy, şiresi sykylyp alnan gök-önümleriň we ş.m. löti; suwuk naharlaryň jazy, löti. «Duzy azdyr, töpi suwun goýaltmaz, Garyplaryň içen aşy gurasyn.» (Gurt ogly. XIX asyr)

Töp II — zagara balyklar maşgalasyndan bolan ýasy bedenli, ownuk teňňeli balyk (leşş)

Törpi [törpü] — iri dişli ige.

Töwra: bir töwra — häsiýeti del, üýtgeşik, özboluşly (adam) (Ol bir töwra adamdy)

Töz [tö:z] — ýumry, sähelçe çiş.

Trilogiýa — bir awtoryň mazmun hem-de ideýa-çeperçiligi taýdan bitewüligi bolan üç eseri (romany, drama eseri) (Ç. Aşyrow «Ganly saka» trilogiýasyny ýazypdyr)

Tubi [tu:bi] — 1. Jennete baranlaryň saýasynda döwran sürýän agajy. 2. (göçme many) Gelşikli uzyn boý, katdy-kamat. «Kamatyň tubudyr, goýnuňda nardyr.» (Mollanepes)

Tugun [tu:ğun] (köne söz) — elguş, laçyn. «Balaman bakyşly tugun tap bolsun.» (Zelili)

Tugur [tuğur] (köne söz) — möhür.

Tula [tulo] — 1. Tazynyň urkaçysy, ganjygy. «Aýal okap kazy bolmaz, tuladan — tazy.» (Nakyl) 2. Aýal maşgala degişli sögünç söz. «Özi küýki, ýöne hyýaly gala, Ine, şeýle jandar eken ol tula.» (A. Jamy)

Tulluk — hamdan, deriden edilýän suw gaby, mytara.

Tulpar [tulpor] — 1. Köplenç ertekilerde duş gelýän söz bolup, münläp gylýalyň içinden negada birisi çykýan (gabat gelýän) üsti rahat, ýakymly gylýal, hyýaly at. «Yüzden ýorga çykar, münden — tulpar.» (Nakyl) 2. Gylýalyň kiçijik müçeli tokgaja tohumy. ♦ **Tulpar ýaly** — etli-ganly, dolmuş (ýaş-ýetginjek gyz hakynda)

Tumaga, tomaga [tumoğo, tomoğo] (köne söz) — täze tutulan ýyrtyjy guşuň eldeki bolýança görmezligi, görüp ürkmezligi üçin başyna geýdirilýän gelşikli tikilen gaýyş gap, börük. **Tumak** (seret. **Tumak II**) sözünden ýasalan söz. «Hyýalyň könlümiň öýüne doldy, Tawus tumagalym, sona Selbinyýaz.» («Saýatly-Hemra»)

Tumak [tumok] **I** — ulumsy, gedem, gopbam, tekepbir. (Tumak oglan) ♦ **Tumak baglamak** — gomalyp gabarmak, tekepbirlik edip, hondanbärsi bolmak, tumaklamak. «Bedasyl ýigide ýetişse beglik, Tumak baglap, hatyrasyn jem biler.» (A. Şabende)

Tumak [tumok] **II** (köne söz) — telpek, gulakjyn.

Tumar [tumor] — 1. Gelin-gyzlaryň boýnundan asyp dakynýan uly üçburç bezeg şaýy «Tylla tumar dakynypdyr boýnuna.» (Aýdymdan) 2. Doga (doga-tumar) «Bir ýazylan tumar gördüm.» (Magtymguly)

Tumaýak [tu:maýak] — maşgalasyz-zatsyz biçäre adam.

Turap [tura:p] (köne söz) — gum, toprak, ýer. «Süňküň sürmä döner, teniň turaba.» (Magtymguly)

Turunç (köne söz) — pyrtykala meñzeş turşy iýmiş. «Näzli ýaryň synasynda, Turunçmydyr, meýmunmydyr?» (Misgini. XIX asyr)

Tuwak [tuwok] — ýaňy bolan çaganyň daşyndaky, ýüzündäki örtgi. ◇ **Ýüz tuwagy** — ýüzüň nury, şöhesi. «Kesearkajyň gül ýüzüniň tuwagy, Gara batyr atly ár ýatyr munda.» (B. Jütdiýew) **Ýüz tuwagy edinmek** — birini gowy adam, gowy işgär we ş.m. hökmünde öňe tutmak. (Onuň ýüz tuwagy edinyňi ýeke sendiň)

Tuwulga [tuwulgo] (köne söz) — бүрүнчден edilen depesi süýri söweş başgaby, telpek. «Tuwulga, çaraýna, boz sowut bile.» (Kemine)

Tüjarat [tüja:rat] (gepleşik dili) — söwdagärlik, täjirlik. «Tüçjar», «täjir» sözleri bilen kökdeş söz. «Hem zyýarat, hem tüjarat.» (Nakyl)

Tüneke [tünökö] — galaýy; ýuka ýasy demir we şeýle demirden ýasalan. (Tüneke çäýnek)

Tünt — boş, aňsyrmaýan, tüntaw (adam)

Türpe [türpö] — täze, ýaş; geň, täsin, haýran galdyryjy. (Türpe jenan) «Bir türpe seýrandyr üsti bedewiň.» (Seýdi)

Türpek [türpök]: **ak türpek** — ganatynyň perleri bekemedik bir ýaşyna çenli bolan elguş, balaguş. Türpe sözünden ýasalan söz. «Ýetilmemiş şunäkarym, gamyş ganat ak türpek.» (Magtymguly)

Tüte [tütö] — daşyna sapak saralýan içi deşik gargy ýa-da kagyzdand gatlanyp ýasalan gysga turbajyk, tegek.

Tüwelek [tühölök] — terne. «Mämeleriň mazymy, ýa Hytaýyň tüwlegi.» (Mätäji)

Tyl [ty:l] — frontuň yz tarapy, entäk urşuň bolmaýan ýeri.

Uçganak [uçgonok] — ýagýan garyň ýa-da şoňa meñzeş zatlaryň gaýyşyp ýören owunjak bölejikleri.

Uçganaklamak [uçgonoklomok] — 1. Uçganaklar gaýmalaşmak. «Jülgäniň hemme ýerinde gar uçganaklaýardy.» (Žurnaldan) 2. (göçme many) Silkinjiräp bökjeklemek, galpyldyly çalasyn hereketde bolmak. (Uçganaklap duran mele at) ◇ **Göz uçganaklamak** — 1. Gan basyşy pes bolan, başy aýlanan we ş.m. halatlarda gözüň önünde uçganak görünmek.

2. Dogumlylyk alamatyny gözünden aňdyrmak. (Gözleri uçganaklap duran türgen)

Uçramak [uçuromok] — sataşmak, duçar bolmak, sezewar bolmak. «Saýat han diýer, çykdyň çar бага seýle, Uçradym bir derde, belaga beýle.» («Saýatly-Hemra»)

Uja [u:jo] **I** — oňurga süňküniň art uýy, guýryk ýagynyň içine girýän ýeri, ujoňurga (haýwanlarda) «Ýegen — uja ýagy.» (Nakyl)

Uja [u:jo] **II** (köne söz) — beýik, belent, ýokary (dag hakynda) «Ujaly, gaýaly daglardan aşdym.» («Saýatly-Hemra»)

Ujal [ujol] — 1. Ýer sürlende azalyň yzynda galýan kiçijik ýaba meñzeş yz, zolak. (Ujalyň içi bilen ýöräp barýardy) 2. Uzap giden aňnatlyklaryň arasyndaky peslik ýer, çöketlik.

Ujalaň [ujoloň] — 1. Tebigata görä reňkini üýtgedip bilýän süýreniji haýwan, hažžyk. 2. (göçme many) Sözünden dänip duran, ikiýüzli (adam hakynda)

Ulama [uloma:] (dini) — alym, köp bilýän. «Patyşa ähli ulamalary köşgüne ýygnapdyr.» (Rowaýatdan) «Ulama azsa, geň bolar.» (Talyby)

Uluň — gawun, garpyz, kadi ýaly ösümlikleriň töweregine ýaýraýan gollary. «Uluňsyz, bogunsyz ýumşak ot iýse.» (Talyby)

Umga [umgo] — ýabany dag tekesi. «Gara bagrymny gan etdi, Umgaly, jerenli daglar.» («Görögly»)

Umma [umma:] — ümdüzine, bütünleý; gaty uzaga. (Umma gaçyp gitdi) «Gyş ýeňsani berip,

ummaga gaçdy.» (A. Kekilow)

Urgan [urğon] — ýünden, ýüplükden, we ş.m. işilip edilýän ýogyn tanap, berk ýüp. «Urgan bilen araba mäkäm saradylar.» («Gorkut ata»)

Urna [urno] — 1. Geýimlik mata azlyk edende geýime urulýan bölek mata. 2. (göçme many) Öňki işiň, derdiň üstüne goşulýan iş, alada. «Bu-da urna bolup, birleşse bary, Bagyşlaň, elbetde, men günäkäri.» (A. Kekilow)

Utun — çarh oturtmak üçin, guýynyň agzynyň iki gapdalyna ýapgyt edilip dikilýän agaç, sütün.

Uwjuk — 1. Ownuk däneli jöweniň bir görnüşi. 2. Jar (çäji saýlanan gallanyň galyndysy)

Uzur (köne söz) — ötünç, etmiş, ýazygyň üçin ötünç sorama. (Uzur soramak)

Üçek [üçök] (ýerli gepleşik) — tamyň üsti. «Gat-gat düşek düşäp üçek üstünde, Mest olup, agdarlyp ýatanym galdy.» (G. Magrupy)

Üdek [üdök] — içine örüm edilmedik, örümsiz (guýy hakynda) (Üdek guýy)

Üflis, müflis [üflüýs, müflüýs] — 1. Tumaýak, garyp, biçäre; pese düşen. «Ýylba-ýyldan meniň müflisim çykar, Garybyň ýüzüne kim gülüp bakar.» (Kemine) 2. Biderek, ergeneksiz. «Bir pul düşse bir üflisiň goluna, Döşün açyp gezer mugan ýeline.» (Magtymguly) 3. (göçme many) Köne-küşül, sallam-sajak, eleşan (geým, egin-eşik hakynda) (Egin-başy üflis bir galandar duşupdyr)

Ümürsin [ümürsün] — gür gögeren, tutuş bitip oturan (otluk ýer hakynda)

Ümüş — çagasy ölen mal. (Ümüş geçi)

Üňürsiz [üňürsüz] — 1. Alymsak, nebsine «haý» diýip bilmeýän, gözüne ýaran zatlary alasy gelip duran, üňürsi ýok. (Öýüne boş barmagy halamaýan üňürsiz adamdy) 2. (göçme many) Horan, doýanyňy bilmeýän, hajymelik. (Üňürsiz adam mürähet ederiňe-de garaşyp durmaz, diläp iýer welin, iýer)

Üňüz — akaba bolup sudury galan derýaň ugry.

Üre [ürö] — gurşun, sink, galaýy we ş.m. metal galyndylaryndan eredilip alnan hili pes çal reňkli metal.

Ürjemek [ürjömök] — hereketi artmak, güýjemek, gazaplanmak. (Ýüzi hyrsyzlanyp barha ürjeýärdi)

Ürküç — balygyň arkasyndaky ýüzgüji, torç.

Üşbu [üşwu] (köne söz) — «şu», «bu» görkezme çalyşmasy bilen manydaş söz. «Üşbu dünýä reýhan bu gün.» (Magtymguly)

Üwmek [üwmök] — üşmek edilen, üşürilip goýlan. (Palawyň üsti üwmek et)

Üýn — ses, seda. «Garyndaş garyndaşyň üýnüni garaňkyda tanar.» (Nakyl)

Üzre [üzrö] — üstünde, üst. «Keş edip, serçemen üzre ýörende, Ganatdan aýrylar, perwana galar.» (Mollanepes)

Üzük — gara öýlerde uguň tutuş üstüne ýapylýan keçe.

Wakyp [wakyp] (dini) — köpçüligiň haýryna ömürlük berlen, bagyşlanan zat. (Wakyp ýer)

◇ **Wakyp etmek** — dini düşünje boýunça bir zady köpçüligiň haýryna bermek, bagyşlamak.

Webal [weba:l] (köne söz) — günä, ýazyk.

Wehim — gorky, çekinme, ätiýaç etme. «Göwher imanyň nyşany — Wehim gözden nem getirer.» (Aşyky)

Weli — dost, ýakyn (Hudaýa); keramatly, öwlüýä. «Özüni bilen weli.» (Nakyl)

Wüşi [wüşü] — gözi şully, kirpikleri düşüp, dyrtaryp duran.

Yba [y:wa] (köne söz) — utanma, çekinme, aljyrama. «Çyra yba kylar ýel sesin aňsa.»

(Mollanepes)

Ybadat [ywa:dat] — Hudaýa sygnyp doga, namaz okama. «Akmagyň ybadatyndan alymyň ukusy gowy.» (Atalar sözi) «Hudaýa iň gowy ybadat — zähmet.» (Atalar sözi)

Ygtykat [ygtyka:t] — bir düşüňjä bolan ynam, ynanç; dine çyn ýürekden bolan ynam. «Baga geldim men ar üçin, Köp ygtykatym bar üçin.» («Görogly»)

Yhsan [yhsa:n] — ýagşylyk, haýyr, sahawat. «Goç ýigitler yhsan etsin, Yhsan reýgan gitmezmiş.» (Magtymguly)

Yk [y:k] **I** — jaýyň, haýatyň we ş.m. şemal degmeýän tarapy, ygysak, yklym.

Yk [y:k] **II** (ýerli gepleşik) — süriniň başyny çekýän jaňly teke, serke.

Ylgar [ylğa:r] (köne söz) — kowguçy, hüjüm edýän topar atly. «Meni söýenler köpdür, yzymdan ylgar gelmesin, seni tutup öldürmesinler.» («Gorkut ata»)

Yllat (köne söz) — dert, kesel, şikes. «Pakyra, misgine berer yllaty.» (Zynhary)

Ymmat — 1. Il, ýurt. «Biziň ýaly ymmatda barmyka?» (A. Durdyýew) 2. Bir dine, pygambere uýýan adamlar, halk. «Muhammet ymmaty malsyz bolmasyn, Malsyz bolsa, dogan-gardaş ýat bolar.» (Magtymguly)

Ynak (köne söz) — geňeşçi; ynanylan; hanlaryňdyr-begleriň bile oturyp-turýan adamlary, dostlary, ýoldaşlary. «Gazan begiň ynagy, boz aýgyrly Birek çapar ýetdi.» («Gorkut ata»)

Yňramaz — 7-8 ýaşly goýun.

Yrada, erada [yra:da, era:da] (köne söz) — isleg; emir, buýruk. (Bu zatlaryň hemmesi Allanyň eradasy bilen bolýan zatlardyr)

Yrgaý [yrğay] — dagda bitýän gyrymsy agaç. «Agajyň gowusy yrgaý, her kim öz nesibin görgeý.» (Aýdyndan)

Yrýa [yrýa:] — zaýa, ýitgi; biderek, netijesiz, ähmiýetsiz. «Yrýa boldy köpüň okan namazy.» (Magtymguly) (Goýun malynyň yrýa zady bolmaz)

Yşanmak — ynanmak, ynam etmek. «Ogul-gyza yşandym, gyşda ýowşan düşendim.» (Nakyl) «Yşanma sözüne muzdur namardyň, Seniň balaň meniň balam dälmidir?» («Görogly»)

Yzgyt [yzğyt] — hyr, mähir, mylakat.

Yzzat — hormat, sylag, hezzet, gadyr. «Bir kişi yzzatyndan, Bedasyl özün beg saýar.» (Magtymguly)

Ýaba [ýa:wa] — geýmigejim, telpek we ş.m. zatlary asyp goýmak üçin öýüň bir ýerine berkidilen haçjaly agaç.

Ýabak [ýa:wak] — agaçdan edilen çarşak.

Ýaban [ýa:wan] — meýdan, çöl, sähra, düz. «Söwdügim ýabanda galmyş.» («Leýli-Mežnun»)

Ýaby [ýawy] — iş maly hökmünde ulanylýan gylýal. «Garybyň tapdygy, ýabynyň çapdygy.» (Nakyl)

Ýabzal [ýawza:l] — (ýaby sözi bilen kökdeş söz bolup:) 1. Tohum at bilen tohum däl baýtaldan bolan urkaçy gylýal. 2. Syraty, häsiýeti we ş.m. hili pes, ata-enesi näbelli urkaçy gylýal. «Saý atly, ýabzal atly, ýoz atly — hemmesi jemlendi.» (A. Gowşudow)

Ýagallak [ýağallak] (gepleşik dili) — alkymynyň aşaklary, boýunlarynyň ýüzi bilen gyllary çogşup duran, tüýlek.

Ýaglaw [ýa:ğlow] — pyçagyň sapynyň tyg tarapyna berkidilýän ýasy demir ýa-da бүрүнç, gülbent.

Ýal [ýa:l] — käbir haýwanlaryň boýnunyň üstünde zolak bolup ösýän seçelenip duran ösgün

gyl. «Ýaly güri ýaryşa bolmaz, sakgaly güri — geňeşe.» (Nakyl) ◇ **Ýalyň agarmak** — ýaşyň bir çene barmak, garramak.

Ýalakça — 1. Käkilik höwürtgesi. 2. Degirmende üwelen unuň syrygyp dökülýän ýerindäki agaç gap, nowa.

Ýalaw [ýalow] **I** — 1. Örän güýçli we ýiti ýagtylyk berýän enjam (prožektor) «Göýä ýyldyrym dek çawlar ýalawyn, Duýgy ele alar aklyň jylawyn. (A. Kekilow) ◇ **Ýalaw ýaly** — juda ýiti, kesgir (pyçak we ş.m.) «Keser gylyç dagy dawly, Ýaşyl naýzasy ýalawly.» («Görogly»)

Ýalaw [ýalow] **II** (köne söz) — Baýdak, tug, alam, sanjak. «Ala ýalaw boz başlylar, Geliň, begler, döwüşeliň.» («Görogly»)

Ýalçy I — işlemegi söýmeýän, ýal ýagysy, ýalhor, mugthor.

Ýalçy II — dagyň kem-kemden beýgelip gidýän, ot-çöp bitmedik ýylçyr ýüzi. «Mesgen tutar çarwadarlar, ýalçysynda ýatar marlar.» (Magtymguly)

Ýalmawuz [ýalmowuz] — näme tapsa ýuwdup barýan, doýmaz-dolmaz.

Ýalpoş [ýa:lpo:ş] — atyň boýnuna ýapylyp, çybyn-çirkeýden goraýan eşik.

Ýalynç, ýalynja — ýalynjaň, ýaranjaň. «Ile gülkünç bolandan, äriňe ýalynç bol.» (Nakyl) «Gula gullukçy bolma, gyrnaga — ýalynja.» (Nakyl)

Ýamyz — haýwanlaryň art aýagynyň iç ýüzi. «Ýat itiň guýrugy ýamzynda.» (Nakyl)

◇ **Guýrugyňy ýamzyňa gysmak** — gorkyňa dymyp ýörmek, ätiýaç etmek, gorkmak.

«Bilseň duşmanyňdan geljegňi asgyn, Ýat it dek guýrugňy ýamzyňa gysgyn.» (Saady)

Ýanamaçy [ýa:namaçy] — özi saz çalman, sazandanyň gapdalynda ýanaşyp aýdym aýdýan bagşy.

Ýanamak [ýa:namak] **I** — 1. Gapdalyna getirmek, ýanaşdyryp goýmak. 2. (göçme many) Hudaýyň, pygamberiň, öwlüýäleriň, öten-geçen ata-babalarynyň we ş. m. ady bilen ýanaşdyryp at goýmak. Meselem: Allamyrat, Muhammetguly, Şyhmyrat we ş. m. «Ýanap onuň adyna, Guşlaň perizadyna» — Diýip, agam ol gyzyň, Sona dakdy adyna.» (Edebiýat) 3. Ýanyn ýatyp çagasyny emdirmek. (Bäbegrini ýanap ýatyrdy)

Ýanamak [ýa:namak] **II** — birini nähak ýerden günäkär etjek bolmak, azar bermek.

Ýanardag [ýanarda:ğ] (köne söz) — juda ýokary gyzgynlykdaky läbigiň, goýy erginiň tebigy akyp, sowrulyp duran ýeri (wulkan)

Ýanawuç [ýa:nowuç] — bir elni içi, owuç, goşawujyň ýarysy. «Başganyň ýanawujyndan suw içen ganmaz.» (Nakyl)

Ýangyt [ýangýt] — aýdymyň iň oňarylyp ýerine ýetirilýän ýeri, juk-juky. «Şükür ýaňky heňiň ýangydyňy janagyrylyk bilen berdi.» (N. Saryhanow)

Ýanjyk [ýa:njyk] — 1. Heýkeliňki ýaly gerdenden aşyryp, ýanyn boýnuňdan asylyp, ýanyň bilen göterilýän we gerekli goş-golamyňy atlyýan gaýyş we ş.m. gap. «Kimi bukaw berýär, kimisi — gönjök, Kimi dagdan berýär, kimisi — ýanjyk.» (N. Pomma) 2. But süňküniň çanaklyk bilen birleşýän gapdal tarapy, ýanbaş.

Ýankejebe [ýa:nkejewe] — içine syrkawý ýa-da ýogalan adamynyň jesedini salyp, ulaga ýükläp äkitmek, getirmek üçin, tagtadan gapyrjaga meňzeş edip ýasalan esbap.

Ýanlyk [ýa:nlyk] — gatyk, toşap we ş. m. suwuk zatlary guýmak üçin, geçi derisinden edilýän gap. «Ýaman ata ýal bitse, ýanyna ýanlyk baglatmaz, Ýaman kişä mal ýetse, ýanynda goňşy baýnatmaz.» (Nakyl) ◇ **Ýanlyk ýaýmak** — ýanlyga gatyk guýup, pişek bilen ýaýyp, ýagyny almak.

Ýaňylmak — ýalňyşmak, hata goýbermek. «Ýalňyşan, ýaňylan eýledi toba.» (Mätäji)

«Sopular ýaňylyp, aýtmaz dogany.» (Magtymguly)

Ýapaga [ýapağa] (köne söz) — taý, taýçanak. «Baýtal ýapagasyn çekermiş çöle, Eşek kürresini küle getirmiş.» (Magtymguly)

Ýapyşak I — 1. Maýsa meňzeş çogdam ösýän, sünbüle meňzeş gylçykly baş çykarýan haşal ot, götinsümer; bürmek. 2. (göçme many) Bit. ♦ **Ýapyşak ýaly** — sypdyrman, yzyndan galman ýören; irizegen, bizar ediji.

Ýapyşak II — enesiniň ýatgysyna ýapyşyp, ölüp galan çaga.

Ýarly [ýa:rly] (köne söz) — 1. Biçäre, alaçsyz. «Ýarly Yakup bu tedbire razy oldy, Ýusubyny bermeklige ykrar kyldy.» (Aly «Kyssaýy Ýusup») 2. (göçme many) Garyp, ýarlykly garyp. «Ýarly ýamanar-da, guwanar.» (Nakyl)

Ýarlyk [ýa:rlyk] — 1. Orta asyr mangol jahangirlerine hökümdarlary tarapyndan berilýän käbir artykmaç hukuklara ygtyýarlyk berýän haty, nyşany. 2. Bir zadyň, harydyň ady, belgisi, mukdary, düzümi, öndürilen ýeri, wagty we ş.m. maglumatlar görkezilip ýüzüne ýelmenen ýa-da bir ýerinden asylan hat, tagtajyk... (etiketka) ♦ **Ýarlykly garyp** — juda garyp, ile belli garyp. «Siz bir ýarlykly garyp, soň üzülip bolmaz — diýýär.» («Kemine bilen pir» şorta sözler)

Ýartmaç [ýa:rtmaç] — donuň, çäkmeniň iki gapdalynyň (ýanynyň) aşak başyndaky kiçeňräk dilik ýer. (Ýartmajyň jähegi)

Ýary — ýargak, ýuka çeýe ham.

Ýasaw [ýasow] **I** (köne söz) — tertip, nyzam; sap, hatar. «Birisi nuh edip, äre ýetişse, Ol gün ýasaw tapar bary gyzlaryň.» (Kemine) ♦ **Nuh etmek** — seçilmek, saýlanmak.

Ýasaw [ýasow] **II** (gepleşik dili) — adamynyň häsiýetiniň, daş görnüşiniň özboluşly aýratynlygy, ýaraýşy (ýaradylyşy), bolşy. (Ýasawy şeýleräk adam-da)

Ýazan [ýa:zan] — gaýalykka erkekden çykmadyk (höwre gelmezlik, ýylmak we ş.m. sebäplere görä) (inen düýe hakynda)

Ýaýjyk [ýa:ýjyk] **I** — bukaw süňki, bukawlyk.

Ýaýjyk [ýa:ýjyk] **II** — burum-burum tovlanan, ýygrylyp-ýazylyp maýyşgaklyk berýän çeýe polat sim (pružin)

Ýaýyn — süýji suwda ýaşaýan teňnesiz murtly balyk, lakga (som)

Ýeg [ýeğ] (köne söz) — gowy, oňat. «Samsyk baýdan ýegdir akyllý gedaý, Her kimi päline duş eder Hudaý.» (Saady)

Ýegana [ýeğa:na] — ýeke-täk. «Husn ählinde sen özün ýeke, ýegana, dilber.» (Mollanepes)

Ýegesi [ýeğesi] — jöwen unundan bişirilýän bulamak.

Ýegre [ýeğre]: **ýegre dost** — ýürekdeş dost, jana-jan dost, çyn dost. **Ýeg** (gowy) sözünden ýasalan söz.

Ýegsan [ýeğsa:n]: **ýegsan bolmak (etmek)** — derbi-dagyn bolmak, çym-pytrak bolmak, düp-düzi bolmak, ýok bolmak. «Ýere ýegsan bolup, ýer dek bolar sen.» (Magtymguly)

Ýek I — ýeke, bir. «Akpamygyň ogly men, Ýek ýagyrynyň ýegeni men.» (Ertekiden)

Ýek II — 1. Erbet, ýaman, pis. 2. (köne söz) Şeýtan, melgun. «Bilmiş (bilýän, bilimli) ýek bilmezek kişiden ýeg.» (Nakyl) ♦ **Ýek görmek** — ýaman görmek, ýigrenmek.

Ýekberdem — bir adamlyk kiçijik gaýyk.

Ýelbegeý [ýelweğey] — ýeň oturtman ýa-da ýeňlerine ellerini sokman, egne atylan, öňi açyk, ýel çalyp duran, ýasgynjak. «Küleçe mawut ýelbegeý, Gyrazy ýere degmegeý.» (Halk döredijiliginden) (Penjegini ýelbegeý atynypdyr)

Ýelese — bolar-bolmaz, kelç-külç. (Ýelese gürrüň etmek)

Ýelgamak [ýelġamak] — 1. Ýele tutanyňda pyrlanýan çaga oýnawajy. 2. Terslin-oňlyn edip bekerilen ganata meňzeş sallar, gulaklar arkaly ýeliň güýjünden hereket alyp, berkidilen okuny aýlamak; şeýle-de, dürli herekete getirjiler arkaly mehanizmleşdirilip, howany özüne dartmak, howany kowmak, üflemek işini ýerine ýetiriji enjam (lopast) 3. (göçme many) Örän ýeňil; çalasyn. «Garyp oglan demir dyrnak bolar, baý ogly — ýelgamak.» (Nakyl)

◊ **Ýelgamak ýaly** — çakgan, çalasyn, ýeňil gopýan, ökjesi ýeňil. «Gylyç molla bolsa oňa ýaranjak bolup, hemişe onuň töwereginde ýelgamak ýaly pyrlanýardy, buýran ýumşuna loňkuldap ylgaýardy.» (A. Gowşudow)

Ýelharaz — ýelgamaklary arkaly ýeliň güýjünden hereket alyp işleýän degirmen, ýel degirmeni.

Ýelmaýa [ýelma:ýa] — ertekilerdäki ýyldam, ýörände, göýä, aýagy ýere degmeýän maýa. «Seýran etse jahany, Ýelmaýasy ýel jigim.» (Hüwdi)

Ýeňsikçi — 1. Ýaranjaň, ýallaklaýjy. 2. Ýeňles, ýeňilkelle, kelesaň. «Ýeňsikçiňki ýeke gün, ýetip barsa — ýedi gün.» (Nakyl)

Ýetimoltaň [ýeti:moltoň] — çokaýyň, aýakgabyň dabanyňyň aşagyna urulýan bölek oltaň, ýama.

Ýoby [ýo:wy] — gürrüňi kesä çekmegi; götergiläp oýnamagy, üstünden gülmegi aňladýan söz. «Özün bilmez nadan ýobulap öter.» (Magtymguly)

Ýogla [ýoġlo] — deňizdäki ýelsiz, asuda howa.

Ýolukmak [ýolukmok] — sataşmak, duçar bolmak, duşmak, uçramak. «Ýolugan döwrandyr, «sürgül» diýdiler.» (Magtymguly)

Ýon [ýo:n] — bil oňurganyň iki gapdaly.

Ýona [ýo:na] — atyň, eşegiň arkasyna, oňurganyň gyrasyndaky ýon etlerine, ýon damarlaryna zeper ýetmezlik üçin, gaňňaň ýa-da eýeriň aşagyna goýulýan esbap, galyň gat-gat keçe, teletin, tekeltgi. «Ýagra (ýagyr) ýona ýaraşmaz.» (Nakyl)

Ýonutgy [ýo:nutgy] — agajyň, demriň, teletiniň we ş.m. ýonulyp aýrylan ýuka, insizje bölejikleri, gyryndylary, ýonuşga.

Ýorga [ýorġo] — 1. Atyň çapman, ylgap, ýortup ýöreýşiniň bir görnüşi. Ýorga ýöreýşinde at öňki we yzky sag aýaklaryny bir wagtda, öňki we yzky çep aýaklaryny hem bir wagtda göterip hereketlendirýär. 2. Çapman, ýorga ýöreýşini edýän, ýorgalaýan üsti rahat at. «Taý azgyny ýorga bor, är azgyny — molla.» (Nakyl) «Ýorgany öw-de, aty mün.» (Nakyl)

Ýorgun [ýorġun] — ýadaw, argyn.

Ýortmak [ýortmok] — ylgamak. «Ýortan ozar, ýatan tozar.» (Nakyl)

Ýorulmak [ýorulmok] **I** — düşüň yorgudy kesgitlenmek, aýdylmak.

Ýorulmak [ýorulmok] **II** — ýadamak. «Assa giden ýorulmaz.» (Nakyl)

Ýowuk — ýakyn, golaý. «Kysmaty uzak bilme, ýowukdyr.» (Aryf. XIX asyr)

Ýoz — gysyr we erkek goýun, geçi. (Ýoz mallaryň sürüsi)

Ýozulmak [ýozulmok] — esremekligi galmak, esremeklik döwri tamamlanmak (erkek düýe hakynda) (Erkek ýozulypdyr)

Ýörme [ýö:rmö] **I** — sapak. «Ýören aýaga ýörme çolaşar.» (Nakyl)

Ýörme [ýö:rmö] **II** — goýnuň içegesine ownuk dogralan bagröýkeni, ýüregi dykylyp taýýarlanylýan iýmit, şöhlät.

Ýuwa [ýuwo] — ýabany sogan. «Hojamşükür hanymyz, ýuwa, ýelmik nanymyz...» (Halk döredijiliginden)

Ýuwusga [ýuwusgo] — jeset ýuwan suw. «Ýuwusgadan gorkan dek, Girdi gaçyryp ganyn.» (N. Pomma)

Ýüwel [ýüwöl] — ýeňles, kelpen, duzsuz. «Ýüwel aýal gyzyny «toýa» getirer.» (Atalar sözi)

Ýüwse [ýüwsö] — tikin tikilende inňäni sanjýan barmaga geýdirilýän gaýyşdan ýa-da gat-gat matadan edilen enjam, oýmagyň bir görnüşi.

Ýüwüş — penal, galamgap. «Gizlin ýatan sözler ýüwüş galamda, Kagyza geçýändir wagty gelende.» (Saady)

Ýylançyr [ýyla:nçyr] — suwulgandan ulurak, ýaldyrawuk hamly süýreniji. «Ýylançyr ýaly gyr at, Dört tarapa seredýär.» (A. Alamyşow)

Ýylgaý [ýylgaý] **I** — elmydama, hemişe. (Ýylgaý beýle bolup durasy ýok)

Ýylgaý [ýylgaý] **II** — ýylgyna meňzeş agaç ösümligi.

Ýylkyban [ýylkywa:n] — atbakar.

Ýylmak — golaýda höwre gelip gaýan düýäni goňşy sürüdäki başga bir erkegiň täzeden basmagy, dürli keselçilikleriň bolmagy we ş.m. sebäplere görä, şol höwre gelen düýäniň sökmegi, gysyr galmagy. (Gaýalyk ýylypdyr)

Zag [za:ğ] — garga. «Deň görmezler bilbil bilen zaglary, Yşkyň ýüregime saldy daglary.» (Mollamurt)

Zagara [zağara] **I** — jöwen unundan bişirilen çörek, tötek. **Jugara** (jöwen) sözünden özgerip hasyl bolan söz. «Zer zoruňky, zagara — körünki.» (Nakyl) «Tüýnügňizden tütün çyksyn, Zagaraňyz bitin çyksyn.» (Alkyş söz düzümi) (Jöwen ununyň hamyry özli (çeýe) bolman, bişirilende pytragan bolýar)

Zagara [zağara] **II** — süýji suwda ýaşaýan teňňeli, togalak balyk (krap)

Zagpyran [zağpyra:n] — sary reňkli, hoşboý ysly ösümlük (şafran) «Gyzyl ýüzüm zagpyran dek soldurma.» («Gül-Senuber»)

Zagyp [za:ğyp] — aýal, naçar. «Ýigidiň üçdür myrady, At, zagypdyr, zürýady.» (Magtymguly)

Zakgun [zakgu:n] — 1. Kuranda ýatlanyp, o dünýäde günäkärlere berler diýlip, gorkuzylýan miwesi örän ajy bolan mifiki (hyýaly) ösümlük. 2. (göçme many) Zäher, awy. «Zäherdir iýeni, zakgundyr aşy.» («Hüýrlukga-Hemra»)

Zakyja [za:kyja] — ýylpyldawuk gara ýelekli kiçijik garga, zakyja garga. «Gyş şaýyny dakynypdyr agaçlar, Keýpi kök böküşýär zakyja guşlar.» (A. S. Puşkin)

Zant [zann] — päl, hyýal, niýet. «Zandy egri gaýtmaz raýdan, Elli-altmyş ýaşy bile.» (Aşyky)

Zark — gereginden artyk berk tutýan, özünden bidin hiç zat etdirmeyän. (Ol gaty zark adam) (Öz çagalaryny zark tutýar)

Zat [za:t] (köne söz) — asyl, gelip çykyş, dogup-döreyiş. «Hatyn alsaň garap algyn zatyny.» (Nakyl)

Zaw [za:w] — gaýanyň uly çat açan ýeri, köwek, uçut gaýa. «Aždarha eýelär zawuň ýagşysyn.» (Magtymguly)

Zekat [zeka:t] — Şerigata görä gurby bar musulmanlaryň öz umumy baýlyklarynyň kyrkdan bir möçberdäki bir ýylda töleýän salgydy. «Zi — zekat ber malyňyzdan, başyňyzdan, eý, gany.» (Kemine) «Kyýamat gün şikat eder eliňden, Zekatsyz ýygylan maly bendäniň.» (Magtymguly) ♦ **Köre zekat beren ýaly** — biri eden ýagşylygyň bilmedik ýagdaýynda aýdylýan söz. **Zekat düşmek** — zekat almaga hukugy bolmak.

Zemistan [zemista:n] (köne söz) — gyş. «Zemistanda gujagyna girmeli, Agajan, Arabyň

gyzyn bereýin.» («Görogly»)

Zemmer — agaçdan ýasalyp, iki adam bolup göterilýän dört sany tutary bolan ýük daşalýan enjam (nosilka)

Zemmirek (köne söz) — topuň (ýarag) kiçiräk görnüşi. «Niçe kim mün dagy şemhallaryny, Niçe top-u zemmirek barlaryny.» (A. Kazy)

Zen — zenan, aýal. «Namart otyr, geňeş eýläp zen bilen, Goç ýigitler zen geňeşin aňlamaz.» (Magtymguly) «Ýagşy zen suhanwer bolsa sypaýy.» (Mollanepes)

Zeň — pos. «Altyna zeň ýokmaz, asyl aýnamaz.» (Aşyky)

Zeňni — ýylçyr gara reňkli adam. «Sap urdy batyr beňniler, Döwüşe çykdy zeňniler.» (Magtymguly)

Zerbap [zerwa:p] — zer reňkli sapaklar goşup dokalan mata. «Mahmal zerbaby geýenler, geliň, janlar, görüşeliň.» (G. Magrupy) «Jul eýleseň atlaž bilen zerbaby.» (Seýdi)

Zereň I (köne söz) — 1. Kök, saz (şäht hakynda) «Ýagşy ýoldaş bolsa, keýpiň zereňdir.» (Zelili) 2. (gepleşik dili) Başarjaň, ökde, ýiti; çalasyn, çakgan. (Ol zereň oğlan)

Zereň II — kerkawlar maşgalasyndan bolan agaç.

Zernigär [zerniğä:r] — altyn çaýylan.

Zerre — her bir zadyň juda ownuk bölejigi. «Men bilmedim, mende zerre günä ýok, Hatam bolsa geçgin, günäým, Döndi.» (Zelili) «Inçe bil gara gaş bolsa ýanyňda, Zerre gamyň bolmaz şirin janyňda.» (A. Kekilow)

Zeýkir — 1. Goýun gyrkylanda başam barmagyňa saralýan ýüň, ýagny, gyrkylyk barmagyňy ýaralamazlyk, agyrtmazlyk üçin. 2. Başam barmaga dakylýan gaşsyz ýasy ýüzük.

Zähre — öt haltasy ♦ **Zähresi ýarylmak** — birdenkä gaty gorkmak, allaniçigsi bolmak.

Zikge — eredilen metaldan ýasalýan pul. Arapça: **zekge** — tagmalaýyş. **Zikge kakmak** — pul ýasamak. «Näme, men zikge kakýandyr öýdýärmiň?!» (Edebiyat)

Zinkeş [zi:nkeş] — atyň eýeriniň çekisi. Parsça: **zin** — eýer, **keşiden** — çekmek, dartmak. «Zinkeşi zerbapdan olgan gyrmyzy jully bedew.» (Mätäji)

Ziňňirt I — ýokarsy çürelip duran (konus)

Ziňňirt II — towşanyň erkegi.

Zirek [zi:rek] — ýiti pähimli, aňşyryşy, syzgyrlygy, üşügi güýçli. «Soltanyň zirek akylyna haýrandyryn.» (Dessandan)

Zoly [zo:ly] — howply tussaglaryň boýnuna salynýan uzyn zynjyrly demir halka. Zolynyň zynjyry elindäki ýa-da aýagyndaky gandala birikdirilýär.

Zom [zo:m] — iş edende gödek, ýerliksiz güýç sarp edip zomap duran. (Zom adam)

Zowal [zowa:l] — 1. Zelel, zyýan. «Men-menligiň ahyr zowaly bardyr.» («Şasenem-Garyp») 2. Garşylyk, päsgelçilik, tälkew. «Meň soraýan ýerimde size zowal bolmaz.» (Edebiyat) 3. Hasap, hasabat; sorag-hasap. «...Kimde-kim panyda ajy doýursa, Bakyýa baranda zowaly bolmaz.» (K. Gurbannepesow)

Zulmat [zulmot] — 1. Tümlük, garaňkylyk. «Zulmat içre goýduň suwuň ýagşysyn.» (Magtymguly) 2. (göçme many) Agyr kynçylykly döwür; jebir, sütem, zulum.

«Hökmürowan Soltan, biz sary gara, Çekýänim zulmatdyr, ýüregim ýara.» (A. Jamy)

Zulmaýy [zulma:ýy] — inçeden uzyn (barmak hakynda) «Zulmaýy barmakdan dürler dökerler, Zehin goýup ajap keşde çekerler.» (Aýdymdan)

Zülpe [zülöp] **I** — gapynyň, äpişgäniň we ş.m. açylmazlygy üçin, gabsany işiksöýedäki halkajyga baglaýan bir tarapy gaňyrçaklyja demir ildirgiç, kilt, zülpe. (Zülpesini ildirip, gapyny içinden gulplady)

Zülpe [zülpö] **II** (weterinariýa) — düýäniň üsgülewükli öýken keseli.

Zülpükär [zülpüka:r] — Hezret Alynyn gylyjynyň ady. «Aly Zülpükaryn çalanda bardyr.» (M. Gaýyby)

Zünçek [zünçök] — ýandagyň, buýanyň dānesi.

Zünnar [zünna:r] — gadym döwürde musulman ýurtlarda ýaşayan otparazlaryň, butparazlaryň özleriniň haýsy dindendigini bildirmek üçin guşanyan guşagy. «Syýa zülpi zünnarymga ýetişdim.» («Gül-Bilbil»)

Zyban [zywa:n] (köne söz) — dil, söz. «Zybandan aýrylan her bir sözünüň, Kesgil başym, men gurbany, näzli ýar.» (Mollanepes)

Zygyr [zy:ğyr] — dānesinden ýag, baldagyndan süýüm önümleri alynýan medeni ösümlik. «Kāşiru-künji, zygyr, şaly ajaýyp aş bolur.» (Andalyp) «Zygyr süými deýin zülpünüň tary, Hereketi, sesi — ýerbe-ýer bary.» (A. S. Puşkin)

Zym — howa şarjagazy (oýnawaç) ♦ **Zym uçan ýaly bolmak** — yzsyz-sorsuz ýitirim bolmak.

Zyna [zyna:] — keseki maşgalasyna ýakynlyk etmeklik, azgynlyk, bozuklyk. «Aýtmawer gybat söz, etme zynany, Dowzahyň oduna duş eder seni.» (Magtymguly) «Her ýigidiň asly bolsa zynadan, Ölinçä elini çekmez günäden.» (Seýdi)

Zynat [zy:nat] — bezeg, serenjam, owadanlyk. «Aýal azsa, zynat getir, garynja azsa, ganat getir.» (Nakyl)

Zyýapat [zyýa:pat] — myhmançylykda edilýän hezzet-hormat, oturylyşyk. «Muny çarwa baýlary zyýapata çagyrandyr.» («Görogly») «Baýlar zyýapatyn berdi karzyna.» (Zynhary)

Edebiýatlar:

1. «Türkmen diliniň sözlügi» 1962 ý.
  2. «Türkmençe-rusça sözlük» Moskwa, 1968 ý.
  3. «Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi» 2016 ý.
  4. A. Meredow. S. Ahally «Türkmen klassyky edebiýatynyň sözlügi» 1988 ý.
  5. G. Ataýew. «Türkmen diliniň hünärmentçilik leksikasynyň sözlügi» 1982 ý.
  6. S. Atanyýazow «Türkmen adam atlarynyň düşündirişli sözlügi» 1992 ý.
  7. «Türkmen sowet ensiklopediýasy» 1983 ý.
  8. S. Ahally «Mahmud Kaşgarynyň sözlügi we türkmen dili» 1958 ý.
  9. «Uly rusça-türkmençe sözlük» Moskwa 1987 ý.
  10. «Türkmen diliniň frazeologik sözlügi» 1976 ý.
  11. D. Hajymyradow «Manysyz gep bolmaz» 1991 ý.
  12. S. Atanyýazow «Türkmen diliniň söz köki sözlügi» 2004 ý.
  13. M. Kösäýew «Edebiýat barada söhbet» 1972 ý.
  14. «Türkmen diliniň frazeologik sözlügi» 1976 ý.
  15. S. I. Ožegow «Slowar ruskogo ýazyka» Moskwa 1983 ý.
- Beýleki birnäçe ylmy we çeper kitaplar; gazet-žurnallar.